

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК

Бранко Златковић
ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК
У ГОВОРУ И У ТВОРУ

Библиоџека
СРПСКО УСМЕНО СТВАРАЛАШТВО
Књига 1

Уредник
СНЕЖАНА САМАРЦИЈА

Рецензенији
Проф. др СНЕЖАНА САМАРЦИЈА
Проф. др НЕНАД ЉУБИНКОВИЋ

Ова књига је резултатни рада на пројектиу „Српско усмено стваралаштво” Инститиутиа за књижевности и умениности

*Штампање је омогућило
Министарство науке Републике Србије*

БРАНКО ЗЛАТКОВИЋ

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК У ГОВОРУ И У ТВОРУ

*Анегдоите и сродне ипријоведне врсте
усмене књижевности о Првом српском устанку*

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ, БЕОГРАД
ФОНД „ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК“, АРАНЂЕЛОВАЦ

Београд, 2007

„Догађаје народа нашега слабо је кад
рођени Србин описивао у оно вријеме,
кад су се догађали, него све послје
неколико стотина година. Тако су
извори историје наше били свагда
приповиједање и туђи *писатељи* (...)
Сваки паметан човек може ласно виђети,
колико су ови извори непоуздани,
јер се догађаји *приповиједањем* искваре
и у ономе истом нараштају, у коме су се
догађали, а камо ли за неколике стотине година.“

(Вук Стеф. Караџић, *СД*, XV, 241)

I
УСМЕНА НАРОДНА АНЕГДОТА

1. ОСОБЕНОСТИ УСМЕНЕ АНЕГДОТЕ

Анегдота је дан-данас жива, животворна и веома распрострањена врста усмене народне књижевности. Дакле, сваки покушај теоријског одређивања мора да пође од анегдоте као својеврсног краћег прозног облика усмене књижевности. Стога, није нимало једноставно одговорити на питања: Када настају анегдоте и ко их ствара? Елементи прецизне историјске конкретизације и локализације навели су неке теоретичаре на мишљења да се анегдота разликује од осталих усмених облика по томе што су јој познати аутор и порекло. Перо Слијепчевић, аутор, у нас, прве целовитије студије о анегдоти, издвојио је јунаке анегдоте као њене стварне ауторе, „док се свим другим врстама аутор одмах заборави“.¹ Међутим, већина каснијих проучавалаца сматрала је да у анегдотском казивању може бити познат само приповедач, а да је права реткост утврдити или посведочити бар иједно име творца анегдоте.

Најплоднији „сакупљач“ анегдота са терена Црне Горе, Мићун Павићевић, наводи како је деведесет посто анегдота сам саставио: *Ја сам, дакле, у својим анегдотама, према карактеру, психи и менталитету, ставио у уста извјесним Црногорцима, хиљадама најдуховитијих крилатица, које они нијесу никада изговорили.*² После ове изјаве, цетињски часопис *Записи* је из броја у број спроводио *Анкету* са циљем да расветли, пре свега, питања удела казивача и сакупљача анегдота у процесу њиховог

---

¹ Перо Слијепчевић, *Анегдота као уметничко дело*. Први пут објављено у часопису *Записи*, Цетиње, 1929. Нав. према: *Народна књижевност*, прир. Владан Недић, Нолит, Београд, 1972, 529.

² *Како су постали моји „Црногорци“?* Загреб, 1931, 6.

бележења и објављивања. У прилозима, већина анкетираних „познавалаца народног живота“ заступала је мишљење према коме је анегдота, као и народна песма и приповетка, чиста народна умотворина и да је њен сакупљач у истом положају као и сваки други сабирач народног блага, те да је његова улога да је од казивача што верније пренесе. Дакле, ствар је више техничке, него стваралачке природе. Међутим, овакво мишљење није делио и теоретичар анегдоте, Перо Слијепчевић, који је сматрао да је „тежи посао за сакупљача редиговати анегдоту него песму и приповетку. Треба сакупљач јасно да је свестан шта хоће: дати само фолклорски материјал или дати уметничко дело веће вредности. Ако хоће ово последње, потребна му је и широка култура и стилска вештина да право заодене реч или акцију онога који је јунак и творац анегдоте“.³ Неколико деценија раније, сличних је схватања био и Милан Ђ. Милићевић. Он је у *Приступу* књиге *Кнез Милош у причама* истакао како му је стало „да Милош говори и ради као прави кнез Милош“, јер „као човек необичан, имао је и свој необичан говор, свој особит начин изражавања, те свака прича која се њему приписује треба да је тако сређена да се одмах позна да је његова. Већ само то скупљачу и уреднику тих прича одузима врло много времена и задаје врло много труда“.⁴

Према томе, за анегдоту није најважнији услов истинитост садржаја, већ је пресуднија потенцијална карактеролошка и историјска „вероватност“. Анегдота мора да одражава карактеристичне црте личности и битне моменте догађаја. Иако је јасно да у њеном стварању и распрострањању важну улогу играју субјективна мишљења и намере, симпатије и антипатије, као и таленат приповедача, опет су многи аутори сагласни да тај степен необјективности није ништа већи и другачији него у историографији. Анегдота се, неретко, сматра аутентичнијим и информативнијим историјским извором и сведочанством од самих „историј-

---

³ Перо Слијепчевић, нав. дело, 530.

⁴ Милан Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у причама*, Београд, 1891, 5.

ских чињеница“, будући да пружа живописан дух времена и његових јунака.

Међу првима је хеленски историчар Херодот (5. п. н. е) користио анегдоте као легитимне историјске изворе и научне документе, а француски књижевник Проспер Мериме је изрекао ону познату реченицу: *У историји видим само анегдоту*. Ослањање на народну усмену традицију, такође, једно је од битних карактеристика старе и новије српске историографије. Међутим, транспозиција историјских чињеница у ткиво усмене творевине је сложена појава. Историјска догађања исказују се, осим у анегдотама, још и у усменој хроничарској *епској песми, предању, легенди и вици*. На посебан начин присутна су и у *лирким песмама*, а у *реминисценцијама* и у *пословицама*. Сваки од ових облика особено се сећа историјских личности и догађаја који су значајни за опстанак и трајање народа. Ако пратимо и поредимо процес транспозиције историјског искуства у епским песмама и у анегдотама, долазимо до битних закључака о њиховим специфичностима. Епске песме о Првом српском устанку стварају од Карађорђа и његових војвода националне јунаке, у светлу епских, али и митских образаца. Међутим, осим једног значајног круга анегдота које су у најдубљем дослуху са тоновима и функцијама епске песме,⁵ бројније су оне које износе обиље другојачијих појединости. На пример, епске хроничарске песме уопште не говоре о деликатнијим појединостима из Карађорђевој биографије. Прећуткују његов напрасит карактер, четовање са арнаутским кесецијом Фазли-башом, кумовање и побратимство са

---

⁵ Црногорске „ратничко-патријархалне“, али и српске устаничке анегдоте истичу примере високог етичког ранга. Оне су се, нарочито, у својим ранијим слојевима усменог преношења, развијале у пуном дослуху са народном јуначком епском песмом. Садржавале су јавну оцену људи и њихових поступака, вршећи и васпитну улогу у својим срединама. Међутим, како је Видо Латковић приметио, чак и за ову групу анегдота карактеристично је исклизнуће у ниско и тривијално и то превасходно у анегдотама новијег датума (вид. анегдоте о Његошу у збиркама Мићуна Павићевића и анегдоте о Карађорђу у редакцији Милана Ђ. Милићевића).

турским ханџијама, кажњавање мајке, братоубиство.⁶ Нема ни помена љубавних авантура, нити друштвених скандала. Ови мање познати детаљи из приватног и друштвеног живота најзаступљенији су у анегдотама које, у свом изворном контексту, означавају „необјављени материјал“, „тајну историју“ неке личности или догађаја.⁷ Према томе, можемо се сложити са оценом да анегдоте врше „особиту десакрализацију епског и митског садржаја, носећи собом и својеврсно кич-доживљавање историје и мита“.⁸

Стога, није тачно мишљење да народ у анегдотама својим миљеницима показује наклоност. Напротив, многе анегдоте „раскринкавају“ јунаке. Карактеристичан је пример политичке анегдоте која може да гради, али и да разграђује култ неке личности. Током периода демистификације настају и шире се анегдоте са негативним карактеризацијама. Упоредимо ли компромитујуће анегдоте о Јулију Цезару, Клаудију, цару Јустинијану, из римског периода, о Вожду Карађорђу, Кнезу Милошу, из новијег доба или о Јосифу Стаљину, Јосипу Брозу – Титу из наше најновије историје, уочава се да на тематско-мотивском плану нема суштински великих промена. Као и остали жанрови усменог стваралаштва и анегдота поседује формулне елементе, одређене комплексе тема и мотива који се међусобно комбинују и саображавају новим друштвено-историјским контекстима. Ипак, несумњи-

⁶ Карађорђево оцеубиство (*Своме бабу одсијече главу*) опевано је у црногорској варијанти песме *Почетак буне против дахија* (Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, IV, *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. VII, прир. Љубомир Зуковић, Просвета, Београд, 1986, 128).

⁷ Грч. *anekdotos* – неиздат. У хроници скандала цара Јустинијана и царице Теодоре, византијског историчара Прокопија из Цезареје (6. в), изворни наслов *Anekdotia* попримио је значење: *Historia arcana* – *тајна историја*; Вид. Прокопије из Цезареје, *Тајна историја*, превод Албин Вилхар, Дерета, Београд, 2004.

⁸ Својство анегдоте које води у правцу задовољења људске радозналости показује аналогију са савременом тзв. „жутим штампом“ (Вид. Ненад Љубинковић, *Од историје до „народне историје“ – Карађорђево недовршен прелазак из живота у мит*, Зборник: *Карађорђе у епу и историји*, прир. Ненад Љубинковић, В. Плана, 1994, 62).

во је да анегдоте сведоче о значају и популарности представљених личности, па се неретко сматра да је боље бити у некој анегдоти описан и неповољно, чак и злобно, него уопште не бити споменут.⁹

Питање рецепције народне анегдоте сложено је и зависи од ширег комплекса чинилаца. Постоји мишљење да анегдота није никада живела самостално, него се најчешће казивала у комбинацији са стиховима епских песама.¹⁰ Сличан зависан однос показује пословица која може да захтева анегдоту у виду допуне или објашњења, као што налазимо примере у Мушкатировићевој и Вуковој збирци.¹¹ Међутим, процес осамостаљивања анегдоте, као кратке прозне форме, зависи најпре од довршености и зрелости једног фолклорно-поетског система. Лако ће се издвојити анегдота из ширег контекста, иако саздана „понекад на пресеку само два мотива“, уколико су сазрели услови да се већ на основу именовања активирају комплексне поетске биографије јунака.¹² Тако ће бројни и разноврсни детаљи из живота Војда Карађорђа и Кнеза Милоша бити јасни без потребе да се ближе представљају време, изглед личности, мотивација, односи међу

⁹ Током последње деценије 20. века, у јеку општег незадовољства српском политиком, у јавности су били распрострањени вицеви и анегдоте о брачном пару Милошевић. Ову појаву социолози су тумачили контрапродуктивно, сматрајући да је присуство хумора у овим усменим облицима њихове јунаке учинило људскијим, топлијим и симпатичнијим.

¹⁰ Манојло Бубало Кордунаш напоменуо је како је његов омиљени певач Раде Рапајић шаљиве приповетке казивао у предању између епских песама (Вид. Снежана Самарџија, *Поетика усмених прозних облика*, Народна књига, Београд, 1997, 214); Уп. и Миодраг Матицки, *Историја као предање*, Рад – КПЗ Србије, Београд, 1999, 6.

¹¹ Јован Мушкатировић, *Причте илити по простому пословице, тјемже сентенције илити реченија*, Беч, 1787 (Будим, 1807²); Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као и оне у обичај узете ријечи*, Беч, 1849. У даљем тексту наводи се према: *Српске народне пословице, Сабрана дела Вука Караџића*, књ. IX, прир. Мирослав Пантић, Просвета, Београд, 1965.

¹² С. Самарџија, нав. дело, 149.

ликовима. Такође, уобичајено је и да се издвојена и већ самостална анегдота, као кратка „једноепизодична рудиментарна форма“, услед занимљивости садржаја, универзалности теме и виталности форме, лако поново угради у већу целину, било усмену или писану. Вук Караџић је биографију Хајдук Вељка Петровића сачинио од низа посебних анегдота које је уредио хронолошки, од јунакове младости, па до смрти.¹³

Борис Томашевски је сматрао анегдоту „основном приповедном формом“. Међутим, проблем теоријског одређивања жанра анегдоте, као и осталих краћих усмених прозних облика, није нимало једноставан задатак. И у савременој теорији жанрова често се пренебрегава самосвојност анегдоте. То указује на блискост ових усмених врста, али и на превиђање високог степена развијености фолклорно-поетског система који у нашој традицији показује богатство облика и садржаја. По тону, анегдота има и шаљивих и озбиљних. Ако је анегдота прожета хумором и уколико је у служби забаве и разоноде, приближава се, са једне стране, *шали* и *шаљивој причи*, а са друге, *досетки*, *вицу*, *загонетки*, *пословици* и *питалици*. Супротно, уколико јој је садржај озбиљан или, пак, садржи елементе симболизације и митизације, додирује се са једном врстом *предања* и *легенди*. Тенденције ка васпитној примени и моралној поуци, анегдоту умногоме приближавају *апологи* и *параболи*. Због сажетости, занимљивости и упечатљивости, анегдоте имају широку примену *примера* (*exemplum*) које користе представници одређених професија (адвокати, професори, филозофи, политичари) ради пластичности и живости излагања. По информативним и документаристичким функцијама, анегдота се укршта и са посебним приповедним облицима – *причањима о животу*.¹⁴ Због веома високог степена

¹³ Вук Стеф. Караџић, *Даница 1826, 1827, 1828, 1829, 1834, Сабрана дела Вука Караџића*, књ. VIII, прир. Милорад Павић, Просвета, Београд, 1969, 67–78.

¹⁴ Маја Бошковић-Stulli, *Pričanja o životu, Književni rodovi i vrste – teorija i istorija*, Београд, 1985, 137–164.

међусобног прожимања, отежано је јасно разграничавање и издвајање краћих усмених прозних жанрова. Са највише недоумица теоретичари књижевности покушавају да разлуче однос између „најеластичнијег“ прозног жанра – кратке шаљиве приче и анегдоте. Обе се врсте често и изједначавају, као што је то случај у следећим наводима: *Кратка народна прича, односно анегдота – јер анегдота је само сажет, згуснут облик кратке приче.*¹⁵ Међутим, проблем прецизног и јасног разликовања анегдоте од других, њој сродних облика, јесте танане, али исто тако и савим решиве природе.

На структурно-композиционом плану, анегдота је, у односу на краћу шаљиву причу, знатно наративно редукованија и сажетија. У њој се саопштава само најнужније, без фабулирања, дигресија и коментара. Крај анегдоте је одсечан, јер је на њему и тежиште приповедања. Формална оскудност истиче јасне контрасте, што упућује на аналогију са драмским поступцима. Перо Слијепчевић је тачно и оштро истакао ту везу, сматрајући анегдоту чистим „сукобом“ који се рађа из „сржи драматике“. По њему, анегдота, као ни драма, „не сме ни да описује, ни да коментира, ни да много прича, она је сва у кресању одговора речју и одмазде делом“.¹⁶ Сличних запажања био је и чешки хумориста и сатиричар, Карел Чапек. Он је тврдио да „анегдота не спада у епску литературу, већ у драмску; то је комедија редукована на неколико секунди“.¹⁷ Многи се сложенији драмски и приповедни облици, регресевним путем, могу свести до облика анегдоте као језгра од кога се пошло. Опсежни роман *Пон Ђура и*

¹⁵ Радослав Меденица, *Кратка ерска прича као карактеролошка грађа*, Рад VIII конгреса фолклориста Југославије, Т. Ужице, 1961, 159.

¹⁶ П. Слијепчевић, 528–529.

¹⁷ Karel Čapek, *Marsija ili na marginama literature*, Kultura, Beograd, 1967, 49. Анегдота се доводи у везу и са неким „једноставнијим“ драмским врстама – *фарсом* и *фаџетијом* (Vid. Milenko Misailović, *Anegdota, Književni rodovi i vrste – teorija i istorija*, III, Beograd, 1989, 89–90; Душан Недељковић, *Фолклорни род фаџетија*, Рад XXXVII конгреса савеза удружења фолклориста Југославије, Плитвичка језера, Загреб, 1990).

поп Спира, Стеван Сремац је изградио проширивањем анегдоте познате као *Коњски зуб*. Анегдота се, иначе, веома често налази у основи приповедања српских прозаиста, посебно реалиста.¹⁸

Будући да се ради о сложеној форми која показује богатство нијанси и у структури и у облику, ипак је могуће теоријски уопштити и скицирати троделну шему анегдоте: 1) *уводна кратка експозиција* (често у само једној реченици која задовољава приповедачки усмено-комуникацијски контекст), 2) *средњи део* у виду срачунате задршке у ишчекивању што ефектнијег исхода, 3) *поенте* која је најважнији део анегдоте. Карактеристична поента, у виду какве лепе, мудре или духовите реченице, може да се издвоји из ширег контекста анегдоте и настави да самостално усмено живи као *пословица*, *крилатица* или *виц*. Такође, поента анегдоте може да се оствари и у неочекиваном обрту неке радње.

Осим структурно-композиционих специфичности, још је уочљивија посебност на тематско-садржинском плану. Док су све подврсте шаљиве приче уопштенијег карактера (па и *подругачице*), дотле је анегдота изразито исторична, конкретизована и локализована. По правилу, за сваку анегдоту се може наћи одговор на питања: Кад? Где? Ко? Анегдота бележи, махом, неки карактеристичан говор или ситуацију. Најфреквентнији и највитаљнији су садржаји који се везују за општепознате личности (владар, политичар, глумац, уопште разни типови јавних личности) и знатне догађаје. Око тако привлачних личности и догађаја групишу се читави низови најразличитијих сижеа. Сем аутентичних садржаја, приписују им се и они широко распрострањени који у новом склопу трпе посебан процес адаптације и обраде. У том случају, историјска веродостојност је од секундарног значаја у односу на неку од могућих функција коју анегдота врши. Познати јунак јавља се као средство за низање тема и моти-

¹⁸ Димитрије Вученов, *Народна анегдота и анегдота у приповеткама*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6, св. 2, Београд, 1977, 5–13; *Трагом епохе реализма*, Багдала, Крушевац, 1981, 105.

ва и постаје својеврстан тип који је, по правилу, општепрепознатљив својим именом и историјском биографијом. За Карађорђа и Кнеза Милоша везују се теме, мотиви и фабуле добро познате домаћој традицији, али и интернационалном приповедном фонду.

Такође, током процеса усменог преношења, карактеристична епизода може да изгуби везу са првобитним и аутентичним приликама и да се, при томе, веже за друге личности и збивања. Тада је могућа промена интезитета усменог преношења, у зависности од тога колико је приписани садржај прикладан новом јунаку или ситуацији и колико су знатне личности и догађаји о којима се приповеда. Међутим, садржај анегдоте у усменом распростирању може сасвим да се „деконкретизује“. Јунак постаје анониман (један човек, једна жена), представник одређене професије (поп, судија, зидар), представник етничке групе (Србин, Турчин) или типски лик (Ера, Ћоса, Насрадин Хоца, Итер Петар, Вук Дојчевић). И временско-просторне одреднице постају опште и неодређене (једно село, једна земља). Анегдота, на тај начин, прераста у причу (шаливу, поучну) која је универзалнијег карактера. Већина кратких шаливих прича је, у основи, анегдотског порекла.¹⁹

У претежнијем броју анегдота присутан је хумор и један је од најбитнијих одлика. Хуморан поглед на свет чини стварносне садржаје сношљивијим и отвара могућности перспектива и излаза. Међутим, анегдоте, за разлику од вица, не служе само разоноди и забави, оне задиру превише дубоко и из реалних и локално обојених садржаја откривају универзалне поруке које су плод трајног људског искуства.

---

¹⁹ *Шаливе народне приче*, прир. Н. Љубинковић, Рад, Београд, 1976, 7.

2. САКУПЉАЊЕ И ОБЈАВЉИВАЊЕ ГРАЂЕ

У западноевропским књижевностима, анегдота је одвајкада позната и омиљена књижевна врста. Од Херодота преко Проконија, па све до савремених збирки, анегдоти је припадало веома угледно место. У српској књижевној традицији, у поређењу са другим усменим умотворинама, анегдота је очигледно занемарена врста. Тек се пред крај 19. века почело са систематским сакупљањем, бележњем и објављивањем. Пре тога, наша старија анегдота заувек је изгубљена. Само јој се приметити трагови још наслућују у предањима о Светом Сави, Стефану Првовенчаном и Марку Краљевићу. Из древнијих времена, неколицина је записа који се могу експлицитно довести у вези са усменим анегдотским наслеђем. *Летопис попа Дукљанина* (12. век) сведочи о постојању наше старије усмене традиције. Ту је забележена историјска анегдота о краљу Доброславу (историјски Војислав). Са својих пет синова и осталом српском војском, лукавством је натерао у бег снажнију и бројнију византијску војску.²⁰ Далеко касније, Србин, адвокат у Угарској, Јован Мушкатиновић објавио је збирку српских народних умотворина, у којој је, осим пословица, забележио и неколико анегдота.²¹ Дело Јована Рајића, *Цвејетник*, објављено постхумно 1802. године, у ствари је превод, односно прерада једне немачке збирке прича и анегдота или „историја“, како их је писац назвао. Ове приче и анегдоте са „библи-

²⁰ *Љетопис попа Дукљанина*, Предговор и превод Славко Мијушковић, Просвета – СКЗ, Београд, 1988, 134–135. У вези са овом историјском анегдотом, Маја Бошковић-Стули указала је на аналогију са „посве сличним партизанским причама“ (*Трагови народног причања у нашој старијој књижевности*. Нав. према: *Народна књижевност*, прир. В. Недић, 491). Ова епизода асоцирала је Јована Деретића на сижее ратовања Црногораца против Турака у 18. и 19. веку (*Историја српске књижевности*, Просвета, Београд, 2002, 66). Такође, бројни су примери устаничких анегдота са темама ратног лукавства.

²¹ Ј. Мушкатиновић, нав. дело.

чекским“ допунама подсећају на Доситејева „наравоученија“ баснама. Приче имају функцију моралног примера, подељене су у две скупине. Једне говоре о врлинама, а друге о пороцима. Изгледа да је књига настала на подстрек митрополита Стратимировића, у циљу сузбијња неморалног утицаја Доситејевих басана.²² Вук Караџић није посебно штампао анегдоте, како је то чинио са другим облицима усмене књижевности. Ипак, у наслеђе је пренео драгоцен анегдотски материјал који је уносио, махом, у своја ауторска дела. Вукове анегдоте треба тражити већ у *Српском рјечнику* (1818), у чијем се *Предговору* јадао читаоцима да се око „ђекоји мали (приповетки), толико мучио, да би наши ђекоји списатељи могли готово читав роман написати, или све идиле Гесенерове на Српски превести“.²³ Приличан број ових „малих прича“ је из реда анегдота које је доносио као допуне и примере лексичким јединицама.²⁴ Више је приређених избора кратке прозе из *Српског рјечника* у којима су заступљене и анегдоте.²⁵ Попут Мушкатиновића, Вук је пословице стављао у шири контекст анегдоте. У *Објављенију о Народним српским пословицама* Вук обавештава да у његовој књизи „не ће бити само голе пословице, него ће код многи бити толкованије, а код гдекоји и приповетке, од који су пословице постале“.²⁶ У *Предговору пређашњем*, уз

²² Вид. Ј. Деретић, нав. дело, 459.

²³ Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник* (1818), *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. II, прир. Павле Ивић, Просвета, Београд, 1966, IX; Вид. Петар С. Пешут, *Вукова „мала приповетка“ и усмена анегдота*, *Научни саставак славишта у Вукове дане*, 17/3, Београд, 1988, 189–198.

²⁴ Вид. *Поговор* Мирослава Пантића у: Вук Стеф. Караџић, *Српске народне приповетке*, *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. III, Просвета, Београд, 1988, 389.

²⁵ Миливоје М. Башић објавио је избор приповедака из *Српског рјечника* (Вук Стеф. Караџић, *Српске народне приповетке*, друго државно издање, Београд, 1928); Радомир Константиновић, *Расковник. Одабрана проза из Вуковог рјечника*, Нолит, Београд, 1964; Бошко Петровић и Стојан Трећаков, *Мале приче из Рјечника*, Матица српска, Н. Сад, 1987.

²⁶ Вук, *Српске народне пословице*, 355.

прво издање *Народних српских пословица* (1836, Цетиње), Вук пише: *Код њекојих пословица (ће сам знао) додао сам приповјетке од којих су пословице постале, и по којима ће читатељ ласно моћи дознати у каквим се догађајима оне пословице сад говоре (понајвише је обичај да се уза сваку оваку пословицу цијела њена приповјетка најпре приповједи)*. Даље, у *Предговору*, Вук додаје: *У народу нашем има много малијех приповиједака које се као пословице приповједају*.²⁷ Ипак, Вук је највећи број изванредних анегдота унео у своју устаничку историографску и биографску прозу у којој усмено приповедање представља најдоминантнију стилску компоненту.

Међутим, тек је Милан Ђ. Милићевић забележио (и дописао) и објавио велики број анегдота о истакнутим личностима Првог и Другог српског устанка,²⁸ а о тројници најзнатнијих личности српске историје свога времена, Вожду Карађорђу,²⁹ Кнезу Милошу³⁰ и Кнезу Михаилу,³¹ приредио је и објавио посебне збирке.³² У то време, са више књига анегдота, али са мање осећа-

²⁷ Исто, 18–19.

²⁸ *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*, Београд, 1888.

²⁹ *Карађорђе у говору и у твору*, Београд, 1904. У даљем тексту, наводи се према: *Карађорђе у говору и у твору*, Чигоја, Београд, 2002.

³⁰ *Кнез Милош у причама*, нав. дело; *Кнез Милош у причама*. Нова збирка, Београд, 1900.

³¹ *Кнез Михаило у успоменама некадашњег свог секретара*, Београд, 1898.

³² О Милану Ђ. Милићевићу, као сакупљачу и приређивачу народних умотворина, разликују се мишљења. За Р. Меденицу, Милићевић је као и Марко Миљанов „стари мајстор кратке приче“ који чува „изворну фразу, гест, ситуацију, поступак (...) Стопама Милана Ђ. Милићевића као скупљача није нико више пошао и његове приче о кнезу Милошу једине су зналачки прикупљене приче ове врсте“ (*Кратка ерска прича као карактеролошка грађа*, 161, 164). С. Самарџија налази претерану стилизацију фолклорног материјала, те се Милићевићева књига о Кнезу Милошу „не може посматрати као збирка народних умотворина“, него као ауторско дело „утемељено на подражавању усменог казивања и особено-стима једноставних приповедних облика – сказ, прича о животу, шалвива

ја за ефектно анегдотско приповедање, јавио се и историчар књижевности, Андра Гавриловић.³³ Треба поменути и Драгутина Посниковића који је књигом биографија настојао да сачува успомену на многе српске „књижевнике, уметнике, раднике и борце на просветном, политичком и бојном пољу“. Тиме је, непосредно пре Милана Милићевића и Андре Гавриловића, начинио прве кораке у овом важном послу у Србији на размеђи двају векова.³⁴

У Војводини, књижевник и лекар Илија Огњановић – Абуказем је био познат по хумористичко-сатиричним цртицама и анегдотама из новосадског миљеа, али и по серији чланака о знаменитим Србима.³⁵ Такође, и педагог Милан Шевић, у овој области, објавио је више књига.³⁶ У Херцеговини, Манојло Бубало Кордунаш је од Рада Рапајића из Горње Крајине забележио тридесет и осам анегдотских прича и издао их 1893. године.³⁷ Лука Грђић-Бјелокосић је са херцеговачког терена обзнанио стотину шаљивих прича, делом посвећених одређеним личностима и местима збивања.³⁸ Дум Иван Стојановић, Србин католик из Дубровника, посвећено је прикупљао усмене умотворине које су постхумно објављене у тротомној збирци под насловом: *Анедоте и различите мудре изреке 1–3 (1901–1902)*.

прича, анегдота, виц“ (*Кнез Милош у причама, Књижевност и језик*, бр. ¾, Београд, 1994, 65, 70).

³³ *Знаменити Срби XIX века*, ур. Андра Гавриловић, Загреб, 1901; *Седамдесет анегдота из живота српских књижевника*, Београд, 1911; *Сто једна анегдота из живота српских књижевника*, Београд, 1929.

³⁴ Драгутин Посниковић, *Живот и дела врских Срба*, Београд, 1880.

³⁵ Др Илија Огњановић, *Занимљиве приче и белешке из живота знаменитих Срба*, Загреб, 1900.

³⁶ Милан Шевић, *Из Бранкова и Даничићева круга*, Београд, 1903; *Јосиф Панчић као педагог*, Београд, 1925; *О нашим људима великим и малим*, Београд, 1928.

³⁷ Манојло Бубало Кордунаш, *Збирке српских народних умотворина из Горње Крајине. Књига III, Српске народне приповијетке слијепца Рада Рапајића*, Н. Сад, 1892.

³⁸ Лука Грђић Бјелокосић, *Стотина шаљивих прича*, Мостар, 1902.

Почетком 20. века уследило је плодотворно прикупљање усмених анегдота у Црној Гори које су свој најранији и најсјајнији пример уметничке стилизације добиле у књигама даровитог приповедача, старог војводе, Марка Миљанова Поповића.³⁹ Недуго потом, књижевни историчар и критичар, Павле Поповић, у циљу свестранијег разумевања *Горског вијенца*, подстицао је црногорске књижевнике да прикупљају усмене песме и приче о јунацима овог Његошевог дела.⁴⁰ Поповићев апел свео се на објављивање десетак анегдота у цетињском *Књижевном листу* (1902). Међутим, тек после Првог светског рата је настало интезивно објављивање анегдота из Црне Горе (Симо Шобајић,⁴¹ Стојан Церовић,⁴² Драгиша Н. Боричић,⁴³ Никола Шкеровић,⁴⁴ Костадин – Сула Радуловић⁴⁵). Недовољно критичан, али најплоднији сакупљач и приређивач црногорских анегдота, Мићун Павићевић, објавио је двадесет и пет збирки под заједничким насловом, *Црногорци у причама и анегдотама* (1928–1940).

Осим првих личности обновљене српске државе, у анегдотама су упамћени и други српски владари и истакнути политичари – краљ Петар I Карађорђевић⁴⁶ и Никола Пашић⁴⁷, за

³⁹ Марко Миљанов, *Примјери чојства и јунаштва*, прир. Симо Матавуљ, Чупићева задужбина, Београд, 1901; *Плеће Кучи у народној причи и пјесми*, прир. Љубомир Ковачевић, Београд, 1904.

⁴⁰ *Српски књижевни гласник*, IV/5, 1. децембар 1901, 397–399. Апел црногорским књижевницима прештампвао је цетињски *Књижевни лист* (1902).

⁴¹ *Црногорци*, Београд, 1928.

⁴² *Примјери из живота Црногораца*, књ. I, II и III, Никшић, 1929, 1932 и 1936.

⁴³ *Испод Комова, анегдоте*, Скопље, 1929.

⁴⁴ *Црногорка, њен положај у породици, и њени послови*, Цетиње, 1929.

⁴⁵ Сула Радов, *Мудре изреке и анегдоте из његова живота*, Прогрес, Никшић, 1932.

⁴⁶ Миле Павловић, *Приче из живота краља Петра*, 1922.

⁴⁷ *Бајаде, Анегдоте о Николи Пашићу*, у перо их похватао Никац од Ровина, Београд, 1996.

кога је Јован Дучић приметио да „нашег државника Николу Пашића (знамо) боље по анегдотама него по његовим идејама“.⁴⁸ У новије доба, део друштвено-политичке пропаганде састојао се, између осталог, и у особеном приређивању и објављивању збирки анегдота, посвећених лику и делу Јосипа Броза – Тита⁴⁹ и уопште разноврсним епизодама из Народноослободилачке борбе.⁵⁰

Укупно узевши, највише је збирки анегдота посвећено на- шим истакнутим књижевницима.⁵¹ Међу првима је књига Ми- ливоја Предића о Браниславу Нушићу. У *Посвети* овој књизи, Нушић је потврдио веродостојност њеног садржаја: *Прочитао сам и, ово до сада, тако је.*⁵² Следе књиге о Ђури Јакшићу,⁵³ До- ситеју Обрадовићу,⁵⁴ Иви Андрићу,⁵⁵ Његошу,⁵⁶ Љубомиру Не- надовићу,⁵⁷ Стевану Сремцу.⁵⁸ Међу научницима, највећу су па-

⁴⁸ Јован Дучић, *Анегдота и историја, Политика* 12. јуни 1932. Пре- штампано у: Ј. Дучић, *Јутра са Леутара, Стаза поред пута (есеји)*, Свје- тлост, Сарајево, 1969.

⁴⁹ *Тито у анегдотама*, прир. Милоје Поповић, Младост, Загреб, 1972; Равао Синдрић, *100 анегдота о Титу*, Zagreb, 1975.

⁵⁰ *Анегдоте из ослободилачког рата*, прир. Раде Башић и Саит Ора- ховац, Народна просвјета, Сарајево, 1957; Јован Јанјић, *Partizanske narodne anegdote*, Дење новине, G. Milanovac, 1981.

⁵¹ Миле Павловић, *Анегдоте из живота наших књижевника и умет- ника*, Београд, 1953; Миодраг Тодоровић, *Лисци у анегдотама*, Београд, 1982; Petko Vučetić, *Pisci Jugoslavije и anegdotata*, Београд, 1990; *Анегдоте о срп- ским писцима*, прир. Катарина Стојановић, Граматик, Београд, 2005.

⁵² Миливоје Предић, *Нушић у причама*, Београд, 1937.

⁵³ Милан П. Костић, *Ђура Јакшић у записима и анегдотама*, 1952; Владимир Миланков, *Ђура Јакшић у причама и анегдотама*, 1993.

⁵⁴ Боривоје Маринковић, *Доситеј у говору и твору*, Збирка записа и анегдота, Нолит, Београд, 1961.

⁵⁵ Радован Поповић, *Казивања о Иви Андрићу. Успомене савремени- ка*, 1976; Миодраг Тодоровић, *Анегдоте о Иви Андрићу*, 1992.

⁵⁶ Једо Баћовић, *100 анегдота о Његошу*, Никшић, 1995.

⁵⁷ Љубисав Андрић, *Љуба Ненадовић у шали и збиљи*, Н. Сад, 1995.

⁵⁸ Биљана Петровић и Видосав Петровић, *Стеван Сремац у успоме- нама и анегдотама*, Просвета, Ниш, 1996.

жњу приповедача побудили лик и дело америчког научника и проналазача српског порекла, Николе Тесле.⁵⁹

Последњих деценија, приређено је више књига анегдота о глумцима,⁶⁰ спорту и спортистима,⁶¹ неколицина антологија,⁶² као и збирки регионалног карактера.⁶³

3. ОСВРТ НА ПРОУЧАВАЊЕ АНЕГДОТЕ

Сакупљање и објављивање анегдота код нас је уследило релативно касно, па су оне остале дуго ван научног интересовања. Међутим, и онда када се са тим послом отпочело, изостајао је систематски и континуирани рад. Наиме, читав 19. век показује интересовање за краће усмене шаљиве приповедне врсте, али рачунотост прикупљене и одштампане грађе по рубрикама периодичних публикација, у новинским додацима, прилозима алма-

---

⁵⁹ Симо Тесла, *Тесла у причама*, Прес-клипонт, Београд, 1979; Томислав Сенђански, *Великани физике у анегдотама*, Београд, 1999; Бороја Митар, *Тесла је рекао / Рекли су о Тесли*, Н. Сад, 2000.

⁶⁰ Никола Ж. Мајсторовић, *Смех и сузе, анегдоте о великанима глуме*, Београд.

⁶¹ Боривој Миросављевић, *Ведри дани црвено-белих, сто једна анегдота и тристо фотографија из седам деценија Фудбалског клуба „Војводина“*, Форум, Н. Сад, 1987; Славко Домазет, *365 анегдота из света шаха*, Рад, Београд, 2003.

⁶² *Знаменити Срби у анегдотама*, Цветник, сабрао Дејан Томић, Прометеј, Н. Сад, 1999.

⁶³ Владимир Цветановић, *Анегдоте и пошалице*, у књизи: *Из прошлости Гњилана*, Гњилане, 1994, 179–208; Zaim Azemović, *Рамет је и народу, Старо Рожаје и анегдотама и легендама*, Рожаје, 2001; Драгољуб Златковић, *Гладно грне, Анегдотска и друга казивања из пиротског краја*, Пирот, 2003; *Ненаручене приче, познати Крагујевчани у анегдотама*, сакупио Мића Милорадовић, Крагујевац, 2004.

наха и календара, као и у зборницима и збиркама шала, не представља захвалан и приступачан материјал за проучавање.⁶⁴ Проблем се још додатно усложњава, јер се са записима усмених казивања штампају и страни преводи, односно „посрбе“ кратких шалљивих прича. Тиме се створио неразлучив однос укрштања ових сродних облика и отворило питање (не)аутентичности грађе. Правац преношења и укрштања могућ је у оба смера – приповедано усмено, па записано и писано које улази у фонд усменог преношења.⁶⁵ Стога, није случајно Вук Врчевић (1868), у своју поделу приповедака на „седам раздјела“, унео као посебну групу „књижевне“ (иако се такав критеријум не може узети као мерило за поделу).⁶⁶ Осим тога, Врчевићева класификација само шалљивих прича указала је на сложеност тих облика, као и на потребу њиховог међусобног разграничавања и разликовања. Како анегдота ни у овој подели није издвојена посебно, иако најсроднија *подругачицама*, тако се ни кроз читав 19. век на анегдоту није гледало као на посебну форму. У поднасловима и насловима неких публикација свега је неколико непрецизно употребљених помена самог термина, без теоријске разраде.⁶⁷ Иако Вук није посеб-

⁶⁴ У листу *Шумадинка* (1850–1857) и забавнику *Шумадинче* (1852–1853), Љубомир Ненадовић је, осим „народних песама, приповедака, обичаја, пословица, загонетки“, објављивао и анегдоте (Вид. Милорад Радевић, *Народне умотворине у Шумадинчету и Шумадинки*, Матица српска – Институт за књижевност и уметност, Н. Сад – Београд, 1999, 71–77).

⁶⁵ С. Самарџија, *Збирке превода шалљивих приповедака и шалљива народна прича у XIX веку, Књижевна историја*, XXVI, Београд, 1994, 93.

⁶⁶ Вук Врчевић, *Српске народне приповјетке онајвише кратке и шалљиве*, Биоград, 1868.

⁶⁷ *Стематологија Цигана мађарски са Собранием различни досетљиви смешни и шалљиви приповедчица. Издање друго, Поправљено, и са 100 нови Анекдота умножено трудом, и трошком Аркадије од Белан, Будим, 1834* (Вид. С. Самарџија, *Две стематологије Цигана с почетка XIX века и шалљиве народне приповетке, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 2002–2003, књ. LXVIII и LXIX, Филолошки факултет, Београд, 2004); *Разбирџа. Књига за оне који пате од невоље, зубобоље, костобоље, главобоље, и све боље и горе и оне који желе да се развеселе*.

но издвајао ову приповедну врсту, појам „анегдота“ био му је познат. У *Српском рјечнику* (1818), тумачећи поједине речи, наводио је делове или читаве приповетке у којима се та реч појављује. За те прозне фрагменте и целине употребљавао је изразе на немачком: *in der Anekdote, nach der Anekdote, die Anekdote*. Такође, Вук је изразе често користио и у *Српском рјечнику* из 1852. године, као и у *Deutsch-serbisches Wörterbuch* (1872). Међутим, вероватно да термин на немачком језику потиче од Туре Даничића који је Вуку помагао у изради речника.⁶⁸

Једну од првих познатих иницијатива за прикупљање анегдота упутио је историчар, Исидор Стојановић. У реферату, прочитаном током седнице Друштва српске словесности 1847. године, Стојановић истиче потребу објављивања „различних преповечица (анекдота) које карактеризирају описујемо време и његове људе“.⁶⁹

Осим спорадичних помена, дуго ће наша анегдота чекати теоријску оцену. Први је Перо Слијепчевић осетио уметничке вредности народних анегдота и дао им теоријско образложење.⁷⁰ Исте године, Јаша Продановић је објавио есеј *Анегдотска књижевност*.⁷¹ Осим, већ помињане, *Анкете* цетињских *Записа* (1831) и београдска *Политика* је 1932. године покренула иници-

---

Збирка 365 одабраних анегдота, шала и доскочица. Покупио К(оста) К(остић). Панчево. Наклада књижаре браће Јовановић, 1880, 1886; *Збирка хумористичких приповјечица, анегдота и других шаљивих ствари*. Скупио и написао Н(ино) Ф(уфић) Травничанин. У Новом Саду. Издавачка књижарница и штампарија А. Пајевића, 1893.

⁶⁸ У *Српском рјечнику* из 1818. термин се појављује уз речи: *гобела, говноноша, грасуљ, кривонизда, прокап, позајарити, прометати се, челац*; У *Српском рјечнику* (1852), вид. реч – *чорбушта*, а у *Немачко-српском рјечнику* (1872), в. реч – *radspeiche*. Вид. и *Поговор* М. Пантића у: Вук, *Српске народне приповјетке*, 395–396.

⁶⁹ *Услови за новију српску историју* објављени су у изводу *Гласника Друштва српске словесности*, I, 1847, а у целини на истом месту 1849. године, II, 1849, 171–172.

⁷⁰ П. Слијепчевић, нав. дело.

⁷¹ *Српски књижевни гласник*, XXVII/2, 1929.

јативу за сабарине анегдота из ослободилачких ратова (1912–1918). Тим поводом, Јован Дучић је написао уводну студију, *Анегдота и историја*, у којој је предочио високу уметничку и карактеролошку вредност анегдоте и указао на тешкоће њеног прикупљања.⁷² Дучић је ту, први пут код нас, анегдоту посматрао у ширем, европском контексту. Због тога, оптужио га је Стојан Церовић, тадашњи уредник никшићке *Слободне мисли*, како је „далеко од анегдоте у нашем народу као слијепац од разликовања бијелог од црног“.⁷³ Колико су дуго у нашој књижевно-теоријској мисли превладавала слична размишљања указује и податак да је Петар С. Пешут поновио замерку Дучићу да није уочио „специфичности појединих наших крајева у неговању ове врсте народног стваралаштва, као што је Црна Гора“.⁷⁴ Према томе, у нашој недовољно развијеној теорији жанрова, појам усмене анегдоте углавном се сузио на само „специфичност једне уже области патријархалне културне зоне“. У периоду од краја 17. до средине 19. века, када су Источна Херцеговина и Црна Гора биле средишта ратних подухвата, анегдота је у тим крајевима била нарочито жива.

Ратничко-патријархалној или *јуначкој* (М. Бошковић-Стули) или *херојској* (Ј. Деретић) анегдоти, како се ова најособенија врста усмене прозе Црне Горе најчешће назива, посвећене су бројне студије.⁷⁵

У разноврсном материјалу којег је „са живих уста“ народа прикупио правник и социолог Валтазар Богишић налази се и богата анегдотска грађа коју је Богишић користио у проучавању

⁷² Јован Дучић, нав. дело.

⁷³ *Слободна мисао*, 26. јун 1932, 3.

⁷⁴ *Ратничко-патријархална анегдота*, Научна књига, Београд, 1989, 70.

⁷⁵ Петар С. Пешут, нав. дело; Владимир Мијушковић, *Црногорске анегдоте као слика живота и одраз времена*, Преглед, 1963; Радослав Меденица, *Црногорске анегдоте*. Антологија, са уводном студијом: *Карактеролошки и културно-историјски профил црногорске кратке приче и анегдоте*, Титоград, 1967; Видо Латковић, *Народна књижевност*, Београд, 1975.

народног обичајног права.⁷⁶ На значај усмених анегдота (и других краћих приповедних врста), као прворазредних карактеролошких сведочанстава и примера, упућивали су наши гласовити научници – Јован Ердељановић,⁷⁷ Јован Цвијић⁷⁸ и Владимир Дворниковић.⁷⁹

Више је савремених аутора који су дали знатнији допринос теоријском проучавању народне анегдоте.⁸⁰ Међутим, у историјама и теоријама књижевности, уопште, веома је мало простора посвећено анегдоти,⁸¹ док су далеко кориснији књижевни терминолошки речници.⁸²

⁷⁶ Валтазар Божишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (анкете из 1873)*, ЦАНУ, Титоград – Обод, Цетиње, 1980.

⁷⁷ *Српски књижевни гласник*, XXVIII/2, 1929.

⁷⁸ *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992.

⁷⁹ *Карактерологија Југословена*, фототипско издање из 1939, Прометеј, Београд.

⁸⁰ Нада Милошевић-Ђорђевић: *Анегдота, Речник усмених књижевних родова и врста*, I, *Књижевна историја*, Београд, 1984; *Од бајке до изреке, обликовање и облици српске усмене прозе*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2000, 170–172; Н. Љубинковић, *Шаљиве народне приче* (Предговор), 7–8; *Од историје до „народне историје“ – Карађорђево недовршено прелазак из живота у мит*; С. Самарџија: *Кнез Милош у причама*, нав. часопис; *Поетика усмених прозних облика*; М. Мисаиловић: *Мудрост народног хумора I–II*, Вести, Т. Ужице, 1987; *Анегдота*, нав. дело; Мирјана Дрндарски, *Анегдота осмишљена политичка порука (Карађорђе и кнез Милош „у причама“, у „говору и твору“)*, зборник *Утемељење нове српске државности*, В. Плана, 1999; Љубисав Андрић, *Ка поетици анегдоте*, Предговор у књизи: *Знаменити Срби у анегдотама*, нав. дело; Миодраг Матицки, *Историја као предање*.

⁸¹ Изузетак чине: Павле Поповић, *Преглед српске књижевности*, Београд, 1909, 171–174; Ј. Деретић, нав. дело, 828–829.

⁸² *Књижевни лексикон*, 1972 – одредницу о анегдоти написао Твртко Чубелић, 18; Слободан А. Јовановић, *Речник књижевних израза*, БИГЗ, 1972, 13; Радомила Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Вук Караџић, Београд, 1984 – одредницу о анегдоти написала Н. Милошевић-Ђорђевић, 15; *Речник књижевних термина*, Институт за књижевност и уметност, Нолит, Београд, 1985 – одредница Слободана Ж. Марковића, 25.

II
ГРАЂА И ИЗВОРИ

ИЗВОРИ ЗА АНЕГДОТУ О
ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

По значају и далекосежним последицама, Први српски устанак, уистину, представља прекретни догађај новије српске историје, камен темељац националном, социјалном и културном „васкрсу државе српске“. Реч је о догађају који је актуелизовао српско питање и поставио га на међународну сцену. Већ од *Свиштовског мира* (1791) Србија и читав Балкан постају динамичан и врућ полигон сучељавања интереса великих сила. Пробуђена изнутра, Србија се нашла у бурним водама промењивих односа међу великим силама у Европи.

О важним историјским превирањима која су најтешње скопчана са судбином народа много се пева, прича и приповеда. Прве вести о успешном почетку српске буне, која се преображава у устанак, брзо се шире ван граница устаничке Србије. Оне путују у Аустрију, Босну, Црну Гору, а нарочито се, према једном саопштењу Лукијана Мушицког, сустичу у Земуну „камо сви гласове стицајутсја приходајшчи из Србији“.⁸³ У вестима које прелазе дуг и разноврстан комуникацијски пут, помешале су се и сјединиле чињенице и приповедања људи. По мишљењу Стојана Новаковића, многе вести које су из Србије стизале у Земун биле су претеране и преувеличане.⁸⁴ Оно што је било посебно карактеристично и више пута се понављало, остајало је да живи у народу и његовој причи, чинећи први потенцијални слој усмених народних хроника. Даљим уопштавањем и уобличавањем те грађе, она наставља да се усмено распростире у формама епске песме, предања, анегдоте или пословице. Временом, богату усмену грађу о Устанку, у различитим етапама њеног формирања, бележе и преносе многи кореспонденти, страни војни изве-

штаци и погранични официри, страни шпијуни, дипломате, новинари, инострана и домаћа црквена и грађанска администрација, родољубиви песници, писци дневника, путописци, историографи, казивачи и аутори мемоара.

Анегдота, као кратка, витална, занимљива, али и најдоминантнија усмена форма устаничке епохе, уградила се и сачувала у највећем делу развијене и обимне писане грађе, настајале у току и после Устанка. Прве записе и сведочанства о њеној распрострањености налазимо рано, већ у првим устаничким данима. Неке још нису заживеле у усменом преношењу, а већ су биле записане, одакле су тек доцније прелазиле у приповедање.

Песништво

Српски устанак је убрзо одјекнуо у стиховима родољубивих Срба који су живели ван устаничке Србије.⁸⁵ По присуству и богатству усмених садржаја, најзанимљивији је историјски спев земунског књижара и књиговесца, Гаврила Ковачевића.⁸⁶ Због непосредне близине тек одиграних догађаја, Ковачевићева вер-

⁸³ *Први српски устанак, акта и писма на српском језику*, књ. I, 1804–1808, редакција Радослава Перовића, Београд, 1977, 133.

⁸⁴ Стојан Новаковић, *Устанак на дахије*, Београд, 1904, 92–94. Вид. и Миленко Вукићевић, *Карађорђе*, II, Београд, 1912, 609.

⁸⁵ Доститеј Обрадовић, *Песна на инсурекцију Сербјанов*, Венеција, 1804; Георгије Михаљевић, *Пјесн храбрим Сербјаном*, Будим, 1805; Арон Јелинић, *Песни о ичастном возмученији Србији и храбрим јеја витезовом*, Венеција, 1807; На Устанак су са симпатијама гледали и остали балкански народи. У Будиму је 1807. земунски еснафиља и песник, пореклом Грк, Дука Тријандафило штампао спев *Историја Славено-Срба* (са грчког оригинала превео Димитрије Алексијевић, *Просветин гласник*, XXXI, 1910), који је посветио Петру Ичку.

⁸⁶ *Пјесн о случајном возмученији в Сербји 1804. љета*, Будим 1804 (1806?). У даљем тексту, наводи се према: Гојко Десница, *Историја Србије у делима књижевних великана 1804–1907*, Београд, 1987, 241–306.

сификована хроника, делом, припада најдрагоценјим историјским изворима. Међутим, ослањање на вести из првих извора, такође, одаје и грађу усменог приповедног порекла и распрострањања. Тако су многе појединости, а нарочито прозне напомене појединим стиховима, у ствари, анегдоте, којима је Ковачевић зачинио своју песничку хронику Устанка.⁸⁷

По пропасти Устанка, када су велики догађаји добили извесну целовитост и сређеност, песник Сима Милутиновић Сарајлија је обухватио и повезао велики број личности и догађаја на једном месту, сачинивши, до тада, најпотпуније дело о Устанку.⁸⁸ У Сарајлијином енциклопедијском подухвату запажено је веома живо присуство „једноставних“ усмених облика (пословице, анегдоте).⁸⁹ Милутиновић је за изворе имао Ковачевића, Доситеја, Вука, али је прихватао и много тога што је слушао од учесника и очевидца догађаја, превасходно од устаничких првака у Бесарабији.⁹⁰ Милутиновић је у *Сербијанку* уносио најразличитије детаље из живота јунака. Није зазирао ни од гласина, оговарања и сплетки. Био је склон да таквој врсти грађе, чак, поклони највеће поверење. Прикупљену усмену грађу настојао је да поетизује. Алгоритима и уопштавањима затамњивао је конкретна збивања. Поређења сачуване раније редакције *Сербијанке* са коначном штампаном верзијом разрешила су и деши-

⁸⁷ Г. Ковачевић, нав. дело, 265–266, 272.

⁸⁸ *Сербијанка Симеоном Милутиновићем Сарајлијом сачињена*. Част 1–4. У Липисци, 1826. У даљем тексту наводи се према: Симо Милутиновић Сарајлија, *Сербијанка*, прир. Душан Иванић, СКЗ, LXXXVI, књ. 573, Београд, 1993.

⁸⁹ Д. Иванић, исто, XX.

⁹⁰ У писму капетану Илији Русовићу који је изгледа желео да новчано помогне пишчев рад, Сарајлија објашњава да би „прибогатио *Сербијанку* ... нужно бива путовати, трошити и сабирати сва оригинална собитија из народа јоште живи` оригинала Карађорђевога вјечноважнога времена“ (Вид. Тања Поповић, *Последње Сарајлијино дело, О Трагедији војска Карађорђа*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1992, 46).

фровала многа преиначена места, чиме је, опет, посведочен историјски и анегдотски карактер грађе.⁹¹

Милутиновић је штампао у Београду 1847. године и песничко дело чувеног устаничког „топчибаше“ и „пушколеја“, Томе Милиновића Морињанина.⁹² Списом, који је саставио у Акерману (Бесарабија), Милиновић је желео да помене заслужне устанике које Сарајлија није прославио. Иако није имао намеру да дубље залази у детаље, ипак је у неколиким случајевима издвојио карактеристичне појединости. Ту свакако спадају занимљиви коментари о левачком војводи, Стевану Јаковљевићу и старовлашком војводи, кнезу Максиму Рашковићу.

Историографија

Жива и важна епска традиција утицалала је да се састави хроничарског и историографског карактера о Устанку, у прво време, скоро без изузетка, пишу у везаном слогу. Занимљива је опаска новосадског владике, Константина Јовановића, који у писму Јакову Ненадовићу, Проти Матеји и Божидару Грујевићу преноси бројне савете карловачког митрополита, Стевана Стратимировића и, између осталог, поручује Божи Грујевићу да када „описује житја тамношња нек не пише по начину песме, но по начину простог слога, како што се и друга повест пише, и као историја, а не као песма“.⁹³ Прво целовито дело у прози о српском

⁹¹ Ранију редакцију *Сербијанке*, нецеловиту је објавио Радослав Перовић у: *Грађа за историју Првог српског устанка*, Београд, 1954, 207–232. Д. Иванић је користио овај материјал у коментарима *Сербијанке* (нав. издање).

⁹² *Умтворине Томе Милиновића Морињанина*, Београд, 1847. Прештампано у: *Узданица, војнички лист за поуку неговање војничких врлина и витешку забаву*, год. III, књ. 5 и 6, св. VI и I, Београд, 1903. Према другом издању, штампано је и треће: *Умтворине*, написао Томо Милиновић – Морињанин, војвода Карађорђевић, припремио Јеремија Милиновић, Морињ, Бока Которска, 2004.

⁹³ *Први српски устанак, акта и писма на српском језику*, бр. 78.

Устанку саставио је Хрват, аустријски пуковник, Ернест Геден Маретић који је боравио на граници Аустрије према Србији као поверљива војна личност.⁹⁴ У току најдраматичнијих година (1810–1812), Маретић је располагао најважнијим информацијама аустријске обавештајне службе. Осим бројних извештаја о стању у Србији, Маретић је, у својој историји, обилато полагао и на „поверљиве“ усмене изворе којима је наводио и порекло. Трговац Лазар Бајић препричао му је интересантан разговор између Константина Константиновича Родофиникина и једног младог Грка.⁹⁵ Причу о познатом Карађорђевом свирепом наређењу с краја 1812. године саопштио му је владика Видак из Вршца.⁹⁶

Ослањање на усмену традицију општа је карактеристика старије и нове српске историографије. О сиромаштву и недостатку извора и докумената писао је још Вук Караџић: „Догађаје народа нашега слабо је кад рођени Србин описивао у оно вријеме, кад су се догађали, него све послје неколико стотина година. Тако су извори историје наше били свагда *приповиједање и туђи списатељи* (...) Сваки паметан човек може ласно виђети, колико су ови извори непоуздани, јер се догађаји *приповиједањем* искваре и у ономе истом нараштају, у коме су се догађали, а камо ли за неколике стотине година.“⁹⁷

Приликом заједничког рада Леополда Ранкеа и Вука Караџића на новијој српској историји, чувени берлински професор и „отац модерне историографије“ био је понесен необичношћу српске усмене историјске традиције. У свом дневнику је забележио утиске: *До два душе и срца дирнула ме је та историја живим*

⁹⁴ Геден Ернест Маретић, *Историја српске револуције*, Филип Вишњић, Београд, 1987. Дело је први пут објављено анонимно на немачком језику 1821. године у *Аустријском војном часопису*, под насловом: *Историја устанка у Србији у годинама 1804–1812*. Први превод на српски језик објављен је у *Летопису Матице српске*, током 1826, 1827. и 1828. године.

⁹⁵ Исто, 183.

⁹⁶ Исто, 254.

⁹⁷ Вук Стеф. Караџић, *Историјски списи I, Сабрана дела Вука Караџића*, књ. XV, прир. Радован Самарџић, Просвета, Београд, 241.

приповедањем о покрету најширег историјског и политичког значења.⁹⁸ У Предговору *Српској револуцији*, Ранке је истицао да се сазнања о новијој српској историји темеље на писаним документима, штампаним књигама и „сећањима“ учесника Устанка.⁹⁹ Вук је Ранкеу доставио материјал који је прикупио од „добро обавештених“ и истакнутих сведока, али је и сопственим приповедањем и опаскама допуњавао и повезивао изворни материјал који је добрим делом прошаран анегдотама. Као и у коауторском раду и у Вуковом историографском делу усменост је главна компонента реторичко-стилске организације текста. Услед уношења провокативне анегдотске грађе, Вук је, управо, био нападан и оспораван од стране најугледнијих јавних и културних посленика онога времена. У својим историографским преокупацијама, Вук се усредредио на прве две године српског војевања против дахија,¹⁰⁰ а потом је грађу тематско-мотивски објединио око *Правителствујућег савета сербског* (1860) и борбе старешина о власти.¹⁰¹ Овај последњи Вуков рад изазвао је велика негодовања. Већ исте 1860. године појавила се анонимна критика у 96. броју *Српских новина*, у рубрици *Књижевство*. Њен аутор, Милан Ђ. Милићевић, иначе уредник публикације, упутио је оштре и веома запажене критичке опаске на ваљаност Вуковог приступа историји. Највише је замерао што Вук износи појединости које су „срамотне“ и „скандалозне“, што је слободније писао о Младеновом губитку мушкости, Карађорђевој изјави о Русима, прељуби жене Миленка Стојковића и Југовићевој слабости пре-

⁹⁸ Нав. према: Радош Љушић, *Вук о српској револуцији*, Књижевне новине – Београд, Дечје новине – Горњи Милановац, 1990, 32.

⁹⁹ Леополд Ранке, *Српска револуција*, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац – СКЗ, Београд, 11.

¹⁰⁰ *Прва година српскога војевања на даије*, у: *Даница*, 1828, 322–353; *Друга година српскога војевања на даије*, у: *Даница*, 1834, 475–486.

¹⁰¹ *Правителствујућичи савет сербски за времена Кара-ђорђијева или отимање ондашњијех великаша око власти*, *Историјски списи II, Сабрана дела Вука Караџића*, књ. XVI, прир. Р. Самарцић, Просвета, Београд, 49–111.

ма женама.¹⁰² Одговарајући на оптужбе, Вук је то сматрао врлинама своје историографске делатности. Истина, није порицао да би се „ово све, као у свакој историји много којешта, могло изоставити“, али је, такође, био мишљења да би прећуткивањем таквих појединости историја била лишена најбољих карактеролошких средстава која строго не спадају у историју, али најјасније осветљавају личности и време. У своју одбрану, Вук се позивао и на руску историографију која је донела још „срамотнијих ствари“ из живота Петра Великог, него што је он изнео неке мање познате детаље из биографија знатнијих устаника.¹⁰³ Такође, веома је интересантна нестабилност термина којима све Вук именује анегдоте (*мала прича, приповјетке од којих су пословице постале, толкованије, којешта, ситнице*).

У то време, историјом Првог српског устанка бавио се и Јован Хаџић (псеудоним Милош Светић). Уз више прилога у алманahu *Голубици* (1839–1844), објавио је и књигу о прве три устаничке године.¹⁰⁴ У *Предговору*, Хаџић наводи да је, осим писаних докумената, бележио и казивања значајних очевидаца (Лука Лазаревић, Петар Јокић, Јанићије Ђурић, Милутин Петровић – Ера, Лазар Теодоровић, Ђура Милутиновић – Црногорац, Анта Протић, Јелена Карађорђевић, Узун Мирко Апостоловић). Проту Матеју Ненадовића је сматрао највећим живим извором. Као и око књижевног језика, Хаџић се није слагао са Вуком ни у погледу описа Устанка, нити о улози Војда Карађорђа. Мада се Хаџић није упуштао у нову, историографску полемику, ипак се као и Милићевић оштро осврнуо у једној напомени на Вуков *Правителствујуици совет*. Оценио га је „худим и жалосним“ описом који је био разљутито и Кнеза Милоша који је, тим пово-

¹⁰² Критику Милана Ђ. Милићевића објавио је Радован Самарџић у коментару Вуковог списка *Одбрана од ружења и куђења, Историјски списи II*, 467–468.

¹⁰³ *Историјски списи II*, 189–190.

¹⁰⁴ Јован Хаџић, *Устанак српскиј под Црним Ђорђем. И Прве три године*, Нови Сад, 1862.

дом, наводно, изјавио: *Како ти о Карађорђу тако да пишеш; знаш ли ти, да сам и ја стрепио пред њим.*¹⁰⁵ Такође, Хаџић је у *Огледалу српском* (1862) објавио и једно писмо Лазара Арсенијевића Баталаке. У овом писму и обимној *Историји српског устанка*,¹⁰⁶ Баталака се највише окомио на Вука, оптужујући га да му је као историчару Кнеза Милоша једини интерес био да „затмије време Карађорђево“, како би узвисио његовог настављача и то за „хатар које стотине талира“.¹⁰⁷ Истакавши на Вуков рачун основану замерку, Баталака је, потом, отишао у још изразитију крајност и као искључиво прокарађорђеВСКИ орјентисан и ангажован историограф са много је личног афинитета истицао заслуге Вожда Карађорђа и његових присталица, а умањивао и оспоравао значај и улогу опозиције. То је његовом делу дало изразиту мемоарску ноту. Полемички настројена према Вуку и руском историчару Н. Ф. Дубровину (касније секретару Руске императорске академије),¹⁰⁸ Баталакина *Историја* представља највећи и најбољи политички памфлет свога времена. Осим богате и прворазредне историјске документације службеног карактера, Баталака се посебно обавештавао и из других извора. Оспоравајући Вукова тврђења, позивао се на усмена саопштења и сећања устаничких емиграната у Бесарабији, махом некадашњих Карађорђевићких присталица.¹⁰⁹ Као изворе, уважавао је и политичке памфлете који су анонимно кружили Београдом, за време и после пропасти Устанка.¹¹⁰ Разноврсна приповедна грађа послу-

¹⁰⁵ Исто, 28.

¹⁰⁶ Лазар Арсенијевић–Баталака, *Историја српског устанка* I–II, Београд, 1898, 1899.

¹⁰⁷ Баталакино писмо, вид. у: *Историјски списи* II, 447–449.

¹⁰⁸ Н. Ф. Дубравин (превод Медаковић Милорад), *Устанак сербски од 1806–1810. године* I, II. Нови Сад, 1866.

¹⁰⁹ О Баталакиним усменим изворима, вид. *Историјски списи*, II, 452.

¹¹⁰ Препис јединог познатог политичког памфлета из Устанка нашао се у заоставштини Лазара Арсенијевића Баталаке. Радослав Перовић га је објавио у *Грађи за историју првог српског устанка* под насловом: *Родофиникинов у Београду јавни живот, Сербов смртни тајни отров, природ-*

жила је Баталаки да тамним бојама представи руске политичке претензије на Балкану и „грчку антисрпску“ пропаганду. Посебно се био усредсредео на дискредитацију руског посланика у Београду, Константина Константиновича Рододфиникина и београдског митрополита, Леонтија Ламбровића. Међутим, Баталака није прећуткивао нападе на Карађорђа и његове приврженике. Напротив, он их је у целини и у веродостојном облику преузимао од Вука, Дубровина и из преписке коју су водили Родофиникин и кнез Прозоровски, главни командант руске војске на тадашњој руско-турској граници, а потом је настојао да их „аргументовано“ оспори. Стога, двотомно дело Лазара Арсенијевића Баталаке, *Историја српског устанка*, представља својеврстан пресек најотворенијег сучељавања двеју страна, у коме је усмеана анегдота оштрица политичког напада и одбране.

Треба поменути и друге изворе за анегдоту. Сима Милутиновић је путовао 1834. године по Србији у својству званичног Књажевог историчара, како би прикупио грађу за своје историографско дело. Као и у *Србијанци*, осим бројних рефлексива о моралу, космосу и историји, Милутиновић се ослањао и на народну песму, причу и анегдоту. Међутим, Милутиновић је преузете анегдоте развијао и тако умањивао ефекте приповедних завршница. У књизи о Другом српском устанку, Милутиновић је претходно представио догађаје из 1813. године. У данима устаничке пропасти, неколиким је анегдотама описао неславно понашање Карађорђа, Младена Миловановића, Вула Илића – Коларца и других старешина.¹¹¹

дна герчка друга злоба, нечајано српско второ страдање, нови план – стари непријатељ у лету 1809 (131–150). Познат је још један политички памфлет о Устанку, али је он настао после његове пропасти (Србије плачевно пакиторобошченије лета 1813. Зашто и Како? Лајпциг. Прво издање у Венецији 1815).

¹¹¹ Сима Милутиновић Сарајлија, *Историја Србије од почетка 1813-е до конца 1815-е године*, Београд, 1888 (1837¹).

О последњој устаничкој години и потоњем Вождовом убиству писао је и историчар Исидор Стојановић у *Преодници свеобште историје света* (Београд, 1844).

Биографије

Књижевно-историјски жанр биографија у почетку се јавља као посебна допуна историји, а касније и самостално. По заступљености анегдотских слојева, овај жанр представља најподстицајнији извор истраживања. Писац првих оригиналних биографија у нашој новијој књижевности, Вук Караџић, истакао је неке њене специфичности: *Житија појединих људи врло су скопчана са историјом народа њихова, јер се у њима назначују многе ствари, које се у историју не могу пометати, а опет јој велику светлост дају.*¹¹² Вукових преко шездесет биографија и биографских скица, колико их је избројао Голуб Добрашиновић, после Милићевићевог *Поменика*, представљају наш први и највећи биографски зборник из времена Првог српског устанка.¹¹³ По угледу на Плутархове биографије познатих историјских личности, Вук се одвојио од наше средњовековне хагиографске традиције приказивања највиших световних и духовних лица. Осим једне владарске биографије,¹¹⁴ остале су посвећене војводама, гусларима-певачима, писцима и осталим устаницима. По инстинкту одличног приповедача, издвајао је поглавито оно што је карактеристично и памтљиво. У томе је најбоље успевао када је користио усмене песме и анегдоте.¹¹⁵

¹¹² Вук, *Као српски Плутарх или житија знатни Србаља у Србији нашега времена*, у: Даница, 411.

¹¹³ Исто, 809; Голуб Добрашиновић је сабрао 47 Вукових биографија у књизи: Vuk Stefanović Karadžić, *Život srpskih vojvoda i ostalih znamenitih Srba*, Nolit, Beograd, 1967; Уп. Р. Љушић, *Вук о српској револуцији*, 61–82.

¹¹⁴ Вук Стеф. Караџић, *Милош Обреновић, књаз Србији или Грађа за Српску историју нашега времена, Историјски списи I*, 21–106.

¹¹⁵ Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић, 1787–1864*, Нолит, Београд, 1987, 170–178; Милисав Савић, *Устаничка проза*, Рад, Београд, 1985, 15–18.

Састављањем устаничких биографија бавио се и Вуков пријатељ, Сима Милутиновић. Његов скроман биографски опус тек је у наше дане, на једном месту, прикупио и објавио историчар Милорад Радевић.¹¹⁶ И Милутиновић је своју прозу прошарао занимљивим анегдотама које су дале нова осветљења личности и догађаја динамичног ратишта Западне Србије.

По наговору председника Друштва српске словесности, Јована Гавриловића, биографију угледног устаника, Павла Поповића, саставио је Павлов синовац, Лазар Поповић, познатији као Писар Лаза.¹¹⁷

У другој половини 19. века, за време владе династије Обреновић, Константин Ненадовић је успео у Бечу да објави обимно дело које садржи биографије Карађорђа, његових војвода и бројних савременика Устанка. Ненадовић је, слично Вуку, биографије „славни Србски јунака“ видео као „градиво и допуну Србске Историје“. У *Предговору*, Ненадовић је, осим списка коришћене литературе из које је „историчне истине пребиро“, указао и на своје усмене изворе. Он вели како је „празнине допуњавао“ породичним причама и казивањима „други стари Кара-Ђорђеви бораца“ које је „више година саслушавао“. Фолклорна подлога и несолідна историјска грађа овом делу дају доминантан тон усменог приповедања.¹¹⁸

Међутим, најнаклоњенији анегдотском излагању, посебно када су у питању устаничке биографије, био је Милан Ђ. Милићевић. Његов *Поменик знаменитих људи у српскога народа но-*

¹¹⁶ Сима Милутиновић Сарајлија, *Житија устаника*, прир. Милорад Радевић, Коцељева, 2003.

¹¹⁷ Биографија је завршена почетком 1854. године и била је тада предвиђена за штампање, али је непознато зашто се то није догодило. Објавио ју је тек Радослав Перовић (Лазар Поповић, *Живот и прикљученија Павла Поповића*, у: *Грађа за историју Првог српског устанка*, 64–86).

¹¹⁸ Константин Ненадовић, *Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа, Врховног Војска, ослободиоца и Владара Србије и живот његови Војвода и јунака*, I–II, Беч, 1883.

вијег доба (1888) и посебна књига о Карађорђу,¹¹⁹ највећим су делом утемељене на усменом казивању и особеностима „једноставних“ приповедних облика – анегдоте, сказа, приче о животу, шаљиве приче, вица и пословице.

Постоји и већи број историјских биографија Војда Карађорђа чије би разматрање са аспекта заступљености анегдотске грађе у њима, такође, представљало подстицајно истраживање. Осим прилога у *Голубици* и поменуте историје прве три устаничке године, Јован Хацић је написао и једно кратко житије Карађорђево.¹²⁰ Димитрије Тирол оставио је, колико је познато, најнегативнију биографију Карађорђеву.¹²¹ Насупрот Тиролу, Баталака је у свему настојао да оправда Карађорђа. За живота је једино објавио *Карактеристику Црног Борђа*,¹²² а у рукопису је, осим навођене *Историје српског устанка*, оставио и Вождову биографију под насловим: *О рођењу, животу, својствима душевним и телесним и прикључењима Борђа Петровића, Црног Борђа (Кара Борђа)*.¹²³ Почетком 20. века још је нешто новог изворног усменог материјала донео Миленко Вукићевић у монографији о Карађорђу.¹²⁴ Иако је о Војду и о Устанку писано пуно, потоњи аутори су махом понављали и парафразирали старе изворе. На пример, Драгослав Страњковић је својој књизи *Карађорђе*¹²⁵ придодао Милићевићев зборник *Карађорђе у говору и у твору*.

¹¹⁹ *Карађорђе у говору и у твору*.

¹²⁰ *Живот Кара-Борђа Петровића, врховног војда народа српског*, Дела Димитрија Давидовића, I, Београд, 1846, 147–160.

¹²¹ *Карађорђе Петровић, војд народа Српског, Споменик чрезвичайни мужева народа нашег*, Темишвар 1846, Архив САНУ 9979.

¹²² *Годишњак ДСС*, VI, 1854, 150–153.

¹²³ У скраћеној верзији и са измењеним насловом објавио ју је Велибор Берко Савић, *Карађорђе, Документи*, III, Горњи Милановац, 1988, 1630–1660.

¹²⁴ М. Вукићевић, *Карађорђе*, I–II, Београд, 1907, 1912.

¹²⁵ Београд, 1938.

*Дневници, мемоари, аутобиографије,
путописи*

Продор и присуство народне традиције у новој српској књижевности може да се прати од 18. века, од путописних бележака Јеротеја Рачанина, беседа Гаврила Стефановића Венцловића до Доситеја Обрадовића. Традиционална усмено-стилска компонента нарочито је заступљена и изражена од почетка 19. века. Настала је у позадини великих друштвених збивања као потреба њихових учесника и сведока да искажу субјективну хронологију општих догађаја, тако претварајући збивања у причање. У том духу, настаје веома значајан корпус *дневничке, путописне, мемоарске и аутобиографске* литературе који, у недостатку друге грађе, представља темељне изворе за историју Устанка, али и драгоцен материјал књижевних чињеница.

Сачувана је неколицина дневника и дневничких бележака. Најзначајнији су *Дневник* доктора права и професора харковског универзитета, касније првог секретара Правитељствујушчег савета и устаничког дипломате, Божидара Грујевића (Теодор Филиповић),¹²⁶ као и *Дневник мој у Србији (1804)*, Јеремије Гагића,¹²⁷ трговца, устаничког дипломате и другог секретара Савета.

Док су поменуте дневнике водили најобразованији Срби онога времена, догле највећи део устаничке мемоарске прозе чине усмено казивана сећања неписмених или полуписмених Карађорђевих сарадника и команданата, па и самог вође Другог српског устанка, Милоша Обреновића (причање Кнеза Милоша блиско је аутобиографији).¹²⁸ Ова сведочанства сачувана су посредством записивања која су реализована путем приватних и поје-

¹²⁶ Податке о издањима *Дневника*, вид. у: *Мемоарска проза XVIII и XIX века*, зборник, књ. II, прир. Д. Иванић, Нолит, Београд, 1989, 327.

¹²⁷ Вид. Р. Перовић, *Прилози за историју првог српског устанка*, Слово љубве, Београд, 1980, 77–95.

¹²⁸ *Кнез Милош прича о себи*, прир. Милан Ђ. Милићевић, *Споменик СКА*, XXI, Београд, 1893, 1–31.

диначних иницијатива, али захваљујући и организованим и систематским акцијама. Исидор Стојановић, тада професор гимназије у Крагујевцу, записивао је и прикупљао теренску грађу за „праву историју новог нашег политическог бића и живота“. Потом, као професор Опште историје на тек основаном Лицеју у Београду, забележио је у Шапцу 1839. године *Живот и прикљученија г. советника Луке Лазаревића*. Судбина овог списка, нажалост, није позната.¹²⁹ Године 1846, Стојановић је предузео путовање по Србији, током којег је забележио и прикупио драгоцену и разноврсну усмену грађу о Устанку.¹³⁰

У овој делатности, најбоље резултате је дала иницијатива Друштва српске словесности, првог српског научног удружења и то на предлог њеног члана, Јована Стејића. Тада се отпочело са систематским прикупљањем и објављивањем документарне и друге историјске грађе од још живих устаника и сведока.¹³¹ Осим прибављених вредних докумената, сакупљана су и објављена драгоцене мемоарске сећања – Јанићија Ђурића,¹³² Гаје Пантелића,¹³³

¹²⁹ О томе вид. *Рапорт њ. светлости господару књазу србском о путу по Србији учињеном од 17 до 26 јулија и од 16 до 29 августа закључително 1846* (Р. Перовић, *Грађа за историју Првог српског устанка*, 266).

¹³⁰ Извештај са тога пута (вид. претходну напомену) и део Стојановићевих необјављених путних бележака, објавио је Р. Перовић, под насловом: *Необјављена причања из Карађорђевог живота*, (исто, 61–63).

¹³¹ Душан Пантелић, *Први српски устанак и Српска академија наука*, Посебна издања САНУ, *Споменица*, ССХХVI, књ. 11, Београд, 1954, 27–32.

¹³² Мемоари Јанићија Ђурића су настали независно од иницијативе Друштва српске словесности, можда чак и пре 1823. године, а објављени су први пут у *Гласнику Друштва српске словесности*, IV, 1852, 75–151, под насловом *Србска новостница Карађорђевог времена*. У даљем тексту, нав. према: *Казивања о српском устанку 1804*, прир. Драгана Самарцић, СКЗ, Београд, 1980.

¹³³ *Казивања старца Гаје Пантелића* забележио је Исидор Стојановић између 1846. и 1849. Казивања су објављивана више пута: *Гласник Друштва српске словесности*, II, 1849, 132–346; III, 1851, 142–143; *Грађа за историју првог српског устанка*; *Казивања о српском устанку 1804*, 84–140.

Петра Јокића,¹³⁴ и Анте Протића.¹³⁵ Иако поменута казивања нису изречена сасвим спонтано и непосредно,¹³⁶ сачувала су изворну свежину народног причања и показују стилско-морфолошку уједначеност. У казивањима људи који не припадају писаној традицији, историјско искуство се уопштило и транспоновало у систем усмених књижевних облика (епска песма, предање, анегдота, пословица).

У односу на активност Друштва српске словесности, српске су власти, шест година раније (1841), на молбу Академије наука из Петровграда да се прикупе изјаве о руско-српском савезничком ратовању (1807–1812), анкетирале преко стотину учесника и сведока догађаја. Одговоре су послали и неки угледнији устанници – Петар Јокић, Ђура Милутиновић – Црногорац и Чолак Анта Симоновић. Посао је обављен чиновнички, доносећи

¹³⁴ Јокићева причања записао је Милан Ђ. Милићевић у току 1851. и 1852. у Тополи. Први пут су објављена под насловом *Причања Петра Јокића о догађајима и људима из првог српског устанка (1804–1813)*, у редакцији записивача, у *Споменику СКА*, XII, 1891, 1–56. Претходно је Јокић део својих сећања саопштио државном службенику 1841, која су први пут објављена у *Делу* за 1904. годину (*Казивања о српском устанку 1804*, 84–140).

¹³⁵ *Повестницу од почетка времена војда српског Карађорђа Петровића* Анта Протић је написао на захтев српских власти које су се одазвале молби Руске академије наука о прикупљању изјава о руско-српском савезничком ратовању од 1807. до 1812. На наговор Јована Гавриловића, председника Друштва српске словесности, Протић је проширио свој спис који је коначно завршен 1853. Објавио га је Милан Ђ. Милићевић тек 1892, у *Споменику СКА*, XIX, Београд, 1–27 (*Казивања о српском устанку 1804*, 265–311).

¹³⁶ Сведоци-казивачи често о истим стварима саопштавају различито. У њиховим казивањима очигледна је селекција садржаја који се прилагођавају личним интересима. Осетљиве теме се прећуткују. Карађорђево буљубаша, Петар Јокић, не саопштава да га је Карађорђе на Делиграду 1809. ранио. Не помиње ни да је раније, 1841, сведочио о Устанку, у перо државном службенику. Можда баш из бојазни да о истим стварима сада не проговори другачије. Писар Вујице Вулићевића, Анта Протић, не помиње Карађорђево убиство, иако му је био сведок. Стога се веома изазовно чини саставити историју прећутаних збивања.

фрагментарну грађу, мемоарског типа.¹³⁷ Међутим, овај и дан-дanas мало познати материјал¹³⁸ веома је драгоцен, јер је готово једини извор који доноси податке са терена Источне Србије, односно, ван такозваног „језгра устаничког простора“, централне Шумадије. Очигледно да је постојало развијено и широко распрострањено предање о личностима и догађајима са тих простора које је неблагоприятном бригом заувек изгубљено. Позадина небриге састоји се и у чињеници да је посао сакупљања и бележења усмених сведочанстава третиран као династичко и политичко питање. Није случајно што се код нас најживље радило на прикупљању и објављивању овог материјала у условима новог уставобранитељског режима, када интересовање за Устанак и посебно Карађорђеву улогу у њему изражава интересе нове династије. На тај начин се може објаснити оскудност усмене грађе, посебно епске, о низу Карађорђевих политичких противника, великих обласних господара, попут Миленка Стојковића, Петра Добрњца, Хајдук Вељка, иначе личности веома привлачних за усмену обраду.

За сведоке-казиваче карактеристично је подређивање спољашњим збивањима, јер је код њих порив сведочења јачи од потребе експресије субјекта. Чињенице које се саопштавају све су готово једнако вредноване и равно интониране, па чак и онда када се говори о вршењу злочина, убијању на превару, кршењу задате речи. Дотле, код Проте Матеје Ненадовића¹³⁹ и Нићифора Нинковића,¹⁴⁰

¹³⁷ Грађа је делимично објављивана, а први пут у целини, у књизи: *Казивања савременика, мемоарска грађа о Првом српском устанку*, прир. Љубодраг Поповић, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2003.

¹³⁸ Грађу су познавали и као изворе је, у малој мери, користили – Лазар Арсенијевић Баталака и Миленко Вукићевић. Своју књижицу *Воине Срба с Турцима од устанка војвода српског Карађорђа до септембра месеца 1813 или до падења српског*, Петар Радовановић је сасвим засновао на овој грађи (вид. *Прилози за историју првог српског устанка*, 59–61).

¹³⁹ Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Матица српска – СКЗ, Н. Сад – Београд, 1969.

¹⁴⁰ Нићифор Нинковић, *Жизниописанија моја (1807–1842)*, прир. Тома Поповић, Матица српска, Н. Сад, 1972.

мемоаристима ближих артистичкој прози, саопштавање чињеница праћено је ставом, коментаром, мишљењем, обојено иронијом. Када Прота приповеда анегдоту о Карађорђевом кажњавању писара Стеве, он јој даје коментар и налази оправдање.¹⁴¹ Нићифор Нинковић је још изразитије истицао ауторски став (психологизирање, дидактичност). Прота и Нинковић, дакле, не граде приповедну структуру простим низањем анегдота око личности и догађаја, као што су то чинили Вук Караџић и устанички сведоци-казивачи. Код њих фолклорна грађа постаје материјал који се прилагођава ауторској целини, при чему најчешће долази до расплињавања сажетог анегдотског приповедања.

У погледу истраживања, драгоцен је путопис „колешког асесора“ Дмитрија Николајевича Бантиш-Каменског. Путописац је 1808. године боравио у Србији, када је београдском митрополиту Леонтију донео „свето миро“ из Русије. Не затекавши у Београду Карађорђа који је боравио у Тополи, Каменски је о овом „славном српском војсковођи“ забележио оно што су други о њему приповедали. Будћи да је у Београду био окружен људима који нису благодоклоно гледали на српског Вожда (Родофиникин му је био домаћин), његов путопис у облику писама упућених анонимном пријатељу најранији је и најрепрезентативнији пример селективне и тенденциозне редакције анегдота у којима се изразито негативно описују Карађорђе и његови блиски сарадници.¹⁴² Овде, свакако, треба истаћи и обимно дело о Србији аустријског истраживача и проучаваоца Балкана, Феликса Каница,¹⁴³ као и путописне белешке Сретена Л. Поповића по „новој Србији“.¹⁴⁴

¹⁴¹ *Мемоари*, 199.

¹⁴² Д. Б. К, *Путешествије в Молдавију, Влахију и Сербију*, Москва, 1810; Путовање Бантиш-Каменског прештампавано је више пута, али никада потпуно. Вид. Јелена Вукићевић, *Писма једног Руса о Србији за време устанка 1808. године*, *Звезда*, Београд, 1901, 156–176.

¹⁴³ Феликс Каниц, *Србија земља и становништво*, I–II, СКЗ – Рад, Београд, 1985.

¹⁴⁴ Сретен Л. Поповић, *Путовање по новој Србији* (1878 и 1880), СКЗ, Београд, 1950.

*Преписка, штампа, извештаји,
документи*

Међу најраније и најфреквентније облике распрострањања вести о догађајима из устаничке Србије спада разноврсна преписка.¹⁴⁵ Устанички „херојски“ амбијент утицао је, чак, и на епски призвук кореспонденције савременика. Сагласности преписке и усмене епске хронике запазио је и Миодраг Матицки који је навео и примере појединих писама из Првог српског устанка која су, готово, у целости написана у десетерцима.¹⁴⁶ Многе ће се појединости из преписки касније фиксирати као усмене анегдоте. Такође, и преписка ће трајно забележити многе анегдоте које су усмено живеле у народу. До сличних резултата доћи ћемо и на основу увида у садржај стране штампе која је извештавала о устаничким збивањима.¹⁴⁷ Иностранци новински извештаји о удаљеним догађајима црпу обавештења из „добро проверених“ извора, али и на основу распрострањених усмених казивања, често само гласина, које су у процесу усменог преношења већ задобиле анегдотску форму.¹⁴⁸ Такође, подстицајно се чини и процењивање веза и утицаја између усмених хроника и службених извештаја пограничних официра. За један француски извештај о турском поразу на

¹⁴⁵ Стојан Новаковић, *Шест службених писама из Првог српског устанка 1809–1812*, *Споменик СКА*, XVII, 1892, 4; Миленко Вукићевић, *Писма из првог и другог устанка*, *Споменик СКА*, бр. 37, Београд, 1900; Р. Перовић, *Први српски устанак, акта и писма на српском језику*; Матеја Ненадовић, *Акта и писма*, прир. Велибор Берко Савић, Г. Милановац, Дечје новине, 1984; Вук Стеф. Караџић, *Преписка I, Сабрана дела Вука Караџића*, књ. XX, прир. Г. Добрашчиновић са сарадницима, Просвета, Београд, 1987.

¹⁴⁶ Миодраг Матицки, *Епика устанка*, Рад, Београд, 1982, 65–66.

¹⁴⁷ Деспот Мирослава, *Страна сувремена штампа о првом српском устанку*, *Историјски гласник*, 1–2, Београд, 1954; Драгослав Јанковић, *Француска штампа о Првом српском устанку*, *Историјски институт САНУ*, Београд, 1959; *Вести у Новинама серпским*, прир. М. Радевић, у зборнику: *Настајање нове српске државе*, В. Плана, 2000, 33–52;

¹⁴⁸ Вид. Милорад Радусиновић, *Историјско и легендарно у руским вјестима о Карађорђу (1804–1818)*, *Митолошки зборник*, 4, Рача, 2001, 41–57.

Мишару 1806. године, Васа Чубриловић примећује како се кроз набрајање изгинулих капетана, ага, бегова, „кроз сухопарни граничарски стил пробија епски опис Вишњићева *Боја на Мишару*“.¹⁴⁹

Списи и документа устаничких војних, црквених и грађанских канцеларија, попут *Деловодног протокола Карађорђа*,¹⁵⁰ *Протокола писама Проте*,¹⁵¹ *Деловодног протокола Петра Добрњца*¹⁵² и *Протокола Шабачког магистрата*,¹⁵³ историјски су извори првога реда, али и занимљива документаристичка проза. Настали из некњижевних побуда, ипак се могу уврстити и у наше књижевно наслеђе. Посебно јој ауторско обележје дају писари који ће развити нашу новију књижевност – Вук Караџић, Сима Милутиновић, Нићифор Нинковић, Иван Југовић, Стефан Живковић – Телемах, Божидар Грујевић. О литерарности, посебно, *Протокола писама* Проте Матеје Ненадовића, који најављује писца *Мемоара*, писао је Милисав Савић.¹⁵⁴ У књигу народних умотворина о Карађорђу, Милићевић је унео познати распис којим је Вожд од обласних војвода тражио да ухвате одметнике, Цукића и Молера. То је још један пример сложених процеса који се одвијају у традицији. Један документарни садржај из Карађорђевог *Деловодног протокола* није остао само део архивског материјала, већ је носио довољно импулса за трајање и у усменом приповедању.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Васа Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2003, 40; Вид. и Андрија Лаиновић, *Вести о првом српском устанку у неким непознатим савременим француским конзулским и војним извештајима*, *Врањски гласник*, књ. 9, 1973, 233–247.

¹⁵⁰ *Деловодни протокол Карађорђа Петровића 1812, 1813*, прир. Миле Недељковић и Миливоје Станковић, Крагујевац – Топола, 1988.

¹⁵¹ *Протокол писама Проте – о ратовању крај Дрине 1811, 1812 и 1813*, издао Љ. П. Ненадовић, Државна штампарија, Београд, 1861.

¹⁵² *Деловодни протокол писама Петра Тодоровића Добрњца*, *Споменик СКА*, XXXVII, Београд, 1900.

¹⁵³ *Протокол Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*. Издао Никола Кретић, *Гласник Српског ученог друштва*, Београд, 1868.

¹⁵⁴ М. Савић, *Устаничка проза*, 80–90.

¹⁵⁵ Уп. *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1451–1453. са *Карађорђе у говору и у твору*, 75–76.

III
КЛАСИФИКАЦИЈА ГРАЂЕ

АКТЕРИ И ЗБИВАЊА

Први српски устанак, као масовно ослободилачко прегнуће народа, покренуо је и истакао велики број личности, од којих су многе остале упамћене у усменом сећању и казивању. Индивидуализираност и историјска конкретизованост анегдотских јунака опире се књижевнотеоријским уопштавањима и типизацијама, какве су уобичајене у осталим усменим прозним облицима (приповетке, бајке). Један од потенцијалних начина систематизације грађе јесте образовање биографија путем окупљања више посебних анегдота око личности. У *Поменуку*, најобимнијој и најпознатијој редакцији анегдота о Првом српском устанку, Милићевић је грађу изложио азбучним редоследом низања биографија „знаменитих људи у српског народа новијег доба“.

Осим поменутог начина, извесно укрупњавање планова устаничке епохе могуће је вршити путем издвајања карактеристичних и доминантних скупина личности, на основу социјалне, националне или биолошке детерминисаности. Устанак је изменио друштвено-политичку слику Србије. Приклањањем у сенку старе кнежинске управе, до изражаја је највише дошао нов војни и старешински кадар на челу са најважнијим устаником, Вождом Карађорђејем и бројним устаничким војводама. Свештенство је Устанку дало вишеструку потпору и потврду – идеолошку, духовну, чак и војну. Сарадњу са суседним државама успоставили су трговци. Грађанском духу је допринело чиновништво које се писмености и књизи учило изван Србије. Упуштањем Србије у међународне односе, устаничку слику света знатно је усложило и обогатило и присуство страних (аустријских и руских) официра и чиновника. Такође, са протагонистима стварања нове

националне државе, историјску судбину делиле су и многе друге личности.

Упркос друштвеним и осталим различитостима, савременицима Устанка заједничко је особито време са својим карактеристичним ситуацијама и околностима. По правилу, садржајем анегдота постајаће оно што се истиче из оквира уобичајеног. Заправо, јунак анегдоте поставља се у типичне ситуације које својом особитом личношћу, понашањем или говором чини изразитим, необичним и упечатљивим. Према томе, у даљем току књиге, пратиће се јунаци анегдота у контексту актуелних устаничких прилика, дакле у: *рату, политици, управи и суђењу, приватном и интимном животу*. На тај начин, оформиће се јавне и приватне биографије знаменитијих личности Устанка.

У анегдотској грађи о Првом српском устанку постоји велика разлика у погледу интезитета и обима заступљености појединих личности. О неким епизодним знамо само на основу неколико упечатљивих детаља, док се око једног броја знатнијих устаника испрео велики број сижеа. Милан Милићевић је о оновременом општепознатом домишљану, Чича-Срећку Поповићу из села Трнавe, само записао да о њему има „доста прича; а има и његових изрека које у одећи простој и као незналачки простодушној, често садрже дубоко познавање људи и свега што бива с људима и међу људима“.¹⁵⁶ Иако биограф високо вреднује поменути приповедни материјал, он га, ипак, не саопштава читаоцима, јер га анегдота није занимала, првенствено, као народни умотвор и естетска чињеница, већ као врста историјског и карактеролошког сведочанства и документа. Дакле, бележење и објављивање усмене грађе скопчано је неколиким околностима. Није довољан услов приповедна распрострањеност и анегдотски капацитет јунака, већ пресудну улогу играју друштвени значај појединца и повољан историјски тренутак. Према томе, свакако да је највећу пажњу казивача, сакупљача, приређивача и издава-

¹⁵⁶ Поменик, 829.

ча привлачила личност српског Вожда, за коју се везао богат, разноврстан и широко распрострањен комплекс тема и мотива. Карађорђева биографија у анегдотама далеко превазилази оквире, уопштено скициране, устаничко-ситуационе парадигме и развија се у читавом животном циклусу. Такође, конструктиван је и процес накнадног „попуњавања“ празних места у Вождовој биографији који надомешта саставне елементе Карађорђевог јуначког и породичног континуитета.¹⁵⁷

Други подстицајни начин систематизације материјала следи хронологију важних устаничких збивања. Током десет година војевања за ослобођење и обнову српске државе, од којих је само 1808. била мирнија, одиграо се велики број догађаја који су оставили дубоког трага у народном сећању. Са становишта књижевних проучавања од посебног је значаја разматрање сложених процеса надградње и симболизације стварносних и историјских чињеница у ткиву усмене анегдоте.

---

¹⁵⁷ Интересовање за Карађорђа оживело је и успомене о његовим ближим и даљим прецима (Вид. Андрија Лубурић, *Војвода Јован Мршић Климента Карађорђевог ђед и плавски Турци*, Београд, 1937; Драгутин Вуковић, *Тричко Гуриш Кнежевић, прађед Карађорђевог*, *Зборник историјског музеја Србије*, Београд, 1979; Љубиша Рајковић, *Најновија сазнања о Карађорђевог пореклу*, *Митолошки зборник*, 4, 11–16; Ранко Бубања, *Тричко Гуриш Мијатов*, *Споменица Задужбинског друштва „Први српски устанак“*, Аранђеловац, 2004; Живојин Андрејић, *Карађорђево порекло у светлу до сада не коришћених извора*, *Митолошки зборник*, 12, Рача, 2004, 17–68).

IV
ЈУНАЦИ УСТАНИЧКИХ АНЕГДОТА

1. БИОГРАФИЈА ВОЖДА КАРАЋОРЂА

Митско-легендарна карактеризација

У народној традицији развијање Карађорђевог поетског биографије одвија се, добрим делом, у знаку митских и легендарних сугестија и симбола. Легендарни фрагменти у предању о Карађорђу односе се на многе епизоде из његовог живота. Вождово рођење објављује се у светлости необичних приказања. Бројна су казивања о Карађорђевом рођењу које је наговестио Турчин или му, пак, присуствовао.¹⁵⁸ Његов долазак на свет са мисијом Спаситеља, која му је Божјим провиђењем додељена, најавило је и месијанско пророчанство старца Стања Шћекића из Васојевића који га је назвао „Царем у опанцима“.¹⁵⁹ Родио се лицем на Св. Ђурђица. Светац је, каже се, донео детету име.¹⁶⁰ Према неким сведочењима и сам је Карађорђе био далековид. Сава Петровић, архимандрит манастира Св. Роман, приписује му прорицање изградње цркве у тешићком пољу крај Ниша. О томе је архимандрит записао: *Те су речи из свјати уста исходили. Заиста, као што данас сведочим, имао је вожд у себи пророчештво: што је прорека све се соврешило као свети пророци перва времена.*¹⁶¹

¹⁵⁸ *Копија историје сербске Јанићија Ђурића*, 6; *Причања Петра Јокића*, 151; А. Лубурић, нав. дело; *Предања из Кушића*, часопис 1804, бр. 2, Задужбинско друштво „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2006, 11.

¹⁵⁹ Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Београд, 1894, 83–84; Никола Грдинић, *Пророчанства о Карађорђу и српској држави*, Зборник *Карађорђев устанак – настајање нове српске државе*, В. Плана, 1998, 114–125.

¹⁶⁰ Владимир Ђоровић, *Карађорђе и Први српски устанак*, Свет књиже, Београд, 2003, 7.

¹⁶¹ *Из успомена архимандрита Саве Петровића, Грађа за историју Првог српског устанка*, 127; Према казивањима, Карађорђе је имао и дар

Особито детињство, ванредна физичка снага, бројни сукоби и убијање Турака, женидба отмицом, оцеубиство, братоубиство, извесне необичне моћи и склоности и донекле смрт, елементи су који јасно говоре о развијању митског обрасца о хероју. Мит о Карађорђу настајао је рано, већ за његова живота, а употпуњиван је, поглавито, током пола века након његове смрти. Међутим, занимљива је подударност и сагласност између Карађорђевог историјског и митског лика,¹⁶² односно интересантно је како реалистичност и историјска посведоченост многих исприповеданих догађаја и појава дају митским слојевима анегдотски карактер. Такође, занимљив је начин на који се ови елементи прожимају и допуњују, заједно учествујући, како у изградњи, тако и у разградњи Карађорђевог култа. Да нема равнотеже ових слојева многе би појединости из Вождовог живота биле потпуно немотивисане и неоправдане. Међутим, када се активира митски модел, онда Карађорђеове гневне и сурове поступке (оцеубиство, братоубиство, кажњавање мајке) мотивише тежња ка хармонизацији света, јер је таквим јунацима својствено да особено делају и необично се понашају.

Митски елементи су посебно изражени у Карађорђевој биографији од рођења, па до почетка Устанка. У току самог Устан-

---

лечења. У Тополи је излечио дете које је горело у врућници, пошкропивши га водом из потока. Приповедач мисли да се Карађорђе руководио логиком да „вода вагру гаси“. Причу је записао Сима Милутиновић који је страствено заговарао методе водолечења (*Мајушине а и подавнашњи примјер водолечења*, Зборник *Карађорђевог војводе у историји, епу и драми*, В. Плана, 1997, 84–85); Исидор Стојановић, описујући последње тренутке Карађорђевог живота, наводи како се Вожд засладио медом из кошнице Драгића Војкића, нагласивши да ће му та кошница дати меда обилато. Дала му је „15 ока меда“, касније је причао Драгић (*Утемељење нове српске државности*, 50).

¹⁶² У вези са историјским јунацима у политичким митовима, Раул Жирарде је истакао како „није могуће повући мање-више прецизну границу између митског и легендарног, те историјског и чињеничног“ (*Politički mitovi i mitologije*, XX vek, Beograd, 2000, 80); Вид. Драгана Антонијевић, *Митски слојеви у повести о Карађорђу, Даница, српски народни календар за годину 2004*, год. XI, Вукова Задужбина, Београд, 2003, 105–118.

ка доминира образац епске карактеризације. Како је анегдота у првом делу Карађорђевог живота водила сложен дијалог са митом, тако је у устанничком периоду наставила још разноврснију и слојевитију комуникацију са епом, а која се кретала од најдубљег дослуха, преко раслојавања, па до пародијских конотација.

Сеча кнезова

Пре Устанка, ни Карађорђе, нити појединци око њега, па ни хајдучија, нису убрајани у главне противнике дахија. Најопаснији су били кнезови, свештенство, па тек онда хајдучија и остале структуре друштва. Накнадним процењивањем Устанка, народна традиција је преувеличавала делатност Карађорђа и његове дружине у пословима устанничких припрема. Из тог периода, Карађорђа одликује необична покретљивост. Прокрстарио је Шумадијом уздуж и попречно, углавио договоре са знатнијим домаћинима, трговцима и хајдучима и врбовао многе људе за Устанак. До зуба наоружан, кретао се опрезно и налазио починак на скривеним местима. Годину дана пред Устанак, према казивању Симе Банковића из села Кусатка, Карађорђе је после проспаване ноћи у једном свињцу дошао на реку Кубршницу да се умије и отресе од бува. На основу разговора који је тада повео са двојицом преплашених комшија из Смедеревске нахије, видимо Карађорђа као најватренијег агитатора идеје Устанка: *Море браћо! Докле ћемо ми овако у тузи један с другим састајати се јадиковати и стрепети од Турчина као зец од кера, и од ловца! Та нису ли и они од мяса као и ми! Та и њих ће куришум пробијати као што и нас једног по једног на правди Бога пробија. Турци виде да смо се ми поплашили као зечеви, и да њихово зло трпимо, па зато чине од нас шта хоћеју, но ходите, браћо! Да се слошки и с договором дигнемо, у један мах сви, противу Турака.*¹⁶³ Две године касније, Божидар Грујевић је сасвим сажето пренео Кара-

---

¹⁶³ Баталака, *Историја српског устанка* I, 64.

ђорђева начела о избијању Устанка: *Ако нам је по самом гинути, нека у гомили гинемо.*¹⁶⁴

По дахијском плану, Карађорђе није био међу првим људима за ликвидацију и имао је времена да се уклони од турске потере. Карађорђев биограф, Миленко Вукићевић је настојао да докаже како су Карађорђа Турци чак трипут били напали у току „Сече кнезова“.¹⁶⁵ Вероватно да се Вукићевић повео великим бројем усмених варијаната које су говориле о нападу Турака на Карађорђа. Но ипак, све се варијанте слажу да Карађорђа напад није изненадио. Вишњићева песма поручује: *Тко ће љута змаја преварити? тко ли њега спаваћива наћи?*, а поверљиви Карађорђев сарадник, Гаја Пантелић подсмева се турској акцији: *Е Турци с кола зеца хватају.*¹⁶⁶

По једној варијанти, Карађорђа је о доласку чувеног турског зликовца, Аци Клименте, известио тополски ханџија Ибрахим. Карађорђе је спрам овог Турчина био посебно пажљив, јер, како Петар Јокић занимљиво истиче, Карађорђе га је „врло добро спомого (купио му једно ћурче, једне чакшире и једну јаничарску пошу)“.¹⁶⁷

Вук Караџић преноси другачију верзију догађаја. У току „Сече кнезова“, дахије су у Тополу послале неколико момака да посеку Карађорђа. Он се баш тада био спремао да тера свиње на скелу, но када чује шта се ради, Карађорђе слободно распусти свиње, те са оним чобанима што их је унајмио, стане да се „верка“ од Турака да и њега не убију.¹⁶⁸

По трећој варијанти, опет, за време лучења свиња и полагања пут остружничке скеле, стигоше му вести да дахије сеју смрт по Србији. Карађорђе је онда свиње по којекаквим странпутицама хитро дотерао до речне скеле, где их је „не тражећи Бог зна

¹⁶⁴ Б. Грујевић, *Дневник*, 28.

¹⁶⁵ Вукићевић, *Карађорђе I*, 285.

¹⁶⁶ *Казивање Гаје Пантелића*, 124.

¹⁶⁷ Петар Јокић, 163.

¹⁶⁸ Вук, *Даница*, 329.

какве добити, на брзу руку, аустријским трговцима продао“. У повратку, присуствовао је погребу кнеза Станоја из Зеока.¹⁶⁹

Наведене варијанте бацају особено светло на Карађорђеву личност. То су три различита виђења Карађорђевог лика и његове улоге у првим устаничким данима. Први пример је у дослуху са Карађорђевоом хајдучком биографијом. Мало се, иначе, поклања пажње чињеници да су најистакнути хајдуци били штићеници дахија. Кучук Алија и Аганлија штитили су чувеног Лазу харамбашу и Станоја Главаша, у чијој је чети био и Карађорђе.¹⁷⁰ Услед те сарадње, хајдуци су живели у срдачним и пријатељским односима са Турцима. Карађорђе је био побратим са Ибрахимом, орашачким ханџијом и са Ибрахимом, тополским ханџијом.¹⁷¹ О друговању и четовању Карађорђа и турског кесеџије Фазли-баше и о њиховим разбојничким авантурама постоји већи број прича.¹⁷² Карађорђе је, како бележи анегдота, био услужан и крагујевачком спахији, Сали-аги. Приликом једне веома хладне зимске ноћи, Карађорђе није штедео ни себе, нити своју дружину, како би спахији уловио срну којом је Турчин почастии изненадне госте.¹⁷³

Друга варијанта, која је сагласна са песмом *Почетак буне против дахија*, у Карађорђу јасно оличава предводника народа који се зарад општих интереса одриче личне добити, распуштајући кудкоје чопор својих свиња. Мора да их је имао доста, јер је на том послу било ангажовано више чобана (у песми симболично 12 чобана). Да је експлицитно постојала жарка намера да се за Карађорђа веже запостављање личног момента сведочи још једна анегдота. У току договора са устаничким старешинама код

¹⁶⁹ Баталака, I, 50.

¹⁷⁰ Р. Љушић, *Возд Карађорђе* I, 47.

¹⁷¹ Јанићије Ђурић, 36; Баталака, I, 39; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, I, Београд, 1876, 244.

¹⁷² *Казивања о српском устанку 1804*, 12–13, 152–153; *Кнежевина Србија* I, 254; *Поменик*, 220.

¹⁷³ *Србијанка*, 23, 435–535; К. Ненадовић, I, 10–11; *Карађорђе у говору и у твору*, 17–18.

буковичке цркве, у подножју планине Букуље, Карађорђе опази да су му Турци запалили кућу у Тополи. На то му се само оте хладнокрвна опаска: *Ено, којекуде, изгоре моја кућа*, па настави договарање, а мало затим запуши му се и воденица.¹⁷⁴ Очигледна просторна фикција јасно показује да је анегдота на веома суптилан начин идеолошки сугестивна.

Трећи пример говори другојачије од претходног. Упркос ризиковању сопственог живота и одуговлачења хитног устајања у борбу против дахија, Карађорђе, ипак, не одустаје од личног интереса, него, по ниској цени, свиње продаје аустријским трговцима. Ова верзија истиче приватне моменте Карађорђевог биографије, чак фиксира и неке његове мане.

Епско-устаничка карактеризација

На сртењском орашачком збору, заклевши се пред крстом и над Јеванђељем да ће бити „глава пред народом“, Карађорђе је, уистину, својим делом и примером у Устанку потврђивао овај завет. Народна традиција дубоко је сагласна у истицању Вождових ратних подвига и заслуга које одликују неуморно и беспштедно залагање. Карађорђево присуство у борбама уливало је поверење и самопоуздање устаничкој војсци, а уносило сумње и страхове у турске редове. Према сазнањима историчара Исидора Стојановића, уобичајно се био „возглас србске војске која је, кад би у помоћ приспео г. Ђорђе, радосно изговарала: *Наши је Мејдан, ево господар-Ђорђа!*“¹⁷⁵

Током Карађорђевог одсуствовања из Боја на Тичару 1810. године, протегао се унедоглед млак обрачун без резултата. Прикључивши се боју, Карађорђе прекорно упита војводе: *Којекуда, толико се дана бијете, а Турци на једном месту стоје. А кад сте се били је ли који од војвода рањен или погинуо?* Из даљег тока

¹⁷⁴ Петар Јокић, 192.

¹⁷⁵ *Грађа за историју Првог српског устанка*, 270.

боја, анегдота живо дочарава Карађорђеву пожртвованост: *Карађорђе сам с тобџијама топове вукао и намештао одакле ће и с ког места Турке тући. Чакишира на њему није било, већ тозлуци, и онако вукући топове расцепио је био кошуљу сапред од појаса па до дна.*¹⁷⁶ И на Суводолу 1809. године упамћено је Карађорђево прекретно улажење у ватру. Његов поклич у моменту дефанзиве: *Јуришите јунаци. Зар ћете ту да угасите славу*, повратио је и оживео борбени дух војске. У истом боју, Карађорђе је спонтано и тактички непредвидиво издао необичну команду: *Јунаци! Коекуде, камен*. Војници оставе пушке и Турке који су се бранили из неког „сурдука“, заспу све камењем.¹⁷⁷

Анегдоте, и иначе, памте многе Вождове заповести, тактичке поступке, речи охрабрења. Пред одсудни јуриш на Београд 1806. године, Карађорђе је поздравио и заветовао војску: *Јунаци и браћо моја: Ужинајте живо и наситите се добро, као да мислите на другом свету вечерати.*¹⁷⁸ У најславнијој победи српског оружја, у Боју на Мишару, Вождова заповест: *Ил освојити ил погинути*, одржавала је високу борбену свест устаника.¹⁷⁹ У борбама око Шапца, Карађорђе образлаже предност офанзивне борбе над затвореном: *Ваља Турке у месо бити, није вајда с брда топом плашити.*¹⁸⁰

Вождово устаничко прегнуће прожето је и одуховљено државотворном идејом коначног ослобођења од Турака. Његова храброст и јунаштво, у усменом приповедању, нису спонтане и елементарне појаве, већ су плод свести и циља. Када је Прота Матеја наговарао Карађорђа да се уздржи од учешћа у сукобима са Хаци-беговом војском у селу Братачићу код Ваљева, Карађорђе му је предочио и психолошки негативне последице свог одсу-

¹⁷⁶ Исто, 75; *Кнежевина* I, 556.

¹⁷⁷ *Повестница Анте Протића*, 289–290; *Карађорђе у говору и у твору*, 60.

¹⁷⁸ *Гласник српске православне цркве*, Београд, 1954, 80.

¹⁷⁹ Петар Јокић, 208.

¹⁸⁰ Исто, 254.

ства из боја: *Е, чича прото, тако је, то све и ја знам, али ће рећи: не смеде Карађорђе да изађе Хаџи бегу на битку, а како ће сутра везиру и свој Босни изићи!*¹⁸¹ Уочи мишарске битке, Карађорђе слично образлаже Милану Обреновићу и Јакову Ненадовићу: *Ја морам остати у шанцу, јер ако ја изађем, све ће се овде поплашити мислећи да сам се ја измакао. Зато ја морам остати у шанцу с пешацима, а ви с коњаницима изиђите.*¹⁸² Сагледавајући могуће последице сукоба са јаким непријатељем у Варваринском пољу 1810. године, српске војводе су саветовале Карађорђу да се клони боја. Карађорђе им је одговорио: *Које куде, видим да је велика турска сила, и доиста је тако. Ал ће војска мислити да се бојим Турака па ће се поплашити, и онда може зло бити.* Најпосле, Карађорђе попусти и повуче се на оближње брдо, одакле је имао добар преглед. Ипак, није одолео. Опсовавши Турке: *Ене, по души ји турској, сјурио је низ брдо и умешао се у бој.*¹⁸³

Више савременика је запазило да опрезност није била јача страна српских устаника. Свестан тога, Карађорђе се трудио да створи уредну, дисциплиновану и савесну војску. Током опсаде Београда 1806. године, због непажње, у Железнику је без главе остало седам војника. Као анегдота се помињао Карађорђев прекор старешинама: *Ха, по души вас, чувај добро стражу, чувај!*¹⁸⁴

У једном боју, Карађорђе је Хајдук Вељка, побеснелог од ракије и јунаштва, оставио повиком: *Вељко, Вељко! Натраг се врати, кроз душу те! Куд ћеш у Турке да те секу! А знаш ли, кад ћеду те Турци сећи, водем ти ја главу одсећи!*¹⁸⁵

Карађорђе је био обузет бројним устаничким питањима. Између осталог, искорењивао је и древне, дубоко укорене срп-

¹⁸¹ Мемоари, 194; Голубица с цветом Књижевства србског, V, 1843. и 1844, Београд, 17.

¹⁸² Петар Јокић, 207.

¹⁸³ К. Ненадовић, I, 242.

¹⁸⁴ Мемоари, 170.

¹⁸⁵ Житиописанија моја, 57.

ске обичаје. Обичај устаника да носе дуге косе и да их савијају у перчине, у борбама се показао као непрактичан, јер су их Турци, иначе, обријаних глава, могли вући за перчине и лакше их савладати. Карађорђе се почетком 1810. године, међу првима, ошишао и издао заповест да се ошишају и сви остали војници. Наредба је наишла на отпор код војника из места Азања. Они су преко војводе Вујице Вулићевића поручили: *Доста је Карађорђу што заповеда нашим главама, а наше ће главе заповедати нашим кикама*. Карађорђе, онда, опколи Азањце који су знали да са њим нема шале, па су жртвовали кике да би сачували главе.¹⁸⁶

Као мудар предводник, Карађорђе није свакад рачунао само на храброст и занос, већ је знао и додатно да мотивише устанике. У Смедереву, незадовољан учинком српске артиљерије, обећао је тобцији Шваби прегршт дуката и ћевапа, после чега је овај одмах задао пламен на смедеревским кућама.¹⁸⁷ Запоседање београдских бедема изискивало је ванредну смелост и велике жртве, па је Карађорђе освајаче мотивисао и драгоценим наградама – *обећао је по 1000 # или најбоље куће и дућане у Београду који први уђу*.¹⁸⁸ Војводи Димитрију Кујунџији је обрекао место градоначелника Пазара, уколико успешно продре у град.¹⁸⁹

Карађорђе је величину устаничког ослобођења превасходно видео кроз примере велике храбрости и јунаштва. Још као фрајкор, Карађорђе је Капетану Радичу домишљао образложио како је могуће да малобројна војска однесе победу над далеко бројнијом: *Како једна љута паприка с љути манџу тако ће љути војници победити Турке*.¹⁹⁰ Као заговорник духа несаломивости, оштро је осуђивао малодушност. Корио је буљубашу Петра Јокића који је једном респектовао бројнију турску војску: *Афе-*

¹⁸⁶ *Кнежевина* I, 136; *Карађорђе у говору и у твору*, 40–41.

¹⁸⁷ *Кнежевина* I, 140; *Поменик*, 77.

¹⁸⁸ *Историјски списи* II, 212.

¹⁸⁹ *Сербијанка*, 81, 95–130.

¹⁹⁰ *Јанићије Ђурић*, 19.

Портрет Карађорђа, гавира Ж. Ф. Робера (1808)

*рим! Поплаши се од Турака боињака; гди ми толике досад раз-
бисмо. Чекаи да видиши хоће л мене разбити.*¹⁹¹

Упркос небројеним потешкоћама, Карађорђу је полазило за руком да одржи на окупу побуњене снаге земље. Један од најелементарнијих начина којим је успевао да очува власт и успостави дисциплину почивао је на утеривању страха. Страх од Турака замењен је страхом од Карађорђа.¹⁹² Бесомучно пребијање писара Стеве у бељинском логору, наочиглед војске, војвода и капетана, оставило је на Проту Матеју јак утисак: *Уђе слога, и, да је рекао онда: хајте сви на Саву, да прегазите, – ту се не би смео наћи један који не би на Саву нагазио, а то ли на Мишарско поље.*¹⁹³ Причало се и о једном страшном изливу Вождовог гнева. Уочи битке на Делиграду 1811. године, када су се његови момци разлетели по Шумадији у врбовку војске, у селу Страгари, неки Глиша (Сима Глишић), не само да се није одазвао позиву, већ је и убио једног Карађорђевог момка. Сазнавши за то, Карађорђе је одјурio у Страгаре, пресудио Глиши смрћу и још му побио све живо што је затекао „у дому и у роду“. Старијег сина Симу обесио, средњег Рају стрелјао, а кћери убио. Само је, случајем, нечувеној одмазди измакао најмлађи Глишин син, Лазу, који се у игри с децом нашао ван села. На овог се Лазу, вели прича, показивало дуго као на неко чудо.¹⁹⁴

До 1812. године, Карађорђе је због самовоље, недисциплине и командних пропуста, безмало кажњавао смрћу и тако угледне старешине, као што су: Јаков Ненадовић, Младен Миловановић и Петар Јокић. Крвави обрачуни првих личности Устанка праћени су општим интересовањем. Карађорђе је ранио буљубашу Петра Јокића због растурања шанца у Ћуприји 1809. године. Јокић,

¹⁹¹ *Голубица*, 7.

¹⁹² Вид. Славко Богојевић, *Списак Сврху побијени људи за Карађорђево времена*, *Годишњак Народног музеја у Шапцу*, Шабац, 2002.

¹⁹³ *Мемоари*, 199.

¹⁹⁴ Гаја Пантелић, 146; Хацић, *Устанак српски*, 50–70; *Карађорђе у говору и у твору*, 54–55.

који је неколико година у рамену носио убојно зрно Карађорђевог пиштоља, докле га нису извадили „њемачки учени видари“, правдао је свој поступак кривим извештавањем војводе Младена Миловановића. Мотиви Младеновог поступка тумачили су се вишеструко. Манојло, син Петра Јокића, казивао је Вуку да је Младен био љут на Јокића због „некаква Турскога коња, око којег су се негда отимали“, а друго што се Младен поплашио Турака, па се бојао да га Карађорђе не остави у томе шанцу за „управитеља“. Карађорђа није прошао бес тако лако, па је у Јагодини пуцао и на Младена. После тога су у Београду о Младену „зуцале“ жене да му је Карађорђе том приликом разнео мушкост, те „са другом својом женом није могао ништа радити“.¹⁹⁵ Последњи пример осликава природу анегдоте која је склона обликовању грађе чије се извориште налази у „гласинама“ и „трачевима“.

Непосредно по свршетку ратних окршаја у пољу Тичару код Лознице 1810. године, Карађорђе је наумио да непослушност Јакова Ненадовића одлучно казни. Наредио је Јасеничанима да га плотунима разнесу. Јаков се за длаку спасио, захваљујући заузимању војвода, нарочито Луке Лазаревића. Карађорђе му је тешка срца опростио живот: *Е коекуде... не дате ми пса убити. Нека га мутна вода носи; само нека ми скоро не иде на очи.*¹⁹⁶

Питања Карађорђеве хуманости и толеранције изазивају и дан-данас контраверзна тумачења. Опхођење војске, а нарочито Вожда, према ратним заробљеницима и турском, али и јеврејском, цивилном становништву, нису омиљена тема, нити наше историографије, а посебно не епике. Није забележена ниједна класична епска песма о заузимању Београда и Сјенице. Може бити и зато што су се у тим догађајима вршили покори и харања. Међутим, ови нечувени догађаји описивани су у анегдотама. О томе је, према сведочењу Гаје Пантелића, и сам Карађорђе самокритично изјавио: *Да не бесмо убили пашу на Емеклуку, да не*

¹⁹⁵ *Историјски списи* II, 72; Ненадовић, II, 199.

¹⁹⁶ *Кнежевина* I, 557.

*бесмо крстили Турке, да не бесмо ишли на Сјеницу, не би пропа-
ли нити би тако раздражили Турке.*¹⁹⁷ Упркос Карађорђевим га-
ранцијама о безбедном проласку кроз устаничку територију, Гу-
шанац и његова посада нападнути су код Пореча 1806. године.
Заседи је једино измакла Гушанчева лађа у којој се као талац
налазио и Карађорђев синовац. Њега је Вожд очито жртвовао,
јер је лишио живота турске таоце, међу којима се налазио и Гу-
шанчев нећак Демо.¹⁹⁸ Међутим, без обзира на српско веролом-
ство, Гушанац је великодушно отпустио српске таоце, поручив-
ши Карађорђу: *Да он по заданој вери поступа, и зато њих живе
отпушта!*¹⁹⁹ Слично је Карађорђе поступио и са београдским
везиром Сулејман-пашом који се са пратњом упутио пут Ниша.
Надомак Београда, код Пашине чесме, пресретне их српска за-
седа, нападне и све поубија. Утом се разбукта и напад на заоста-
ле Турке у Београду. Необуздани „бећари“ су два дана пустоши-
ли и убијали све пред собом. Преживели су једино који су се
покрестили и занатлије које су биле од потребе.²⁰⁰ Наочитије Тур-
киње узимане су за „наложнице“, а остале удовице и деца про-
сили су да не би умрли од глади. Вук вели да их је било толико
много да се по улицама готово није могло маћи од њих.²⁰¹

Вук Караџић је испрва неистинито известио немачког исто-
ричара Леополда Ранкеа како су Срби 1809. године на јуриш узели
Сјеницу, али је 1860. године у *Правителствујућем совету серп-
ском*, на „свију нас срамоту“, ову нетачност исправио. Карађор-
ђе је двапут лукаво кршио задату веру и подстицао војнике да
мучки плене и убијају турске избеглице којима је лажно гаран-
товао безбедан пролаз.²⁰²

¹⁹⁷ Гаја Пантелић, 105.

¹⁹⁸ Перовић, *Први српски устанак*, 246.

¹⁹⁹ Баталака, I, 224; Ранке, 95; Нендовић, I, 168.

²⁰⁰ Јеремија Гагић, *Дневник мој у Србији*, у: Р. Перовић, *Прилози за историју Првог српског устанка*, 83; Ненадовић, I, 171.

²⁰¹ *Историјски списи*, II, 98.

²⁰² Исто, 69–70.

Компромитиујуће околности устаничког освајања Београда 1806. године, праћене међународним хуманитарним и политичким скандалима, темељно су подривале култ Вожда који се, између осталог, оптуживао за „ратне злочине“. Стога, постојала је јака унутрашња потреба да се Карађорђева одговорност у тим догађањима што више анулира. Један од начина било је приписивање кривице руским наговорима и лошим намерама. Такође, шириле су се и анегдоте које су истицале примере Вождовог племенитог поступања. По хајдучком обичају, Карађорђе је борбеност војника стимулисао уграбљеним пленом, али је забранио освету и крвопролиће над становништвом и заробљеницима које је збрињавао по београдским цамијама. Наводи се да је лично јурио кроз војску и говорио: *Нете, браћо, турску нејач! Турци крволоци су нам криви, али њихова деца ништа нам нису скривила*. Међутим, острвљене војнике није било лако дисциплиновати. Карађорђе је сурово казнио двојицу бећара који су гонили неког старца који је бос бежао без душе ка граду.²⁰³ Рашчечеревши их, делове је њихових тела, за пример, извешао по градским капијама.²⁰⁴ Још од раније се приповедало како су устаници, као цену мирног пропуштања Турака из Карановца 1805. године, испрва загражили сто петнаест коња. Када су турске гласоноше известиле да немају коња, него моле да се онако на веру пропусте, онда им Карађорђе из великодушја дозволи слободан и не сметан пропуст.²⁰⁵ Сима Милутиновић наводи како је Карађорђе, након турског пораза на пољу Тичару, наложио да без разлике „свесрдно рањени се пазе, како Бог и људскост изискава“.²⁰⁶

Неуморно радећи на устаничким пословима, хитајући из једне битке у другу, из једног краја Србије у други, Вожд није стизао поштено ни да предахне. Онда када је већ „мртав пао од

²⁰³ *Београд 30. новембар 1806*, Чигоја, Београд, 2002, 53–54.

²⁰⁴ Ранке, 95; Вукићевић, II, 443.

²⁰⁵ Б. Грујевић, 31; Вид. и *Даница*, 1995, Вукова задужбина, Београд, 1994, 334.

²⁰⁶ *Србијанка*, бр. 87, 257–258.

умора“, копајући шанчеве у винограду надомак Параћина (Иванковац, 1805), крепио се тек гутљајима ракије и кришком погаче и остајао крепак и спреман за акцију.²⁰⁷ Међутим, последњих година, а нарочито у години пропасти, замор га је заувек сустигао. Мучен мрачним мислима и злим слутњама, подлегао је и малодушности, појави коју је донедавно жестоко искорењивао. У тим моментима, Карађорђе није имао снаге да се избори и наметне свој став, већ је претегла енергичност војводе Младена Миловановића. Усвојен је, како се сматра, Младенов лошији и ризичнији одбрамбени ратни план за 1813. годину. Анегдота вели да је Карађорђе беспомоћно изјавио: *„Еј Младене, Младене Бог те убио. Досад је овај свет на мом врату био, од сад на твом.“* Па онда поче самим једом бљувати, и од тога се разболе страшно.²⁰⁸

Те године, Вожд се на фронту појавио свега двапут. То се неминовно одразило на успех српске одбране пред навалом снажније турске војске, али је и дало повода ширењу бројних нагађања, претпоставки и дезинформација које су настојале да објасне, али и злоупотребе Карађорђево одсуство и опадање његовог борбеног елана. Пронео се глас о његовој смрти, те да „кивот Светог Краља шкрипи“ и наговештава скору пропаст. Говорило се и о Карађорђевим тајним припремама за одлазак у Русију и похрањивању покретног имања.

Речи оптужбе против Карађорђа и његовог држања, уочи пада Србије, изнео је и Вук Карацић. Новац и део покретне имовине Карађорђе је пренео на Топчидер. Анегдоту о закопавању буренцета пуног дуката Вук је пренео према казивању Карађорђевог момка, Уроша Новаковића из Жабара. Изгледа да је Карађорђе хтео да се похвали, па је наложио Урошу да премести некакво буренце у крај собе. Како се Урош мучио под његовом тежином, Карађорђе се нашалио: *О о, момче! Шта је то, ти си до сад јак био?* Тада му је открио да је „буренце“ пуно дуката које

²⁰⁷ Петар Јокић, 212.

²⁰⁸ Исто, 227.

је заштедео за црне народне дане. Потом, послао га ван куће, а када се Урош унутра вратио „а то бурета нема, а и господар и кума-Стева искаљали се као свиње“.²⁰⁹

О тајним Карађорђевим припремама за напуштање земље пише и Сима Милутиновић. Карађорђе је уочи јутра када се лађом отиснуо у Земун, у циљу прикривања намера, заповедио добошару да бубња кроз сву варош уздуж и попреко: *Да је свак, и ром и кљак и стар и млад, у јутру зором готов на војску поћи, куда но ће и њима и господар исти, браћи својој у помоћ, и на Мораву; а тко би ту иза овда остао, те за господаром својим непошао, главе на њему нејма! Ха! То сватко добро да чује и да разумије и упамти! Нејма изговора! Нејма прочке, тко сутра ово непослуша!!!*²¹⁰

Из дана устаничке пропасти народ је упамтио Карађорђево „недостојно“ понашање, а поздравио храбро Милошево држање. Тако је Карађорђе изгубио улогу вође, а уздигао се Милош Обреновић, настављач и вођа Другог српског устанка.

Варање дахија

Карађорђева преговарачка и дипломатска делатност најживља је у првим устаничким данима. У својству овлашћеног преговарача устаничке стране показује особине зрелог и мудрог вође. Поједине његове дипломатске поступке и изјаве пренели су аутори мемоара. Са становишта веродостојности, ти искази су непроверљиви, али су веома карактеристични и функционални. У селу Дрлупи под Космајем (24. фебруар), у првој миротворној мисији иницираној са дахијске стране, Карађорђе лукаво тактизира. Јавно се залаже за мир, док калуђеру Мати Жабарцу потајно поверава неискрене намере: *Ја оћу за неко време варати даије и време провлачити док лето дође и шума озелени.*²¹¹

²⁰⁹ *Историјски списи* II, 220; Вид. и Л. Ранке, 147.

²¹⁰ Милутиновић, *Историја Србије*, 33.

²¹¹ Јанићије Ђурић, 46.

Карађорђево култ вође, у усменом приповедању, гради се и по интернационалном фолклорном обрасцу о мудрому и вештом владару. У току преговора у Хасан-пашиној Паланци (4. март), Карађорђе приповеда Турцима басну о уцвеленом оцу и повређеној змији. Наравоученије басне открива актуелну аналогију: *Догод ја гледам гробове нашије сербски кнезова, које су даије исекле, и догод ви не уби(је)те мене као и друге кнезове што сте исекли, међу нама неће бити мира.*²¹²

Забринуте развојем догађаја, дахије су по турском обичају покушале да поткупе Карађорђа. Аганлија му је понудио велику плату ако остави народ у дахијским рукама. Извори се разликују у висини обећаване надокнаде. Према једном, Аганлија је обрекао „петсто кеса“ (што је трећина годишњег данка који је пашалук давао), добре куће и баштину у Немачкој, виноград, воденице, речју, све боље него у Тополи. Карађорђа није засенила награда, већ је Аганлији одговорио: *Ја знам да би ви мене дали 500 кеса само да ја идем у Немачку, а после би дали Немцима и хиљаду кеса те би ме Немци вама предали, те би ме посекли.*²¹³ Карађорђево неповерење према турским „часним“ уверавањима потврђује и једно писмо. На позив дахије Мехмед Фочић-аге да уз „тврду“ турску веру дође у Београд на преговоре, Карађорђе је поручио: *Ја нисам ни кад је мирно било у Београд ишао, акамоли сад; него ако ми дадеш твоју жену и дете у залогу и 2 даије онда ћу ја ићи, а војске обадве нека у миру пребивају.*²¹⁴

На мировне преговоре у Земуну, уз посредовање аустријског генерала, барона Генеја, Карађорђе је отишао у друштву Проте Матеје, Јанка Катића и свог момка, Антонија Пљакића. Иако је ишао само у својству тумача, у преговорима се највише истакао Јанко Катић који је на мегдан изазивао Кучук Алију. Буран састанак Карађорђе је учтиво закључио: *Господине, опростите на*

²¹² Исто, 54; Вукићевић, *Карађорђе II*, 19.

²¹³ Јанићије Ђурић, 50.

²¹⁴ *Први српски устанак, акта и писма*, 56.

*вашем труду и доласку, ал од мира ништа нема, и одсад ћете чути видети бојева, и збогом.*²¹⁵

После земунског састанка, Карађорђе није више водио преговоре, већ се све више усредсређује на послове војне организације, завођења дисциплине, као и набавке муниције и остале ратне опреме. Његово одсуство у важним дипломатским мисијама постало је предмет и помало мистичних нагађања, па се веровало да Карађорђе присуствује преговорима тајно и прерушен.²¹⁶

После славне победе на пољу Тичару 1810. године, на српској страни Дрине, Карађорђе се састао са турским преговарачима у пратњи Младена Миловановића, Симе Марковића, Проте Матеје Ненадовић и Павла Поповића. Лошије одевеног од осталих војвода, Турци га нису препознали, па су питали ко је Црни Ђорђе. На то им је Карађорђе узвратио: *Ја сам Црни Ђорђе некоме црн, некоме бео.* Сумњајући да је то заиста био Карађорђе, Турци су му, ипак, пренели поздраве: *Поздравите бива Карађорђа од наше стране.*²¹⁷ Занимљива анегдота, уствари, открива двоструко прерушавање. У својој сељачкој једноставности, Карађорђе је далек Турцима, а једнак народу, док су богато одевене војводе блиске Турцима, а одрођене од народа.

Избијањем Српске револуције и изградњом нововековне државе стварани су услови за успостављање односа према другим државама. Стицајем околности, Србија се одвише везала за Русију. Ти су се односи нарочито продубили отпочињањем руско-турског рата (1806–1812), када Србија постаје и званични руски савезник. Руси тада у Србију упућују и свог дипломатског

²¹⁵ *Мемоари*, 122.

²¹⁶ Баталака, II, 829.

²¹⁷ *Кнежевина*, I, 557; Непрепознавање Карађорђа од стране Турака, Прота Матеја везује за земунске преговоре 1804. године. На питање Турчина: *Је ли то црни Ђорђе?*, Карађорђе одговара: *Којекуда, баи сам Турцима црн, а ником другом, а јошт ћу им црњи бити ако жив Ђорђе буде* (*Мемоари*, 120).

представника, Константина Константиновича Родофиникина, чије је грчко порекло било веома спорно. У устаничкој Србији владало је уверење о постојању некаквог „грчког антисрпског плана“ којим се, између осталог, објашњавала и српска катастрофа из 1809. године.²¹⁸ Анегдоте сведоче да је и Карађорђе делио ово опште мишљење. Незадовољан избором личности за руског представника није присуствовао Родофиникиновом дочеку у Београду. Ускраћен Карађорђеове пажње, Родофиникин је у Тополу послао свога тумача Ростија, такође, Грка. Када је Карађорђе угледао Ростија, одевеног по начину цариградских Грка, у „великој тантули и у црвенијем шалварима и жутијем мествама“ и папучама, изјавио је: *Та ми оваке гонимо између себе*.²¹⁹ Преплашен дочеком, Рости се из Тополе вратио у Београд „полумртв“.²²⁰

Нерасположење је временом постало обострано. Родофиникин није ценио Карађорђеву ђутљивост и претерану затвореност. Убрзо се зближио са Карађорђевоом опозицијом и њеним главним експонентом, војводом Миленком Стојковићем који је у ширењу руског утицаја видео начин сузбијања Вождове власти. И без обзира на сурењивост, Карађорђе је, најпосле ипак, потпао под утицај Грка. Окретни дипломата Родофиникин је убрзо успео да придобије Вождово поверење и да се током 1808. године наметне, готово, за његовог савладара у Београду. На основу више забележених изјава јасно се опажа до које се мере

²¹⁸ Вук Караџић грчко-српски антагонизам објашњава „што Грци све остале људе држе за незналице и варваре, а друго, што су Срби према њима заиста били сви простаци и незналице“ (*Скупљени историјски и етнографски списи*, Београд, 1898, 78). Вид. и Вуков чланак: *Срби и Грци, Историјски списи* I, 225–227.

²¹⁹ *Историјски списи*, II, 68.

²²⁰ М. Вукићевић је другачије од Вука пренео Карађорђево коментар. Огорчен руском дволичношћу, када је видео Родофиникиновог изасланика Ростија у Тополу, Карађорђе је љутито изјавио: *Све би вас требало исећи; мени треба војска, а ње не видим. Шта ми је хасна од тога што су ми га (Родофиникина) послали? Што је он дошао?* (*Карађорђе* II, 587).

Карађорђе, чак, потчињавао Родофиникину: *Ти треба да се на нас сажалиши и нас поучиши, а не да се љутиши на наше глупости. Ти си једини који нас може извући из невоље, мој живот је у твојим рукама.*²²¹

У моментима напетог унутрашњег и спољнополитичког притиска, Карађорђе је показао дипломатске мане и недоследност у политичкој борби. Године 1807, из неготинског логора упутио се на дринско ратиште, одбивши да стави потпис на „руско-српску конвенцију“ која му није ишла на руку. Тако је оставио опозицији одрешене руке да кроји будуће уређење Србије. Каснији покушаји да се прикрије Вождов недостатак упорности у политичким преговорима створили су анегдоту по којој је Карађорђе на вешт и духовит начин избегао потписивање неповољног акта, изговоривши се да је заборавио печат.²²²

Након српског пораза на Каменици 1809. године који је делом уследио и због тога што Руси нису прешли Дунав и притекли у помоћ савезницима, Карађорђе се за помоћ обраћао Аустрији, али и Француској која се примакла граници са Србијом.²²³ Истина, Карађорђу није много требало да прозре када му се упућују голи савети и празна обећања. Када се Иван Југовић, иначе, аустрофилски орјентисан, појавио у Београду 1810. године, у пратњи високог аустријског официра, Карађорђе је мајору Јозефу Антону Симбшену захвалио на посети: *Брате, ја, истина, много волим да те видим овде у Београду, али много више бих*

²²¹ Нав. према: Љушић, *Вожд Карађорђе I*, 245; Баталака, I, 370;

²²² *Историјски списи*, II, 68; Уп. Баталака, I, 267; *Карађорђе у говору и у твору*, 58.

²²³ У *Путовању по Истоку (1835)* и *Историји Турске (1855)*, француски песник Алфонс де Ламартин (1790–1869) испричао је необично предање о Карађорђевом француском пореклу (Вид. Алфонс де Ламартин, *Од Ниша до Београда*, превео Ристо Лаиновић, *Градина*, год. XVIII, бр. 12, Ниш, 1983; *Списи о Србима, изводи из Ламартинових дела*, Утопија, Београд, 2006). Никола Банашевић мисли да оно вероватно потиче од Карађорђеове склоности Французима (Никола Банашевић, *Басна о француском пореклу Карађорђа, Филолошки преглед I–II*, Београд, 1976).

Портрет Константина Константиновича Родофиникина,
рад. В. Бобова

волео да си у Београд ушао у пратњи десет хиљада Аустријанаца.²²⁴

Србија је после каменичког пораза и бекства руског посланика из Србије ушла у кризу савезничких односа са Русијом. Док је Карађорђе преиспитивао српску спољну политику, опозиција је будућност Србије једино видела у заштити Русије. На Скупштини 1810. године, опозиција, чији је утицај превладала, залагала се за опцију трајног боравка руских трупа у Србији. Карађорђе није успео да сакрије велико незадовољство. Према наводима аустријског обавештајног официра, Ернеста Гедеона Маретића, Карађорђе је драматично реаговао: *Мени сад не преостаје ништа друго него да се упутим или у аустријске земље или у Црну Гору.*²²⁵ Вук Караџић другачије преноси Карађорђеове речи: *А кад сви хоћете цара, хоћу га и ја, и ти господару Миленко и ти Кума-Милане (к Милану Обреновићу) и ти господине Мелентије (к Рачанском архимандриту, Хаџији-Мелентију), идите у Каравлашку, те тражите цара и доведите Русе у Србију, па, којекуде, нека најприје ..... моју жену (јер се говорило да Руски војници силују жене и дјевојке).*²²⁶ Лазар Арсенијевић Баталака, који је са великим симпатијама гледао на Карађорђево дело, приписивао је Вожду много више дипломатске културе и вештине. О стационирању руске војске у Србији и повратку лица која су 1809. године била избегла заједно са Родофиникином, овај историчар Првог српског устанка наводи како се Карађорђе руководио у духу народне мудрости: *Шта сам знао радити, морао сам пристати да дођу (Леонтије и Недоба), јер као што наша пословица каже: кога ваља молити, тога не треба срдити.*²²⁷

²²⁴ Маретић, *Историја српске револуције*, 218; Нил Попов, *Србија и Русија од Кочине Крајине до св. Андрејевске скупштине*, I, Београд, 1870, 77; Ненадовић, I, 226.

²²⁵ Маретић, 246.

²²⁶ *Историјски списи*, II, 74.

²²⁷ Баталака, II, 835, 852.

Карађорђева политичка делатност, иако знатна и доследно државотворна, ипак није пратила његове велике заслуге на плану подизања и утврђивања српског отпора, савлађивању страха и разбијању фаме о турској непобедивости. Импулсиван и плах није имао довољно стрпљења да се надмудрује и носи на дивану са турским пашама и европским агентима и посланицима. Недостатак политичког талента занимљиво илуструје и једна тенденциозна анегдота, према којој је у Великој школи, Радован, син Аћима Дољанца, претио Карађорђевом сину Алекси да ће га „пиштољем убити“, уколико и он буде смушено радио као и његов отац.²²⁸

Карађорђево настављач, вођа Другог српског устанка, Кнез Милош Обреновић, успеће, не само да превазиђе политичке и дипломатске мане првог устаничког периода, него и да их преиначи у врлине и најубојитије српско оружје. У Боју на Дубљу 1815. године, уместо одмазде над заробљеним Али-пашом Никшићким, што је била уобичајена пракса Првог устанка, Кнез Милош враћа паши опљачкане ствари, лепо га погости неколико дана, поклони му „ата, ћурак и пет стотина гроша“, па га тек онда испрати преко Дрине.²²⁹ Величанственим примером политичког умећа, Кнез Милош је у српској традицији бацио у сенку Карађорђево заслуге на политичком и дипломатском плану. Међутим, занимљива је теза по којој су и један и други српски вођа били свесни пропагандних могућности усмених умотворина, као својеврсних утицајних израза јавног народног мњења. Док је Карађорђе, за распрострањање политичких порука, користио медиј усмене епске песме,²³⁰ дотле је Кнез Милош сопствени култ ве-

²²⁸ *Србијанка*, бр. 77, 3–4; *Поменик*, 144.

²²⁹ *Историјски списи*, I, 71.

²³⁰ *Карактерологија Југословена*, 554; Најексплицитније је о томе, у више наврата, писао Н. Љубинковић: *Од историје до „народне историје“ – Карађорђево недовршен прелазак из живота у мит*, 57–78; *Устанички еп – надахнута и осмишљена Карађорђево политичка порука, Српска вила*, св. 8 (април), Бијељина, 1998; *Епика Првог српског устанка – народни ин-*

штог политичара и дипломате систематски подупирао усменим приповедним формама.²³¹

Закон је воља вилајетска

Устав краљевства Србије проглашен на Сретење 1835. године, те и чувенији као *Сретењски устав*, први је српски устав, мада је идеја о његовом доношењу настала већ у току Првог српског устанка.²³² Уставним актима из 1808. и 1811. године уређени су односи између врховних органа власти. Међутим, иако су овим правним одредбама тада и постављени темељи развоју српске уставности, ипак су судски и управни поступци у Првом устанку преваходно зависили од воље и милости Вожда, војвода и других челних личности. Тврдњу сликовито поткрепљују и многе анегдоте. На Скупштини у Борку 1805. године, у беседи Божицара Грујевића, поводом конституисања Правитељствујушчег савета, скупштинском салом одјекивале су речи: *Закон је воља вилајетска. Први, дакле, Господар и судија у Нароу јесте закон!* Карађорђе, слушајући те речи, а знајући како стоје ствари у земљи и око ње, рекне: *Коекуде, ласно је том вашем Господару закону господарити у топлој соби, за столом; али да видимо сутра кад ударе Турци, ко ће њих дочекати и разбити! Сапет*

форматор о темељним одликама националног, политичког и просветног програма Карађорђево Србије, уз придодате основне одредбе јавног и кривичног права, Зборник Карађорђевог устанак – настајање нове српске државе, 133–148.

²³¹ Вид. Кнез Милош прича о себи.

²³² Вид. Драгослав Јанковић, *Карађорђево закон, Историјски гласник*, бр. 2, Београд, 1948, 10–20; Стојан Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђево времена*, Панпубликум, Београд, 1988; Миодраг Јовичић, *Устави и уставност Србије у светлости актуелних уставних борби, у: Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века*, САНУ, Београд, 1990; *Српски уставни од 1835. до 1990. године*, прир. Миодраг Радојевић, Граматик, Београд, 2004; Велибор Берко Савић, *Карађорђево закон, Настајање нове српске државе*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 2006, 53–58.

коњ не трчи кошије!²³³ Карактеристична је и следећа анегдота. Незадовољан како је Совет поступио по једној жалби житеља ваљевског краја, Карађорђе је казнио његове извршиоце. Илију Марковића, великог судију, руком је „издеветао“ да се дуго није могао мрднути из постеље. Остале чланове комисије позатварао је у тамницу, а советницима је оштро запретио батином. Када је војвода Младен Миловановић видео како Карађорђе брутално кажњава народне представнике изјавио је: *Ј... му мајку, боље је било трговати свињама, као и пре, него бити советник!*²³⁴

Уопште, поимање правде и вођење унутрашње управе најзнатније личности Устанка, Вожда Карађорђа, било је предмет живог народног интересовања и учестала тема усменог приповедања. Анегдоте памте многе Вождове исправне и примерене одлуке, али и бројне драстичне и необичне потезе. У току десетогодишње бурне управе, Карађорђе је био обузет бројним питањима – дисциплиновање војске, васпитање народа, уређење нове државе. О тим напорима најверодостојније сведочи његов, делимично сачуван, *Деловодни протокол* који сав врви од претњи да ће животом да плати свако ко се не уздржи од чињења недозвољених дела. По правилу, предвиђене су суровије и страшније мере кажњавања од оних које су преступници чинили својим жртвама. То добро илуструје Карађорђева наредба из 1812. године: *За Петка који је слепце по арао ја налазим за добро да сазове вилајет пак да му очи извадите.*²³⁵

Вожд је подржавао строгост и осталих старешина који су радили на сузбијању порочног понашања народа. Јавно је похвалио Јована Белова који је обесио коњокрадицу. Лепо га је почастио и упутио у Совет да и советнике о томе обавести: *Е вала ти мој Јоване... зар нам је мало крварења и муке од Турака, него да и дома не будемо мирни од дупежа! Опет ти хвала за то!*

---

²³³ *Карађорђе у говору и у твору*, 46.

²³⁴ Исто, 77.

²³⁵ *Деловодни протокол Карађорђа*, 62–63.

*Седи овде и ручај, па се врати на завичај, и свуда причај што си урадио и како си прошао код мене! Одавде се уврати на Београд те и Совету испричај шта си урадио и како си прошао код мене!*²³⁶

Као брижан старешина, заклањао је исцрпљени народ од хајдука, обесних војвода и од прекомерних издатака. Анегдота вели да је забранио неком свештенику да од народа потражује милостињу и посаветовао га да поред манастира отвори механу у којој ће да дочекује намернике и још ће од тога штогод и да заради и тако реши оскудицу манастирских потреба.²³⁷

Карађорђе је уобичавао и да сурово кажњава свештенике који нису достојно вршили службу Божју. На измаку 1811. године, у околини Тополе, наредио је да се један свештеник жив сахрани у гроб покојника кога није хтео да опоји пре него што му се не накнади услуга. На молбу окупљених људи из пратње, Карађорђе је ипак ублажио казну, наложивши да свештеник плати сиромашном сељаку педесет талира и да подмири све трошкове сахране и даће.²³⁸

Карађорђе је будно мотрио и на морал својих војника. По заузимању Београда забранио је војницима односе са Туркињама и покрштеницама. Војника који му је дошао у Тополу да проси неку покрштеницу испребијао је тешком топузином, у бесу говорећи: *Коекуде, по души те! Ја сам њи из Београда растерао и поделио по господи да се не курвате, а ви опет не можете да се усаветујете, веће трчите овамо за Туркињама. Ваљада мало у Србији девојака има!*²³⁹

Покрштенице и турску сиротињу Карађорђе је поделио обласним старешинама, ослобађајући Београд проблема, али је ти-

²³⁶ Карађорђе у говору и у твору, 65–66.

²³⁷ Исто, 54.

²³⁸ Маретић, 254; Др Бартоломео Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804–1850*, књига прва, Просвета, Београд, 1988, 138.

²³⁹ *Жизниописанија моја*, 69.

ме у народу подривао и углед „великих“ војвода, нарочито суверена Источне Србије. На Миленка Стојковића била је највећа повика зато што се окуружио Туркињама, од којих је, после ослобођења Београда, образовао читав харем.²⁴⁰

Није био нимало попустљив ни према женском неморалу. По Карађорђевој наредби, прва жена трговца Стефана Живковића бачена је у Дунав и удављена, јер се одала пићу и блуду. У селу Жабари заповедио је, те су две „блуднице“ бачене у дубок вир Јасенице, но „не подаве се, него живе из воде једва изађу, и тако застрашене никад више нису ни помислити смеле на другога кога, осим свога мужа“.²⁴¹

У анегдотама су остали упамћени и сурови обрачуни са, тобожњим, појавама вештичарења и чарања. Сматра се да су Карађорђеви момци, у селу Жабари, ухватили Пауну, жену Павла Станојевића, под сумњом да је вештица, па је привезали уз ражањ и пекли између две ватре. Најпосле, када се није хтела одати, спалили су је. Такође, злехуде судбине била је и маћеха Петра Јокића из Тополе.²⁴² По познатом законодавном акту устаничке Србије који се уобичајено назива *Карађорђев закон*, за преступнике који би мучили и убијали жене, под видом истраге вештица, због чега се „Србима бели свет смеје“, предвиђене су истоветне мере кажњавања. Ако је поклонити поверење традицији која сведочи о уврежености ове појаве међу Србима и њиховим устаничким вођама, онда ће састављач спорног законика свакао бити какав странац, можда Родофиникин, како сматра Велибор Берко Савић.²⁴³

Врхунац Вождове судске одлуке, свакако, представља догађај из 1806. године, када је позиву правде жртвовао и рођеног брата Маринка. До извршења казне није дошло одједном, него је

²⁴⁰ *Историјски списи* II, 98.

²⁴¹ Б. Куниберт, 138; Ненадовић, I, 483; *Кнежевина* II, 1112.

²⁴² *Историјски списи*, II, 217–218.

²⁴³ *Карађорђев закон, Настајање нове српске државе*, 57.

Карађорђе већ много пута невољно опраштао брату недопустива понашања. Међутим, по доласку из смедеревског војног логора у Тополу, Карађорђу се пожали једна сељанка да је Маринко укаљао образ њеној ћерки: *Зар ти, Господару Ђорђе, гониш из Србије Турке, а у Тополи си оставио Маринка који је гори од сваког Турчина*. После оптужбе, уследила је страшна казна. Узалуд је Карађорђево момак, Алекса Дукић, одуговлачио извршење казне, невешто набацујући уже о греду. Напослетку, и сам стрепећи од Вожда, из трећег пута је намакао конопац и обесио Маринка.²⁴⁴

Иако је чином братоубиства законе правде ставио изнад свега, налазе се и примери који указују да Карађорђе није свакад био објективан и уздигнут над личним осећањима. Савременици памте да је био попустљив према неделима, испрва свог момка и гајдаша, а онда зета и војводе, Антонија Пљакића. Нићифор Нинковић наводи да се овој појави чудио и сам Пљакић: *Колико год пута сам се заклињао, сваки пут сам човека нарочито убио само за пробу да видим оће ли ме казнити. И тај никад реч не рекне! А што би он жалио или миловао ако сам му ја зет? Кад ја овако кровоубиство учиним, нека ме обеси! А жени као мене мужева доста!*²⁴⁵

Карађорђе се огрешио и о свог поочима Капетана Радича Петровића који га је за време фрајкоровања спасио вешала. У Карановцу, наочиглед читаве војске, тукао га је ражњем, што је игда могао јаче, само зато што је рекао неку лошу реч о Антонију Пљакићу.²⁴⁶ Сима Милутиновић је привилегије овог устаничког „тирана“, кога је упоредио са Калигулом, тумачио утицајем Карађорђеове супруге Јелене која се свесрдно заузимала за зета.²⁴⁷

²⁴⁴ Ј. Вукићевић, *Писма једног Руса*, 168; *Србијанка*, бр. 97, 180–308; Куниберт, 138; Ненадовић, I, 484; *Поменик* 227–229; *Карађорђе у говору и у твору*, 72–73; Д. Јанковић, *Француска штампа*, 169.

²⁴⁵ *Жизниописанија*, 76.

²⁴⁶ Петар Јокић, 157; *Кнежевина* I, 258.

²⁴⁷ *Србијанка*, бр. 74, 26–27.

Карађорђе који је крчио шуме за ливаде и који је обрађивао земљу као и остали сељаци, грозничаво је држао до свог иметка. Анегдота описује сукоб са дошљаком „Бугарином“ из Ниша који се са женом и шесторо деце склонио од турског зулума у Шумадију. Када је овај, погрешно извештен од писара Стевана Филиповића, почео да обрађује Вождову њиву, Карађорђе се тако разгневио да је дошљака на лицу места убио, а жену му сабљом ранио.²⁴⁸

Анегдоте откривају и Вождову склоност пићу које није најбоље подносио. У пијанству је убио и недужног Стевана Јовановића из села Бање, кога је Алекса Дукић неправедно опао како се успротивио давању десетка од грожђа.²⁴⁹

Међутим, многе анегдоте указују да Карађорђе није свакад судио само својим „непромашним“ пиштољем, већ је знао бити попустљив, па чак и благ. Није био осветољубив и није терао старе пизме. Живан из села Јабучја и стари фрајкорски капетан Ђорђе Симић непотребно су живели у страху да им Карађорђе не врати стари дуг. Живан је подозревао, јер је, као буљубаша кнеза Алексе Ненадовића, ранио у руку Карађорђа, док га је са хајдучима гонио по колубарском округу.²⁵⁰ Капетан Ђорђе га је, једном, још као свог војника ударио лубеницом у главу.²⁵¹

Одметање Павла Цукића и Петра Николајевића Молера толико је расрдило Карађорђа да је хитно раслао претеће расписе свим војводама да се живи или мртви ухвате и њему предају. Пошто се одметници убрзо покоре и потраже милост, Вожд им све опрости и пошаље их кући. Другим расписом наложио је војводама да Цукић и Молер „буду у части и на ту руку да живе до даљнег распореда и награде; нико да их не пита нити што задева за досадашње њихове погрешке, нити што да од њих тражи“.²⁵²

²⁴⁸ Исто, бр. 67, 12–50.

²⁴⁹ Петар Јокић, 194.

²⁵⁰ Исто, 18; *Мемоари*, 238.

²⁵¹ *Поменик*, 641.

²⁵² *Деловодни протокол Карађорђа*, 124; *Карађорђе у говору и у твору*, 75.

Карађорђе је у условима сталне ратне опасности, ипак, био принуђен да прашта и прелази преко бројних престапа самовољних устаника. Када се упињао да искупи стотину српских војника за одабрану Кутузовљевој гарду, у знак протеста због мобилизације Гарашана у ту руску војску, Милутин Савић Гарашанин је запалио поштанско сено. Карађорђе му спали кућу и породицу пресели у Београд. Анегдота памти околности у којима је извршено помирење. У селу Раниловићу, опрезни Милутин је стајао подаље у шуми, док је Карађорђе поручивао да му је све опростио. Милутин је оклевао са предајом. Тек је сутрадан отишао Карађорђу у Тополу. Затекавши га где поплиће плот, ћутке му се у послу придружи. Око пола дана, Ђорђе погледа у сунце, па рече: *Коекуде Милутине, досад је ручао и ко је говеда изгубио. Хајдемо да тражимо ручка!* И тако се сасвим измире.²⁵³

За Карађорђа, као за општепознату личност, везују се и разноврсне теме и интернационални мотиви о мудрој и вештој владару. Нашавши се пред празном советском касом, Карађорђе особено решава питање њеног попуњавања.²⁵⁴ Незадовољан радом советника Ђурице отпушта га речима: *Брат Ђурица, кад си преступио заклетву и ниси над народом надзиравао и ниси чувао овце, а ти узми капу пак иди чувај свиње и срећан ти пут.*²⁵⁵ На јединствен начин врши поделу плена око кога су се споречкали побратими – Милутин Савић Гарашанин и Мата из Липовца.²⁵⁶ Вожд посредује и у другим споровима старешина. Војвода Јелечанин Радосав није дозволио Димитрију Кујунџији, војводи студеничком, да ископа четири товара земље за неку цркву. Карађорђе, дознавши за то, заповеди војводи Радосаву да ископа, не четири, већ шест товара земље и да их пошаље за поменуто цркву.²⁵⁷

²⁵³ Поменик, 229; *Карађорђе у говору и у твору*, 66–67.

²⁵⁴ Баталака, II, 590.

²⁵⁵ Ненадовић, II, 807.

²⁵⁶ Исто, I, 222.

²⁵⁷ Поменик, 203.

Карактеристичан је и пример Карађорђевог солomonског решења у поступку откривања крадљивца кога проказује дете. У селу, у коме се десила крађа вола, Карађорђе се довио, па је чапћењем и обдаривањем сеоске деце подстакао децју искреност. Тако је ушао у траг крадљивцу коме је опростио живот, али и свој труд ислеђивања, јер се, по сопственом уверењу, „на муку и родио“.²⁵⁸ У овом примеру активан је процес деконкретизације анегдоте. Изгубиле су се везе са историјским личностима и прецизном локацијом (неки сељак, једно село, једно дете), а Карађорђев лик се до те мере уопштио да служи као средство при варирању распрострањених садржаја.

Карађорђево култ народног војводе који је, поред осталог, подупиран и епском песмом, предањем и анегдотом, током Устанка досегао је врхунац. Уочи пропасти Устанка, а нарочито после напуштања земље у тајности, култ је почео да се раслојава. У јулу турске одмазде 1813. године, беспомоћни народни представници, пренаглашавањем Вождове кривице, ублажавали су колективну одговорност народа. Архимандрит манастира Благовештење рудничко, Григорије Радојчић, жестоко је оптуживао Црног Ђорђа. Архимандрит је пре седамнаест година дао јавни опрост Карађорђу „што је оца у нужди заповедио убити“. Сада је сву кривицу пред Турцима бацао на њега као хајдука, опомињући се његових великих грехова да је „свога оца убио, брата обесио и матери своју термку на главу турио“ и да је „у Њемачку са своји ајдуци и аранбашама побегао и преко пет стотина глава јесте својом руком осјекао, калуђере секао, попове топузом пребијао и свако чудо чинио, што се не може описати“.²⁵⁹

Посебно се за време владе династије Обреновића много тога ружног износило о Карађорђу, поготово, на рачун његовог без-

---

²⁵⁸ *Карађорђево војводе у историји, епу и драми*, 81–84.

²⁵⁹ Алекса Ивић, *Нови подаци за проучавање српског устанка*, Загреб, 1915, 31–32; Вид. и Н. Љубинковић, *Различно сагледавање и тумачење историјских превирања у зависности од карактера и друштвеног статуса појединца, Утемељење нове српске државе*, 169–182.

душног опхођења према народу. Анегдота коју је забележио Милан Милићевић, иначе, обреновићевски орјентисан, преноси један разговор сељака о актуелним политичким догађајима, у којима је главна тема била зулум Обреновића. Да би скренуо разговор са теме, један од сељака упита: *Да ли је и за Карађорђева времена било зулума?* На то му други сељак одговора: *Е, мој брате, било је како да није; било је зулума да пропишти материнo млеко; али се онда ратовало с Турцима, па је то друга ствар. Ја сам слушао, вели тај сељак даље, да је Карађорђе сам, својом руком, убио сто људи крштених Срба, па је њему све Бог опростио за то што је ришићанлук ослободио од Турака!*²⁶⁰

Приватни живот

Од свих форми усмене књижевности, анегдота је садржала највећи број разноврсних детаља из Вождовог свакодневног и интимног живота, за које је владало опште и веома живо интересовање савременика и потоњих нараштаја.

Карађорђева појава и физичка снага биле су у складу са његовим јунаштвом. Од Ђорђа, тврди Гаја Пантелић, „није било већег ни вишег човека, ни дужи ногу ни руку“.²⁶¹ Савременици кажу да се са њим још једино могао поредити засавички херој, вођа „голаћа“, Зека Буљубаша. Карађорђева стаситост предмет је једне анегдоте. После Карађорђеве погибије, његове чакшире носио је свињар Ђорђе Вукајловић коме су биле толико велике да је морао да их „ујми отуд и одовуд док иј није удесио“.²⁶² Међутим, његовој импозантној спољашности одударо је глас који је био „танак као глас у жене“ и који је у гневу „постајао пиштени“.²⁶³ Вели се да је говорио врло мало. Путујући из Београда до

²⁶⁰ *Карађорђе у говору и у твору*, 85.

²⁶¹ Гаја Пантелић, 111.

²⁶² Исто, 112.

²⁶³ Куниберт, 137.

Тополе, уобичајено би изустио свега две речи: *Коњи*, када би издавао заповест да се опреме коњи на пут и: *Угод 7 сати*, што би значило да још толико предстоји путовања до Тополе. Исти извор преноси да му је узречица била: *Којекуде*, а карактеристична псовка: *По души те*. Нокте није секао, него би их све изгрицкао зубима.²⁶⁴

Карађорђе је био веома вредан и онда када није био заузет војним пословима радио је у Тополи око куће и на имању као и остали сељаци. Једном је, надевајући обруч на буре, искривио „златну колајну“, руско одликовање које је носио на прсима.²⁶⁵

Док је већина устаничких старешина настојала да свој углед и достојанство нагласи и спољном раскоши, богато се одевајући и распусно живећи, дотле се Вожд одликовао врло скромним потребама и смерним животом. Анегдота описује уобичајени Вождов сиромашан оброк који је он сматрао највећом гозбом: *Погача и папула, уз пост; а погача и суво месо уз мрс, и уз то чутурица шумадијске ракије*. Одело му је, такође, било просто као у других сељака: *На глави шубара (под којом је често био вес); на нога опанци, или некада чизме; даље: сељачка кошуља, јелек, чакшире, појас и силај, иза кога је вирио страховити пиштољ, за који се не памти да је икад промашио. По врх свега, велики реснати гуњ*.²⁶⁶

Међутим, док су једне анегдоте у Вождовој скромности истичале врлину, друге су пребацивале тврдичлук. У оно време, поштовао се стари обичај да гост који се гости у туђој кући, устајући од трпезе, дарује софру, спутивши на њу какав новац. У таквим приликама Карађорђе би се уобичајено изговарао. Попипао би се по појасу и онда би рекао оном ко је већ са њим седео и ручао: *Којекуде, туриде што на совру: није ми се десило угодних новаца*.²⁶⁷ Руски представник у Београду, Родофиникин, чо-

²⁶⁴ *Кнежевина* I, 260–261; *Карађорђе у говору и у твору*, 68–69.

²⁶⁵ *Кнежевина*, 261.

²⁶⁶ Исто, 260.

²⁶⁷ *Карађорђе у говору и у твору*, 68.

век углађен по европској моди, веома се чудио што Алекса, син прве личности Србије, иде одрпан по Београду.²⁶⁸ По једном казивању, Црни Ђорђе је казнио мајку Марицу, натакавши јој на главу пуну трмку пчела. На мајку је био гневан, јер је у мираз њиховом зету издвојила боље кошнице од оних које су остајале на њиховом кованлуку.²⁶⁹ Према једној варијанти приче, Ђорђе је тада добио надимак „Црни“ због мајчиног прекора: *Еј мој синко црни! Шта учини од мајчице своје?*²⁷⁰ Према другој варијанти, Карађорђе је за свој надимак први пут чуо од неке бабе коју је због тога каменовано на једном извору, тако да јој „ни глава није остала здрава“.²⁷¹ Карађорђева суровост и неконтролисани наступи гнева омиљене су теме анегдота које су се шириле, посебно, током периода владе Обреновића.²⁷²

Неколике анегдоте залазе и у најскривеније сфере Вождове приватности. За обелодањивање „ексклузивних“ детаља неопходан је посебан информатор. Зато је Милан Ђ. Милићевић са посебном пажњом представљао свог казивача, неку бабу Стојанку Кнежевићку из Тополе. За њу се тврди да су јој још као девојци била отворена врата Карађорђевог дома, па јој нису биле страни ни његови најинтимнији тренуци. Када се Милићевић код ње распитивао о Вождовим домаћим навикама, она му је срдито одговорила да је Карађорђе био јако немаран према своме телу. Није му сметало да „вас дан пувај у тур, а у вече чакшире на трупац, па под главу“.²⁷³ Занимљиву хигијенску белешку пренео је и устанички писар, Антоније Протић. У Смедереву 1807. године, Карађорђе се после ручка у башти капетана Косте Љотића извалио под један дуд и посадио свог секретара Јанићија Ђу-

²⁶⁸ Баталака, I, 405.

²⁶⁹ Гаја Пантелић, 144; *Карађорђе у говору и у твору*, 16; Ивић, *Нови подаци*, 31.

²⁷⁰ *Србијанка*, бр. 23, 405–406.

²⁷¹ Петар Јокић, 156; *Кнежевина*, I, 257–258; *Поменик*, 224.

²⁷² Вид. Куниберт, 136–139.

²⁷³ *Карађорђе у говору и у твору*, 56.

рића више главе да га биште од вашију, док не заспи.²⁷⁴ Може бити да се Протић овим призором подсмехнуо Јанићију Ђурићу, за кога су поједини савременици тврдили да је био толико утицајан да је одлучивао о питањима живота и смрти.²⁷⁵

Карађорђе је био побожан, јутро је отпочињао молитвом и чашицом ракије, пева епска песма. Када се налазио у војним логорима, за молитву се будио пре свих, раније и од четног свештеника. У Сјеници, уочи боја са Нуман-пашом, Карађорђе мало проспава, те „устане, умије се и стане будити архимандрита благовештењског Глигорија, но овом не буде мило, ал’ кад Карађорђе навали, он устане и стане се спремати на јутрењу молитву“.²⁷⁶ Пре Устанка, архимандрит Григорије Радојчић, у манастиру Благовештењу рудничком, читао је Карађорђу молитву за опрост убиства оца, а окупљени народ је викао: *Бог да му опрости што је оца у нужди заповедио убити*. Карађорђе је за душу оцу поделио „200 ока вина и 200 ока ракије и 200 ока хлеба“. Архимандриту је „писао“ за труд пет дуката, а вола је поклонио манастиру.²⁷⁷ Када би кога убио знао је узвикнути клетву: *Бог убио онога ко је почео свађу*.²⁷⁸ Поштовао је народне обичаје и празнике. Настајао је да угоди да се бојеви не туку недељом.²⁷⁹ Велико поштовање указивао је моштима српског Првовенчаног краља. Године 1789, као фрајкорац, учествовао је у ослобађању манастира Студенице и пратио је мошти Светог Краља из Студенице у Београд.²⁸⁰ На ратној застави Вожда био је на једној стра-

²⁷⁴ Анта Протић, 285; *Поменик*, 158.

²⁷⁵ *Умотворине*, 49; *Жизниописанија* 70; *Поменик*, 158.

²⁷⁶ Казивање Неше Имраора о Боју на Суводолу, у: *Први српски устанак – према казивањима устаника и савремених посматрача*, прир. Божи-дар Ковачевић, Београд, 1949, 151.

²⁷⁷ Јанићије Ђурић, 16; *Кнежевина*, 233.

²⁷⁸ Ранке, 108.

²⁷⁹ Казивање Секуле Гавриловића о Боју на Мишару, у: *Први српски устанак – према казивањима устаника и савремених посматрача*, 144.

²⁸⁰ Петар Јокић, 157; Вукићевић, *Карађорђе* I, 76.

ни насликан лик Светог Стефана Првовенчаног.²⁸¹ Звоно из београдске тополивнице даривао је цркви Светог Стефана у Крушевцу, задужбини кнеза Лазара Хребелјановића.²⁸² Као угледни домаћин, крсно име Светог Климента прослављао је код куће у Тополи, у присуству великог броја гостију. Некада су се на слави решавала и крупна устаничка питања, па је гошћење знало да потраје и неколико дана. То је изискивало великих потреба и издатака, па је домаћин повремено био приморан да сазива народ на кулук.²⁸³ У Тополи је 1811. године завршио изградњу и живописање цркве посвећене Светој Богородици.

Међутим, како је претходно већ истакнуто, анегдоте не прегућују ни наличје Вождове побожности и замерају сујеверје.²⁸⁴

Задовољства и одушка налазио је у лову и како Гаја Пантелић истиче: *Био је велики ловац и нашта је год пушку натегао није га промашио: ако ће на нишан, на грм, ако ће на зеца, на човека или на што му драго.*²⁸⁵ У предаху од устаничких послова, Карађорђе је у зиму 1807. године на Руднику, у друштву Јеремије Гагића, шест дана провео ловећи без „свакога другога посла“.²⁸⁶

Народно предање памти да је омиљена Карађорђева песма била – *Шта промиче кроз шибјиче.*²⁸⁷ Из „успомена“ анонимног руског официра сазнајемо да је Карађорђе волео и „познату српску пјесму“, чији стихови гласе:

²⁸¹ Драгана Самарџић, *Војне заставе Србије до 1918*, Београд, 1983, 39, сл. 5 и 6.

²⁸² Никола Бура, *Звона кроз историју*, Теовид, Београд, 2005, 80.

²⁸³ *Србијанка*, 621; Куниберт, 137; Баталака, II, 847.

²⁸⁴ Вид. у књизи стр. 51, 93.

²⁸⁵ Гаја Пантелић, 140.

²⁸⁶ Гагић, *Дневник*, 83.

²⁸⁷ Јелена Скерлић-Ђоровић, *О Скерлићевим родитељима. Неке моје успомене из детињства и младости, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXX, Београд, 1964.

Сада ова, книга чие
 Же се Москал с Турци бие!²⁸⁸

Међутим, на основу онога што наводе каснији писци мемоара, Карађорђе није уживао у музици, али је волео дуго да игра у колу: *Но био је слаб свирач (свирао је мало од лакрдије док је био шипар од 15 година, а после никада) у гајде, а у гусле никад. Више би пута од игре узео гајде и дувајући у њи из све снаге рекао: Сад ћу иј распући, но наравно да није могао.*²⁸⁹ Изгледа да Карађорђе није марио за гусле и епску песму, мада је, како је већ истицано, био свестан њихове популарности.²⁹⁰ Међутим, један савремени теренски запис вели како је Карађорђе био вешт у прављењу гусала. Нека баба од Арсенијевића из села Винче код Тополе спасила је Карађорђа од турске потере, сакривши га у кошу над свињцем. Свињама је уоколо посула храну како би оне „прериле“ Карађорђеове трагове у снегу. У знак захвалности, Ђорђе јој је „својеручно направио гусле и свињске папке изрезбарио горенак на врху гусала, које поклони баби, а оне се као породична реткост и данас чувају међу бабиним потомством у Винчи“.²⁹¹

²⁸⁸ Чланак Ф. В. Булгарина, настао на основу успомена анонимног руског официра, објављен је 1829. у санктпетербуршком листу *Северная пчела* (Вид. Милорад П. Радусиновић, *Руски официр о Карађорђевој војном логору, Митолошки зборник*, 12, Рача, 2004, 96).

²⁸⁹ Гаја Пантелић, 111.

²⁹⁰ Вид. о томе: Н. Љубинковић, *Епика Првог српског устанка – народни информатор о темељним одликама националног, политичког и просветног програма Карађорђеове Србије, уз придодате основне одредбе јавног и кривичног права*, 134.

²⁹¹ Казивање забележи Владета Коларевић од Драгослава Матића из села Маслошева (*Споменица* бр. 4, Задужбинско друштво *Први српски устанак*, Орашац, 2004, 18). Занимљиво је и казивање из Кушића крај Ивањице, по коме је Карађорђе побегао турској потери, тако што се помешао са овцама из тора (часопис „1804“, 12). На основу аналогије са Одисејевим спасавањем, јасно је да се за Карађорђев лик у усменој традицији везују добро познате теме и мотиви из античке митологије и из интернационалног фонда.

Црни Ђорђе би се расположио када би попио, али је будући неумерен у пићу, тада постајао свадљив и opak. Руски посланик, Родофиникин који је такође био склон пићу, увидео је да Вожд не подноси алкохол баш најбоље и заносио се мишљу да га одвикне од ракије. Покушао је код њега да створи навику пијења чаја и послао му је уз чај упутство како се напитак припрема и уз то још и рума. Баш када се Вожд привикао на чај, понестало је рума и он се поново приволео ракији.²⁹²

Портрет Јелене Карађорђевић, Јован Поповић

---

²⁹² *Први српски устанак, акта и писма*, 399 и 403; Баталака, II, 595.

Уочљива је жеља појединих Вождових биографа и заговорника династије Карађорђевића да прећуте његову склоност према женама, јер се то није уклапало у складан портрет Вождовог смерног и породичног живота. Константин Ненадовић је тврдио да Карађорђе није марио за друге жене, сем своје Јелене којом се, између осталог, по хајдучком обичају, оженио отмицом.²⁹³ Обреновићевац, Милан Милићевић, напротив, истакао је Карађорђеву „слабост према женској лепоти“.²⁹⁴ И Кнез Милошев лекар, али и политички саветник, Бартоломео Куниберт посведочио је ову Вождову склоност, наводећи како је „према женскињама био исто тако страстан као и према вину. Удворавао се неколицима од њих, од којих су многе биле удате“.²⁹⁵ Међутим, иако се чини да је Вожд у љубавним авантурама далеко заостајао за већином устаничких војвода, више је анегдота које откривају занимљиве појединости из његовог интимног живота. Најинтересантнија је љубавна афера са Маријом из Бруснице. Она је била потурчена уочи Првог српског устанка и живела је у неком од турских харема у Београду. По ослобођењу Београда 1806. године запала је за око Карађорђу. Вожд ју је обукао у мушко одело, наоружао, уврстио међу своје момке и дао јој заставу. Учествовала је у неким биткама. Добила је и мушко име – Марјан. Међутим, тајна љубав није задуго остала непозната. Јелена је убрзо сазнала за Марију, односно Марјана и организовала је њено убиство. Потплатила је Вождовог момка, Павла Цукића, који ју је убио, изгледа, средином 1808. године и одметнуо се, потом, у хајдуке. За „милосницом“ Вожд се „сит наплакао“.²⁹⁶

Друга љубавна интрига одвија се у атмосфери злочина. У једном руском извору се каже да је Карађорђе послао свог „секретара“ ноћу у Београд да му у Тополу доведе једну покрштену Туркињу. При том је, наводно, наредио да се њена породица, ко-

---

²⁹³ Ненадовић, I, 7–8.

²⁹⁴ *Кнежевина*, I, 261.

²⁹⁵ Куниберт, 137.

²⁹⁶ *Историјски списи* I, 151.

ју су сачињавале две старе жене и троје малолетне деце, баци у Дунав.²⁹⁷

Према традицијском предању породице Скерлић из села Липовца крај Тополе, приповеда се како је њихов родоначелник Јевта Павловић, чувенији по надимку – Бесни Скерла, водио Карађорђа „у пословима интимне природе“.²⁹⁸

Дакле, предочени огледни примери пружају живописно осветљење Вождове личности, али истовремено и веома упечатљиво сведоче и о сложеној слици активне синхронијске и дијахронијске рецепције Карађорђевог лика и дела.

2. ВОЈВОДЕ И УСТАНИЦИ

2. 1. Устаничко војевање

2. 1. 1. Мегданције

Нови тип јунака

Ретке су народне епске песме које директно певају о Карађорђу. Величина Устанка под његовим вођством изражавала се истицањем улога устаничких војвода које се јављују у извесном својству Карађорђевих „епских помагача“.²⁹⁹ С обзиром да не постоји много записаних песама о Устанку, можемо се сагласити са тврдњом да велике епске распеваности о тим догађајима није ни било.³⁰⁰ Међутим, очигледно да је анегдота, као најдоминант-

---

²⁹⁷ Баталака, II, 536.

²⁹⁸ Ј. Скерлић-Ђоровић, 7.

²⁹⁹ Вид. Мирјана Дрндарски, *Карађорђево војводство као епски помагачи – Функција војвода у устаничком епу*, Зборник *Карађорђево војводство у историји, епу и драми*, 127–134.

³⁰⁰ Вид. *Епика устанка*, 58–59.

нија устаничка усмена форма, преузела, једним својим делом, функцију и улогу епике и наставила да је развија и да прославља дела и личности устаника.

О војводи Стојану Чупићу прича већи број анегдота. Једна је забележена од војводе Узун Мирка Апостоловића. У боју, у пољу Тичару код Лознице, Ноћајски змај је спасио Цинцар Јанка од извесне смрти, посекавши коња под турским мегданцијом кога је штитио панцир.³⁰¹ Занимљиво је и приповедање Пере Сарајлије, кафеџије из Лознице, коме је један Турчин описао како је окилавео. Познат епски мотив о прерушеном мегданџији, у овој анегдоти, везује се за Стојана Чупића. Група обесних Турака, спазивши неугледног коњаника „који бјеше огорио од сунца, црн као циганин“ на некој „мркој кљусини“, намери да га веже коњу за реп и одвуче до турског логора. Пошто му се примакоше, у тренутку, пред њима се пропе коњ „као каква хала“, а на њему „њеки змај а не чоек“. Наум Турака сврши се комичном бежанијом пред помамљеним Чупићем, приликом које је, од страха, окилавео приповедач Турчин.³⁰²

Анегдоте радо говоре и о Милошу Стојићевићу Поцерцу, Лазару Мутапу, Поп Луки Лазаревићу, Цинцар Јанку, Проти Николи Смиљанићу, Зеки Буљубаши и осталим истакнутим устаницима које је Филип Вишњић чешће издвајао. Међутим, анегдота је као најраспрострањенија умотворина устаничке епохе проширила сужени круг Вишњићевих јунака. Такође, превазишла је и епски простор дринског ратишта и тематско-мотивски оживела и обогатила устаничку слику света.

Епска песма није опедала ратне догађаје у Источној и Југоисточној Србији. Није запамтила ни „великог“ војводу Миленка Стојковића, за кога је Петар Јокић тврдио да је био „најбољи и најчовечнији и најјуначнији војвода“. У анегдотама, Стојковић је остао упамћен као поуздан Карађорђево другар у устаничким

³⁰¹ *Србијанка*, бр. 87, 74–128; Ненадовић, II, 595–596.

³⁰² *Кнежевина*, I, 451–452; Ненадовић, II, 600–601.

припремама.³⁰³ Као храбром и оперативном старешини, поверена му је ликвидација београдских дахија на дунавском острву Адакалама. Посебно се истакао као командант ратних операција у Боју на Иванковцу 1805. године. Тада је Хафис-паша покушао или да га поткупи или да га застраши. Подбочен на ашов којим је копао шанац, Миленко је отпоручио: *Берат који обећава, не треба ми ништа: овако сам већи бератлија. А претњом ме не ће уплашити. Нека удари свом својом војском: рђа био, ако му се уклонио!*³⁰⁴

Жртвовање чегарског јунака, ресавског војводе Стевана Синђелића и херојско држање војводе Петра Николајевића Молера у Лозници, такође, нису забележени у усменој епизици, али су запамћени у анегдотама.

Усред чегарске кланице, војвода Стеван Синђелић, увидевши да неће још дуго моћи да одолева турској навали, ослободио је Ресавце заклетве. Отворио је широм капију шанца да се спасава „ко хоће и може“. Ниједан војник није одступио. Војвода је једино наредио свом сеизу да се пробије кроз Турке и у Ресави прича како је било. Сачекао је да што више Турака испуни шанац, а онда је кубуром креснуо у барутану и заједно са Ресавцима и Турцима искорачио у легендарну смрт.³⁰⁵ Опис чегарске катастрофе прати се из угла јединог преживелог учесника догађаја, поменутог сеиза војводе Стевана Синђелића. Статус ретког и повлашћеног сведока обезбеђује анегдоти квалитете „аутентичног“ сведочанства.

Бранилац Лознице, Петар Николајевић Молер је са својим устаницима храбро и дуго бранио град. Када су Турци прекинули и доток воде у српски шанац, Молер је, по једном извору, у стилу епских јунака написао „писмо сопственом крвљу“ којим

³⁰³ Петар Јокић, 171.

³⁰⁴ *Поменик*, 692; Вид. и *Бој на Иванковцу 1805. године*, Посебна издања, ДХХII, Одељење историјских наука, књ. 6, ур. Васа Чубриловић, Београд, 1979, 81–82.

³⁰⁵ *Историјски списи*, II, 71; *Поменик*, 650.

је затражио помоћ. Лишен помоћи, Молер је, као и Синђелић, војнике ослободио заклетве: *Досад сте браћо били на мојој души, а сад вас скидам са своје душе и остајете господари од себе*. Бежећи из Лознице много је војника погинуло, а спасило се око две стотине.³⁰⁶

Историјска веродостојност писма писаног крвљу свакако је отворено питање, јер у казивањима сведока и очевидаца о томе нема помена.³⁰⁷ Због храброг држања Лознице и спасавања српских војника може бити да се чувени поступак које друге личности везао за Молера, с обзиром да о распрострањености овог мотива сведоче и други примери. Сима Милутиновић у *Србијанци* приписује Хаџи Сали-бегу сребреничком ауторство једног писма писаног сопственом крвљу које шаље опкољеним пашама у Шапцу 1806. године.³⁰⁸ Сребренички бег је 1813. године, заједно са Али-пашом Деренделијом, предводио турску војску из Босне у нападима на Лозницу коју је војвода Молер заједно са војводом Бојом Богичевићем пожртвовано бранио. Молер је на преговоре тада позвао турске команданте, Деренделију и Хаџи-бега, које је вешто обмањивао, придобијајући време за припрему спасоносног бега војске из опседнуте Лознице.

Епска песма није прославила ни једног од најпопуларнијих јунака Првог српског устанка, гласовитог Хајдук Вељка Петровића. У једном писму, Вук Караџић је молио Лукијана Мушицког да преко неког свог пријатеља штогод ново препише од Филипа Слеспца, особито, ако буде што певао о Вељку.³⁰⁹ Међутим,

³⁰⁶ *Историјски списи*, II, 95; Вукове наводе пренело је касније више аутора: *Кнежевина I*, 560–561; *Каниц, Србија*, 387; А. Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, год. II, 81; Вид. и Љубинковић, *Три биографије устаничког војводе Петра Николајевића Молера у контексту српске револуције, Карађорђевог војводе у историји, епу и драми*, 90–106.

³⁰⁷ Казивање Лазара Јовановића, у: *Казивања савременика, мемоарска грађа о Првом српском устанку*, 46.

³⁰⁸ *Србијанка*, бр. 20, 147.

³⁰⁹ Писмо Лукијану Мушицком од 9. августа 1815 (Вук, *Преписка I*, 249–250).

Вукова су настојања остајала без резултата. Неколики су разлози због којих певач није био очаран Хајдук Вељком. Вероватно да Вишњић није никада боравио у источним крајевима и није довољно познавао, нити осећао, борбе и јунаке тог дела Србије.³¹⁰ Осим тога, оно што је Вишњић слушао о Хајдук Вељку изгледа да није било баш прикладно духу епске песме. Не водећи нимало узоран живот, Вељко је нарушавао класичан образац епског јунака. Његове љубавне авантуре и севдахе упамтила је усмена лирика,³¹¹ а бројне подвиге и мегдане најживописније је пренела распрострањена усмена анегдота. Крајински јунак се, у особеном стилу, начинио господарем над бећарима, протеравши Осман-бега и његових тринаест Турака из подгорачке куле, а „рабрим“ се војводом огласио откада је, на препад, бројније Турке натерао у бег, повиком: *Бјежите! Разби нас ајдук Вељко.*³¹²

У најкрвавијим устаничким борбама удружене српско-руске војске, у бојевима на Малајници и Штубику 1807. године, пораз је претрпела турска страна. Турски предводник, видински Мула-паша једва је из ватре изнео живу главу, утекавши на једној брзој „влашкој“ бедевији. Анегдота вели да је Вељко пашу гонио све до Видина и стигао би га да се није, у часу, затворила видинска капија коју је засекао ударцем сабље у спомен свог јунаштва и славе српског оружја.³¹³

Вељко је срећно поделио мегдан и са чувеним видинским јунаком Дели-Кара Мустафом. Не могавши да преболи ране, Му-

³¹⁰ У овом контексту, подстицајна је и теза по којој је усмена епска песма била под својеврстним утицајем и контролом Карађорђа, те је била резервисана кругу најприврженијих Карађорђевих сарадника (Вид. напомену 230).

³¹¹ Вукашин Станисављевић, *Хајдук Вељко у народној песми*, Београд, 1988; М. Матицки, *Карађорђево војводе у лирским народним песмама, Даница, српски народни илустровани календар за годину 1997*, Вукова задужбина, Београд, 1997, 378–393.

³¹² Вук, *Даница*, 69.

³¹³ *Казивања савременика, мемоарска грађа о Првом српском устанку*, 176; Ненадовић, I, 180.

Хајдук Вељко Петровић, К. Ненадовић

стафа је пред смрт признао Вељка за бољег јунака и послао му коња и сабљу, да му после смрти гори јунак коња не јаше и сабљу не паше. Догађај је опевала и лирска песма која још додаје да је Дели-Кара Мустафа Вељку послао и своју верну љубу, да је љуби и да се хвали, јер је бољи јунак.³¹⁴

---

³¹⁴ *Голубица*, 98–100.

У биткама у Крајини, на Прахову 1810. године, када је погинуо храбри Танасије Чарапић, за неустрашивог Вељка се причало да је залетајући се у Турке и излетајући жив и здрав, истре-сао танад из хаљина.³¹⁵

Вељково херојско држање у одбрани Неготина, када је положио и живот, дало је подстицај настанку многих анегдота. Како је одбрана града остала без помоћи и муниције, Вељко је наредио да се за танад топе кандила, кашике и тањира, па најпослије и „талијери“.³¹⁶

Познат мотив скривања јунакове смрти везује се и за Хајдук Вељка. Његову су смрт неколико дана тајили Вељкови најближи људи и брат Милутин, у страху да се војска не обесхрабри. У часовима неизвесне одбране, Вељково одсуство постало је предметом свакојаким нагађања. О томе је забележена и варијанта у једном бугарском извору, што сведочи да је Вељкова слава прешла границе устаничке Србије.³¹⁷

Осим круга великих обласних господара, у анегдотама се сачувала успомена и о многим другим „мањим“ војводама, буљубашама и осталим устаницима који су вандредним примерима јунаштва прослављали српско име и његово убојито оружје. Милићевићев опис боја у Лешници експресивно дочарава јунаштво тамнавског војводе, Јована Белова. Вештом мегданцији пошло је за руком да Турчину одсече главу, држећи се на коњу чији је врат био већ упола пресечен. Чим је пустио дизгине, коњ је клонуо мртав.³¹⁸ Војвода из Рудничке нахије, Јован Курсула је на Варварину 1810. године задивио и савезничку руску војску. Курсула је у својству Карађорђевог „епског заточника“, „невредим“, у српски логор донео главу неког страшног турског јунака коме на мегдан није смео да изађе ни Хајдук

³¹⁵ Ненадовић, II, 130.

³¹⁶ Вук, *Даница*, 74.

³¹⁷ Владимир Ћоровић, *Хајдук Вељко и Чуцук Стана, Карађорђево војводе у историји, епу и драми*, 87–89.

³¹⁸ *Кнежевина*, I, 458.

Вељко.³¹⁹ Међу устанике чија су се чуда од јунаштва препричавала сврстаћемо још и Аћима Шућура, новопазарског војводу, Радована Којадиновића, буљубашу из Заовина, Глувца Мијаила, момка Поп Луке Лазаревића.

Ратно лукавство

За епске јунаке „старијих времена“ карактеристичан је високоморални образац јуначког понашања. У епизи о Првом српском устанку тај образац је већ доста нарушен,³²⁰ док је скоро сасвим раслојен у устаничким наративним формама. На путу ослобођења од Турака, све је дозвољено. Лукавство и превара легитимни су облици јунаштва.³²¹ Најгласовитији је пример мучког убиства из „бусије“ Кулина капетана (Мехмед-бега Куленовића) у току мишарске битке. Лука је на мегдан изазвао Кулина. Не слутећи превару, Кулин је прихватио позив и повикао: *Ето ме море Влахо!* Када се Турчин довољно приближио, Лука је дао знак Тодору Каонцу који је са још неколико поузданих стрелаца „саставио“ пушкама Кулина и коња под њиме. У познатој епској песми о највећој српској устаничкој победи, Вишњић не наводи појединости Кулинове погибије. Овај податак није дуго био познат ни српској историографији. Развијену актуализацију добио је у анегдоти која је запамтила, делом, и неке споредније ствари. Наводи се да је Лука спазио истуреног Кулина, док је са Протом Матејом пио вино „розалију“ и мезетио земичке што му је на Мишар послала жена из Аде-провачке.³²²

³¹⁹ Ненадовић, II, 281.

³²⁰ Вид. М. Дрндарски, *Промена улоге епског противника у устаничкој песми као одраз нове државотворне идеологије, Карађорђевог устанак – настајање нове српске државе*, 126–132.

³²¹ Пуковник Новица Стевановић је теми ратног лукавства српске војске у устанцима посветио читаву књигу (*Ратна лукавства српске војске 1804–1815*, Војска, Београд, 2002).

³²² Милутиновић, *Житија устаника*, 31–32; Вид. и *Србијанка*, бр. 21.

У оквиру теме ратног лукавства, међу најзаступљеније мотиве спадају – устанички препади Турака, прављење замки, ширење лажне слике о снази и броју устаничке војске, стварање панике у турским редовима, прерушавање устаника у Турке.

У селу Чучуге 1806. године, Срби су извели ноћни препад. Иако бројнија, турска војска је била изненађена, тако да су их Срби „кундацима, кољем и прошћем убијали“. Турци су били тако разбијени да су устаници чак сажаљиво викали: *Одступи по Богу, та да је купус много је; јер се негде преко мртвих ићи могло*. У боју је, према неким изворима, настрадало више од 2800 турских војника, а убијен је и сам турски старешина, Осман Цора.³²³

Током прве опсаде Ваљева 1804. године, Јовица Милутиновић, војник старог кнеза Николе Грбовића, начинио је „барјаке од марама“, па их је више пута проносио покрај војске тамо и овамо да би се Турци изненадили и поплашили бројношћу српских војника.³²⁴

Непосредно пред мишарски бој, Турци из Босне упали су у село Совљак да робе народ. Мачванима је у помоћ, са четом из Шумадије, притекао војвода Јанко Катић. Срби прерушени у Турке Шапчане јуришом су препали и разбили непријатеља, а сво робље и марву поврагили.³²⁵

У борбама на Суводолу код Сјенице 1809. године, када је Карађорђе умало био жив ухваћен, спасио га је војвода Вуле Илић Коларац. Знајући добро турски језик, хитро је улетео на коњу међу Турке и викао из свег гласа: *Побегоше Турци! Побегоше Турци!* Вулетов глас, који је био тако крупан да „звоне стакла у прозорима кад он обично говори“, направио је међу Турцима пометњу, да су их Срби онда тако убедљиво поразиле.

³²³ Голубица, 14; Вукићевић, II, 366.

³²⁴ Кнежевина, I, 395; Баталака, I, 101.

³²⁵ Поменик, 244; Прерушавање устаника у Турке опште је место и у устаничкој епизи, вид. Епика устанка, 94–95.

ли, ранивши чак и самог турског предводника, пећког Нуманпашу.³²⁶

Међутим, нису устаници варали само Турке, неискрени су били и према својим аустријским суседима. У току опсаде Београда 1806. године, Срби умало што нису убили земунског преговарача. Када су Аустријанци, због покушаја убиства, оштро протествовали, устаници су, по Карађорђевим инструкцијама, сву кривицу лукаво свалили на Јевту тобцију који је „кобајаги“ све то својевољно учинио. Пред земунским „обрштером“ и осталом аустријском господом, инсценирали су Јевтино кажњавање. Везали су га за „кундак топовски, гди су се налетали на њега подносећи му палце под нос. Но је срећа била те је имало котроманца, а онако све би му нос обили. Јевта је само ћутао каоно курјак у жежељ. Говоре му: Сутра ће (те) Црни Ђуро на вешала!“³²⁷

Коњи и оружје

Као и у епици и у устаничкој анегдоти јунаци свакад јашу ретке и добре коње и носе вредно и поуздано оружје.³²⁸ У песми *Почетак буне против дахија* помиње се коњ оборкнеза Илије Бирчанина по имену „Крхат“ (Зеленко). У анегдоти из Суводања тврди се да је најмилији Бирчанинов коњ био „црн као гак, без икакве белеге“ и да га је купио у Сребреници, по цени од „700 гроша, кад је цванцика била 13 пара“.³²⁹ Но, то је било пре Устанка када су се коњи још куповали, а у Устанку су се вредни коњи отимали од Турака, задобијали на мегданима и добијали на по-

³²⁶ Ранке, 115; *Поменик*, 170, а на стр. 263, Милићевић доноси другачију варијанту истог догађаја.

³²⁷ Анта Протић, 281–282.

³²⁸ О српском витешком кодексу и оружју у Вуковим епским песмама, вид. М. Поповић-Радовић, *Српски витешки кодекс*, Народна књига, Београд, 1989; Станислава Савић, *Оружје у Вуковим епским песмама*, *Расковник*, XXIV, бр. 93–94, 1998, 132–148.

³²⁹ *Кнежевина*, I, 379.

клон као знак највеће пажње и одавања највиших јуначких признања.

Цена безбедног проласка Турака из опседнутог Пожаревца била је плаћена када су Турци дали Карађорђу своје најбоље арапске коње и своје најлепше ханцаре сребром оковане.³³⁰ Хајдук Вељко је свог легендарног коња Кушљу задобио од Омер-бега у пламену подгорачке куле.³³¹ Војвода Стојан Чупић је увек јахао добре коње, а највише је волео једног „измрка дораста“ кога је звао Пејза, јер га је задобио на мегдану од Турчина Пејза Мехмед-аге.³³²

Приликом опсаде Ужица, војвода Лука Лазаревић захтевао је да му Турци живог предају Бега Новљанина, убицу његовог брата кнеза Ранка. Када му захтеву није удовољено, задовољио се Беговим коњем под „свим рахатом и пусатом“.³³³ Тада је и Прота Матеја Ненадовић искао да му се, макар и по цену великих људских жртава, додели Фочићев бели коњ. Прота је био неумољив, јер онда када је Фочићев брат посекао кнеза Алексу одвео је Протиног коња.³³⁴

Изгледа да је војвода Узун Мирко Апостоловић био чувен по томе што је у сваком боју јахао другог коња. Вук Караџић наводи његових чак осам различитих коња и додаје како се за коња којег је добио од Карађорђа „хватао у штап“ са Гајом Младеновијем из села Божурње.³³⁵ Од Црног Ђорђа је и Јован Курсула на поклон добио чувену бедевију коју је крстио именом „Стрина“, јер ју је у шали, по љутини, упоредио са својом стрином.³³⁶

³³⁰ Л. Ранке, *Историја српске револуције*, превео С. Новаковић, део први, Београд, 1864, 97.

³³¹ *Казивања савременика*, 179.

³³² *Кнежевина*, I, 456; *Поменик*, 839.

³³³ *Први српски устанак, акта и писма*, 75.

³³⁴ *Мемоари*, 207; *Житија устаника*, 28; *Устаничка проза*, 83.

³³⁵ *Историјски списи*, II, 205.

³³⁶ Ненадовић, II, 280; *Поменик*, 284.

Уобичајене су биле и опасне чарке око коња. Војвода Младен Миловановић светио се буљубаши Петру Јокићу због негдашњег ривалства око некаквог турског коња.³³⁷ Војвода Милош Обреновић тражио је да му се накнади штета за коња кога је војвода Максим Рашковић сатро у једном боју са Турцима на Златибору. Случај је изашао пред суд у Тополи. Тада је Карађорђе посрамио Милоша да је кукавица и „курва“ и запретио му да ће остати без главе, помене ли још који пут неплаћеног коња. Устанички писар, Нићифор Нинковић је био мишљења да се отада зачала пизма између Карађорђа и Милоша.³³⁸

Даривање јунака коњем и оружјем сматрало се знаком најдубљег поштовања и витешког признања. Новопазарском паши било је стало да утврди мир са Србима, па је вратио Карађорђу дугу пушку коју је у јуришу изгубио и послао му на дар „лепа арапског хага покривена скерлетом“.³³⁹

Како је поклањање коња било израз посебног уважавања, тако је и израз највеће увреде и понижења свакако морао да представља онај нагрђени коњ, пострижених ушију и репа, којег се дрзнуо војвода Павле Цукић да поклати Карађорђу. После тога, Цукић се добро чувао да којим случајем не дође надомак Карађорђевог пиштоља.³⁴⁰

Оружје задобијено у бојевима од знатних турских јунака и предводника, махом, било је веома драгоцено, окивано сребром и златом, украшавано драгим камењем. Такво оружје могло је да носи и какву значајну поруку. На сабљи Мехмеда-бега Куленовића били су исписани берати његове фамилије,³⁴¹ а на џевердану буљубаше Радована Којадиновића из Заовина било је четрдесет и четири резотине, колико је њиме убио Турака.³⁴² Овакво

³³⁷ *Историјски списи*, II, 72.

³³⁸ *Жизниописанија*, 41–42; Вид. и *Сербијанка*, бр. 56.

³³⁹ Ранке, *Историја српске револуције*, 107.

³⁴⁰ *Поменик*, 803.

³⁴¹ Вук, *Даница*, 421; *Кнежевина*, I, 446; *Поменик*, 687.

³⁴² Исто, 262.

оружје, снажне симболике, носило се и пасало на срамоту противника, а чувало као непроцењиво благо и породични реликвиј, временом попримајући култна значења.³⁴³

Војвода Лука Лазаревић који се никада од оружја није раздвајао, чак ни онда када га ноге нису више држале, запамћен је као један од највећих колекционара устаничког оружја и бојних трофеја. Лука је свој собни дувар сав био искитио лепим оружјем – сабљама, пушкама, пиштољима и рахатовима сребрним и позлаћеним. Међу тим оружјем била је сабља, дуга пушка и пиштољи турског јунака, Пејза Мехмед-аге,³⁴⁴ а вероватно и мач Меха Оругџића кога је често показивао, а на коме је било записано – *Каролус VI*.³⁴⁵

Пиштољи крагујевачког муселима Асан-аге и златом окована сабља муселима карановачког Алила Џавића чували су се у Карађорђевој фамилији као знаменитости.³⁴⁶ Скупоцена сабља дахије Аганлије коју је Младен Миловановић са осталим вредностима био закопао под једним дрветом у Ади Циганлији, после Младенове смрти, допала је Кнезу Милошу.³⁴⁷

Међутим, најистакнутије место припада сабљи Кулиновој, највреднијем трофеју из најславније српске победе Првог српског устанка. Сабљу, која је јемчила о угледу и достојанству фамилије Куленовић, потражила је Мехмед-бегова породица, обрекавши војводи Милошу Стојићевићу злата колико сабља „претегне“. Милош је заискао да се поврати сво српско робље које су Турци одвели у току те године. Неостварљивост постављеног

³⁴³ Како је оружје у усменој књижевности у складу са особинама јунака који га користе, према опису Вука Караџића, тако је и „ћанути“ Јаков Јакшић звани „Панцирлија“ (пародични лик епског јунака) носио примерено оружје: „Однекуд је био набавио оклоп с гвозденом капом, и некаку мачину на којој је осим својега имена био написао: *Не вади ме без крви, не враћај ме натраг без славе*“ (*Историјски списи*, II, 39).

³⁴⁴ Ненадовић, II, 568.

³⁴⁵ *Историја српске револуције*, 160.

³⁴⁶ Баталака, I, 124.

³⁴⁷ Ненадовић, II, 199.

захтева само говори о томе да се Милош ни за шта на свету није хтео да растане од сабље. Није хтео да је мења, чак ни за рођену мајку која је тада била заробљена у Шапцу, него се касније ослободила као и сво остало шабачко робље.³⁴⁸

Сукобу крупних интереса између војводе Јакова Ненадовића и хајдучког харамбаше Ђорђа Ђурчије око мачванских скела и ђумрука, усмена анегдота, у духу епске мотивације, подређује чарки око „некаква ђавољег ножа“.³⁴⁹

Убојита сабља коју је у једном боју задобио Бесни Скерла из Липовца описана је у једној, мало познатој, породичној белешци: *Украшена сребром и златом са украсима који су црвени и вероватно направљени од корала. Сабља има много дебљу и лепше украшену дршку од већине јатагана тога доба. Балчак је начињен од слоноваче у облику коске која је префарбана у црну боју. Јатаган има арапски натпис. Процењено је да је кована у Багдаду пре четири или пет векова пре Устанка. Круже приче да је сабља на врху отровна, јер кажу, да када је кована, онда је специјално стављена жива на врх и умочена у разне отрове који никада не губе дејство. Као светињу чува је његов потомак Радован Скерлић у Липовцу.*³⁵⁰

Јуначке ране

Ране које су устаници задобијали у сукобима са Турцима народ је памтио, поштовао и стављао у причу. Озледе, обично нелечене, препуштене слободном зарастању, остављале су код устаника трајне облике сакатости. Капетан Радич Петровић остао је до краја живота мало погурен после рањавања у биткама за

³⁴⁸ Ранке, *Историја српске револуције*, 121; Вук, *Даница*, 421–422; Локић, 208; *Кнежевина*, I, 446; Ненадовић, II, 630.

³⁴⁹ *Кнежевина*, I, 440–441.

³⁵⁰ Вид. Бранко Златковић, *Српска револуција (1804–1835) између јубилеја, историографије и народног предања*, Лист *Задужбина Вукове задужбине*, март, 2003, XV, бр. 62, 5.

освајање Београда.³⁵¹ Храбри, али потцењени јунак, Теодор Боинич је у боју, у коме је доказивао своју честитост, зарадио рану у куку. Залечео ју је у манастиру Радовашници, али је остао хром, јер му је пушчано тане остало у куку.³⁵² У сукобу са неким Турчином, 1806. године код Остружнице, крушевачки војвода Чолак Анта Симоновић, од ране коју је тада задобио, остао је сакат у леву руку, због чега је и прозван Чолак („чолакаст“ значи рањен).³⁵³

Милицав Чамција из села Борка имао је на себи десет рана, а причало се да му је од једне под доњом вилицом остало шупље, те није могао да једе ништа чорбасто.³⁵⁴ Војвода Узун Мирко Апостоловић је од многих рањавања био сав иштећен. Вук је чак пописао његове озледе: *Рањавао се на Карановцу у главу, на Смедереву у раме, на Сава-капији ножем по руци десној, на Ужичу у кук (изашло у препони), на Малајници у прси, на Дрини (1810) сабљом преко бута, на Параћину (1805) у лист лијеви.*³⁵⁵ Упитан за некаква службена документа, Узун Мирко је државном чиновнику одговорио да су његова документа о служби, његових седам рана.³⁵⁶ Војвода Лука Лазаревић имао је четрнаест рана и то девет опасних, а пет лакших. У десној ноzi однео је куршум у гроб, јер се није никако могао извадити.³⁵⁷ Војвода Јован Курсула само је у бици на Делиграду 1813. године зарадио „којекаких седамнаест рана“. Кући је чак однео парче турског копља које се у рани било заломило.³⁵⁸ Јован Курсула је, вели анегдота, још одраније говорио да њега „пурак (тане) не бије, нити оштро гвожђе сече“, но да му Турци једино „с бодом (копљем)“ могу

³⁵¹ Вук, *Даница*, 415.

³⁵² Исто, 417.

³⁵³ Ненадовић, II, 716; *Поменик*, 829.

³⁵⁴ *Кнежевина*, I, 87.

³⁵⁵ *Историјски списи*, II, 205.

³⁵⁶ Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, 80.

³⁵⁷ *Кнежевина*, I, 439.

³⁵⁸ Исто, 336.

наудити, што се потом и обистинило на Делиграду.³⁵⁹ На Делиграду је пострадао и неки Милован Петрушић. Када су Турци јурнули на шанац „начпариио“ се на шиљак, па се после излечио код неког сељака. То вече, када се вратио кући, затекао је да му дају четрдесетодневни помен, јер се сматрало да је погинуо.³⁶⁰

Јуначка смрт

Теми смрти као последици јуначког начина живљења и завршници јуначке биографије, народна анегдота поклонила је знатно интересовање. Херојске и легендарне погибије гласовитих јунака, војводе Стевана Синђелића на Чегру, Хајдук Вељка у Неготину, Зеке Буљубаше и буљубаше Радована Којадиновића на Равњу, истакнути су примери највиших моралних начела.

Карактеристично је да устанички јунаци не ступају у смрт немо, већ их, у виду општег места, надживљавају сопствене последње речи, каткада и краће беседе. Опоруке су, углавном, потврде јуначке доследности, али и завети да се ослободилачка борба настави несмањеним интезитетом.

На Топчидеру 1804. године, аналогичном између значења свог имена и конкретне дефанзивне ситуације, Батинић Стојко из Азане је соколио војнике да не уступају: *Та није ме кум крстио Стојко да узмичем, него да стојим*. Пошто га куршум из турског оружја утом погоди, заташкавао је сопствену смрт, куражећи војску: *Не бојте се овај погоди, али други бели неће*.³⁶¹

Сличан је пример из 1806. године. У моменту када је Васа Чарапић у јуришу на Београд повикао: *За мном те браћо!*, погодило га је пушчано зрно. Наводи се да је још охрабрио војску која је јуришала за њим: *Гле! изеде ме пас, закон му... Не бојте се! Ено пева Чамција!*³⁶² Кажу да је песма Милисав Чамције обрадовала смртно рањеног Чарапића.

³⁵⁹ Ненадовић, II, 279.

³⁶⁰ *Кнежевина*, II, 672.

³⁶¹ *Поменик*, 32.

³⁶² *Кнежевина*, I, 76; Јокић, 217.

Насмејан је издахнуо и најхрабрији бранилац шанца у Лешници код Лознице, Јован Белов. Погођен танетом из турске шишане, Белов се растављао од живота, храбрећи војнике: *Браћо моја, ја погибох, а ви се браните и не предајте се да вас Турци живе ка' јагањце покољу. Браните се сложено и јуначки до мрака, неће ли вам каква помоћ од Шапца или Поџерине доћи!*³⁶³

Ослобођена трагичних последица, смрт је за јунака једино поразна што га је омела да и даље сече и „треби“ Турке. Буљубаша Кара-Стева из села Прова, допавши смртних рана у Боју на Иванковцу, једино је пожалио: *Што не поживе да се набијем Турака.*³⁶⁴ Јован Курсула је од „седамнаест рана“ издахнуо код куће у селу Цветкама. На самрти је, каже се, свео животни биланс: *Вала сам се добрих коња најахао; оружја се красна наносио; турских се глава насекао; ничега већ жељан нисам, али ми је само жао моје старе мајке, и жалим што ми се не деси Стрина, да се насјака насечем.*³⁶⁵ О истом догађају Милићевић је на другом месту донео знатно другачију варијанту.³⁶⁶ У *Кнежевини Србији* више је примера овакве врсте „недоследности“ које је својевремено запазио и Константин Ненадовић у вези са изношењем противуречних података у биографији Танаска Рајића.³⁶⁷

³⁶³ Коста Петровић, *Причања о смрти Јована Белова војводе тамнавског, Даница, српски народни илустровани календар за годину 2001*, Вукова задужбина, Београд, 2000, 438. Вид. и *Поменик*, 34.

³⁶⁴ А. Протић, 270.

³⁶⁵ *Кнежевина*, I, 336.

³⁶⁶ Исто, 796. У боју, Курсула је зарадио „петнаест“, а не „седамнаест“ рана, којима је подлегао на Делиграду, а не у кућној постели у Цветкама. И одговор на питање: За чим жали у животу?, које му, у овом случају, поставља Антоније Пљакић, а тамо непознати запитивач, нешто је другачији: *Ништа ми није жао, него моје старе мајке, и што ми се недеси стрине (бедевија), да се сит насјака насечем, а хатова сам се доста најахао.*

³⁶⁷ Ненадовић, II, 238.

Од приказа херојских погибија, које представљају достојну завршницу јуначког живота, још су занимљивије анегдоте у којима велики устанички јунаци гину „обичном“, чак „баналном“ смрћу. Смрт јунака се, овде, више јавља као последица случајности, него јуначког понашања. Таква је судбина једног од најугледнијих, најхрабријих и најмудријих војвода, Јанка Катића. Њега је на месту усмртило пушчано зрно једне „мале пушчице“, мало дуже од „једног аршина“. Пушку која није ваљала „три гроша“, наперио је у Јанка некакав „старац“ Турчин који је једва „мало више ваљао него његова пушчица“.³⁶⁸

Бесмислено је живот свршио и чувени војвода поцерски, Милош Стојићевић. Неопрезно је и улудо погинуо од хајдука Прела кога је гонио по Карађорђевој заповести.³⁶⁹

Уобичајена и ничим посебна смрт посведочених јунака тежила је у усменом приповедању дубљој мотивацији. Тако се јавља занимљиво опште место. Потцењивачки се истиче да су изузетни устаници имуни на силу турског јунаштва и оружја, те им отуда смрт долази од каквог безначајног узрока. Прослављени јунак дринског ратишта, Прота Никола Смиљанић, подсмевао се упозорењима да одвише смело и несмотрено упада у бојевну ватру: *Ајој, луд ли си брате слатки та зар Балија Бошњак мене да убије. Ако то доиста буде не копајте ме него ме баците где не треба, у ...* И заиста није погинуо у борби, већ се сматра да га је у манастиру Каони отровао злогласни Марко Штитарац. Још се казује да ни по цену оздрављења није хтео да пије пачје крви као лек, јер као прота није хтео да се омрси у божићне дане поста.³⁷⁰ Чувени јунак, Глувац Мијаило, уверавао је у шали да све турске пушке пале, а „не састављају“, јер је упркос беспошtedном излагању њиховој ватри увек из борбе излазио жив и здрав. Погинуо је случајно 1810. године у Шапцу, непажњом српског тобције.³⁷¹

³⁶⁸ Мемоари, 198; Кнежевина, I, 78; Баталака, I, 239.

³⁶⁹ Вук, Даница, 422; Кнежевина, I, 446.

³⁷⁰ Кнежевина, I, 464; Ненадовић, II, 590.

³⁷¹ Кнежевина, I, 468.

2. 1. 2. Позадински план

Успех устаничке ослободилачке борбе био је скопчан бројним потребама. Општи је утисак да устаничка Србија није толико оскудевала јунацима и јунаштвом колико сваковрсним зналицима и знањем. Први покушаји освајања технологије справљања барута, изливања оружја и топова вршени су уз помоћ родољубивих Срба са стране. Из Аустрије је у Србију дошао Петар Новаковић из Осека који је из немачке књиге казивао како се барут кува и туче, те су Ваљевци могли за дан да зготове по тридесет ока најбољег барурта.³⁷² О покушајима првог устаничког тополиваца, сајције и сваштара, Милисава Петровића, званог Таузенкинстлер (мајстор стотине вештина), забележено је више анегдота. Леополд Ранке је био извештен како је Милисав, после три неуспела покушаја, ипак, успео да излије топ. Слично преноси и Милићевић да је Милисав о свом трошку слио топ и са својом га женом изгурао из ливнице пред Совет и поклонιο народу.³⁷³ Дотле, у аустријским извештајима стоји да је, због неуспеха, Милисав одустао од „ливнице свећа“.³⁷⁴

О умећу и вештини земунског мајстора „ковачко-секирашког“ заната, Јована Петровића Ковача, колале су многе приче. Јован је током Устанка окивао трешњеве топове који су се од многог пуцања распрскавали. Када је Карађорђе дознао да Јован седа на топове да би спречио њихово распадање, тај обичај му је строго забранио: *Нека и пропадне топ, ти нама требаш за друге послове!* Нарочито се хвали Јованово мајсторство ливења гвозденог топа са целим својим именом и презименом које је поконио Србији.³⁷⁵ Међутим, колико се зна, ни Јован није успео да слије први топ, него је то тек пошло за руком неком звонолив-

³⁷² *Мемоари*, 295.

³⁷³ *Србијанка*, бр. 46; *Поменик*, 705–706.

³⁷⁴ Вид. Миодраг Коларић, *Ко је био први Карађорђев тополивац*, *Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука 7, Н. Сад, 1954, 178.

³⁷⁵ *Поменик*, 259–260.

цу, чији идентитет није са сигурношћу утврђен. Нагађа се да би то могао бити вршачки (или ердељски) звоноливац Јован (Јоанес) Бота који је, изгледа, радећи на овом послу и ослепео.³⁷⁶ Постоје индиције да би слава првог српског ливца топова могла припасти, Ботином земљаку, Јоанесу Форгасију, а према неким изворима, то би чак могао бити и Аврам Поповић, звоноливац, пореклом из Црне Горе.³⁷⁷

Када су Руси, после Букурешког мира, своја два тополивца, Козму Калињина и Григорија Пољакова, одазвали из београдске тополивнице, онда је, иако претходно без искуства, ливницом управљао војвода и тобцибаша, Тома Милиновић Морињанин, аутор познатих *Умотворина* које је у Београду постхумно објавио Сима Милутиновић. У то време, по казни су у београдској тополивници били упослени, чувене војводе и преступници – Петар Николајевић Молер, Павле Цукић и Димитрије Кујунџија. Тома Милиновић се највише прочуо као тополивац по своја два оригинална, петоделна топа који су лако могли да се изнесу на свако брдо и ту саставе за гађање. Необична судбина ових топова забележена је у анегдоти. По пропасти Устанка 1813. године, Милиновићеви топови закопани су у земљу. Када су их Турци пронашли, један су послали у Цариград, а други оставили у београдском граду. Тома Милиновић, који је на Карађорђево позив кренуо из Трста у Русију, прошао је кроз Цариград, где је у царској топхани видео свој топ.³⁷⁸

Познавање терена једно је од најмоћних оружја и савезника у рату. Пеца из села Клубаца у Јадру важио је за врсног познаваоца простора Западне Србије. Могао је успешно да мимоиђе све турске страже и заседе. Он је и пронео оно чувено писмо из оп-

³⁷⁶ М. Коларић, 179.

³⁷⁷ Бура, *Звона кроз историју*, 79–83.

³⁷⁸ *Србијанка*, бр. 46, 70–75; Биографију Томе Милиновића, насловену *Примечаније*, објавио је Сима Милутиновић у *Умотворинама Томе Милиновића Морињанина*. Текст је објавио и М. Радевић у *Зборнику Карађорђевог устанак – настајање нове српске државе*, 16–18.

седнуге Лознице 1813. године за које се приповеда да га је Молер написао сопственом крвљу. За подвиг, Молер је обдарио Пецу са десет дуката.³⁷⁹ И слепи гуслар, Ђура Милутиновић Црногорац скровито је у својим гулама, у више наврата, преносио пошту из Црне Горе у Србију и обратно.³⁸⁰ Вештог и поузданог преносиоца поверљивих порука, Гају Пантелића, Карађорђе је штедео и заклањао од бојева.³⁸¹

Брига о рањеним и болесним устаницима поверавана је, најчешће, Божјој помоћи, али и самоуким видарима. Иако хваљени да су вешто лечили поједина обољења, мало је података о овим народним лекарима. Познати хајдучки харамбаша, Јован Врбица, који је пре Устанка био страх и трепет, у Устанку се посветио хуманој делатности. Имао је „добар дар и све је рањене момке у Врбици и по војсци видао и танета из момака вадио“.³⁸² За сина чувене видарице Ђира-Мане, хећима Тому Костића, остало је забележено да је у Београду рањеном војводи Милошу Обреновићу устима исисавао гној из гнојних канала да би се рана што пре залечила.³⁸³

По песми и певању прочули су се неколики јунаци. Војвода Кара-Марко Осаћанин, кажу, могао је да запева на Баурићу, па да се чује у Соко.³⁸⁴ За неустрашивог Милисава Чамџију говорило се да је певао као „горска вила“. У јуришу на Београд 1806. године, продро је до самог турског шанца и сео на топ, запевавши најгласније што је могао:

*Хеј! Браћо Срби, крила соколова!
К мени, к мени, ја сам на ендеку.
И Чамџија већ на топу седи.*

³⁷⁹ *Историјски списи*, II, 96; *Кнежевина*, I, 553.

³⁸⁰ *Поменик*, 395.

³⁸¹ Г. Пантелић, 74.

³⁸² *Мемоари*, 235.

³⁸³ *Поменик*, 783; Вид. и Брана Димитријевић, *Ране Луке Лазаревића, Даница за годину 2004*, 132.

³⁸⁴ *Србијанка*, бр. 72, 1–7; *Кнежевина*, I, 605.

Смртно рањени Васа Чарапић, чувши Чамцијину песму, развеселио се, јер је она била знак српске победе. У Борку, одакле је Чамција родом, као анегдота се приповеда његова молба Карађорђу да му допусти да песмом огласи победу. Када је Карађорђе зачуо Чамцију, узвикнуо је: *Е, сверова Милисав, по души га! Јуриш јунаци и ми, да не будемо последњи!*³⁸⁵ По песми је био чувен и међу Турцима. У Боју на Тичару певао је ругалицу: *Ој Турчине, трице и кучине!* Иако га нису видели, Турци су препознали Чамцијину песму и упутили му претње.³⁸⁶

У нашој народној традицији епска хроничарска песма има посведочено велики духовни и друштвени значај. Садржаји обрађени и обрађени њоме достојни су сваког поштовања, чувања и преношења. Зато су устаници много држали до тога да буду спевани у песмама даровитог гуслара Филипа Вишњића. Једна анегдота о томе шаљиво говори. Када му је један српски домаћин онога времена обећавао да ће му дати краву на поклон да и њега опева, рекавши: *Све певаш! Зашто и мене непеваш, па би добио краву?* Вишњић му је духовито одговорио: *Ко је још видео да се крава пева и слави!*³⁸⁷

Вишњић је певао пред многим старешинама, па и пред Карађорђем. Међутим, на добар глас о себи у епским песмама изгледа да је понајвише полагао војвода Стојан Чупић. Он је неговао нарочито добре и пријатељске односе са слепим певачем. Једна анегдота можда мало и пакосно о томе сведочи. Наиме, једном за ручком када је Чупићу певач певао песму о некој његовој победи, Чупић „нешто и нешто поправи и поклони певачу турског коња“.³⁸⁸

Анегдота приписује Вишњићу да је једном пожелео да остави гуђење и гусле, да се мане опевања чудеса и витештва и да се лати оружја. Затражио је од војводе Луке Лазаревића да и једну

³⁸⁵ *Кнежевина*, I, 87; Јокић, 217.

³⁸⁶ *Сербијанка*, бр. 87, 58–70.

³⁸⁷ Ненадовић, II, 581.

³⁸⁸ Ранке, *Историја српске револуције*, 116–117.

чету слепих Срба отпреми на Турке. Та вест је веома развеселилила и охрабрила војнике који помислише: *Кад слеп ово жели и говори, шта је остало за нас окате.*³⁸⁹

У суровој устаничкој стварности, ведар дух је свакако морао бити драгоцен појава, те је усмена традиција упамтила и појединце склоне шали. Милићевић издваја досетљивост Реље Банаћанина,³⁹⁰ а Вук описује згоде „добро ћанутог“ Јакова Јакшића.³⁹¹ Барјактар Глиша Гусларовић био је велики јунак, али и нечувени шерет. Свог је војводу Петра Добрњаца, чак и онда када му је живот висео о концу, геговима засмејавао до суза. На Делиграду потегне кумбара баш усред шатора под којим су лежали рањени и војвода и барјактар. Добрњац се већ био опростио од живота. Но, пошто је кумбара извесно време оклевала са активирањем, Глиша се попридиже и повика: *Та нуцај, над пашином главом пукла, да видим већ и твоју силу!* Иза тога се пружи, уз крчаг с водом, тресну њим о кумбару и угаси је!³⁹² У другом жестоком боју, Глиша са устаничким барјаком изложи своју „задњицу“ киши пушчаних зрна, рекавши: *Да видим, могу ли погодити у готово место; на здраву су ме доста избушили!*, јер је већ одраније био зарадио десет рана.³⁹³

2. 1. 3. Слуге Божје

Устанак је мобилизовао све структуре друштва, па су и бројни свештеници били под оружјем које су скидали само за време богослужења. Један аустријски обавештајни официр приметио је да је српско свештенство „у основи припадало више војницима него слугама божјим“.³⁹⁴ Осим истакнутих и осведочених ју-

³⁸⁹ *Поменик*, 59.

³⁹⁰ Исто, 26.

³⁹¹ *Историјски списи*, II, 39–40.

³⁹² *Кнежевина*, II, 1044; *Поменик*, 114.

³⁹³ Исто.

³⁹⁴ Е. Г. Маретић, 68.

нака, какви су били поп Лука Лазаревић и прота Никола Смиљанић, у усменом народном сећању остали су упамћени и многи други свештеници.³⁹⁵ За једног од најокретнијих српских духовника, Хаџи Мелентија Стефановића, који је успео да испослује царски ферман за обнову манастира Раче, епска песма истиче бојазан дахија да Мелентију обнова манастира, у ствари, служи као параван за подизање војног утврђења.³⁹⁶ Иако не постоје поуздани докази о таквим устаничким припрема, зна се да је Хаџи Мелентије у Устанку припасао сабљу и као војвода Сокоске нахије храбро бранио свој крај од Турака. Од 1810. године обављао је дужност митрополитског заступника, али због противљења Руса пропали су Вождови напори да му обезбеди митрополитску митру. Године 1812. посвећен је за шабачко-ваљевског владуку. Из свеколике богате духовничке и световне биографије, у анегдотама су се издвојиле и сачувале некоје „споредне“ и необичније појединости. Народну радозналост интригирала је омраза између Мелентија и Кнеза Милоша, настала, наводно, због отимања око брилијантског прстена кога је 1810. године Мелентије добио као српски депутат у Русији. Пажњу је заокупљао и један Мелентијев несмотрен поступак. Гонећи се једном са сељацима око некакве манастирске земље, Мелентије се био јако наљутио. У бесу нагна хата на некакав ров, спадне с коња и уга не ногу. Од тога је остао хром и до краја живота је ходао уз помоћ штапа.³⁹⁷

Прота Милутин Илић Гучанин био је и пре Устанка веома уважен човек и духовник, а у Устанку се као војвода драгачевски, у многим бојевима, одликовао јунаштвом, али и великим старешинским даром.³⁹⁸ За њега Петар Јокић вели да је „човек коме пара нема. Сва је наија за њим ишла као за Св. Краљем“.³⁹⁹

³⁹⁵ Вид. *Гласник српске православне цркве*.

³⁹⁶ *Српске народне пјесме*, IV, 113.

³⁹⁷ *Кнежевина*, 596–598; *Поменик*, 762–765.

³⁹⁸ *Кнежевина*, II, 660; *Поменик*, 115.

³⁹⁹ Јокић, 230.

У редовима устаничких бораца налазили су се и поп Филип Петровић, студенички војвода,⁴⁰⁰ Хаџи Јосиф, игуман манастира Вујан (некада Обровин),⁴⁰¹ Нићифор, игуман манастира Каленић.⁴⁰² За неког попа Захарија из села Кремне везује се згода са темом ратног лукавства. Сарајевски Ордага, с великом пљачком и многим војском, враћајући се из успешног похода назад у Босну, оставио се под Шарганом да ту подели војсци плен и робље. Поп Захарија и још само двојица Креманаца „стану час претрчавати у поље с коњма, час пешке, па опет умицати у честу. Кад се већ приближе к Турцима, они повичу: ’Хај! Станите Турци, не ћете утећи!’ Турци се поплаше, мислећи да је потеря јака, те побегну к Вишеграду, а многи плен оставе на месту, робље пак разбегне се куд је које могло“.⁴⁰³ Лукавством се послужио и Макарије, калуђер манастира Каона. Он је са Јованом Беловом и Петром Николајевићем Молером изненада притекао у помоћ устаницима који су у селу Јеленчи крај Мишара водили целодневни жесток бој са Турцима Бошњацима. На измаку дана, с невеликом четом војске, они из шуме ударе Турцима с леђа, „проспу пушке и повичу: ’Јуриш браћо, јуриш, побегоше Турци!’“ Изненађени и збуњени Турци помисле да их је сколила велика војска, па се разбеже у Шабац. У бежанији, погинуло је више од двеста турских војника.⁴⁰⁴

2. 1. 4. Цивили

У току крупних друштвених и историјских криза и превирања, историја као наука која настоји да објасни кретања широких народних маса, по правилу, занемарује појединачне судбине

⁴⁰⁰ Исто; *Србијанка*, бр. 74, 43–44; *Кнежевина*, II, 666; *Поменик*, 570.

⁴⁰¹ *Поменик*, 149.

⁴⁰² *Кнежевина*, I, 196–197.

⁴⁰³ *Исто*, 610.

⁴⁰⁴ *Ненадовић*, I, 122; *Вукићевић*, II, 361.

тзв. цивилног становништва (деца, жене, стари).⁴⁰⁵ Супротно, анегдота, коју у историјским збивањима интересује појединачно и атипично, бележи бројне карактеристичне случајеве везане за активно и непосредно учешће невојничког друштвеног слоја.⁴⁰⁶ Познато је да је прва турска жртва за време „Сече кнезова“ пала од руке дечака Николе Станојевића, синовца кнеза Станоја из Зеока. Он је осветио смрт стрица, убивши Турчина из Станојево „шишане“.⁴⁰⁷ Драматична је повест о судбини бившег буљубаше у Мустај-пашиној војсци, Јанка Гагића из Болеча, који се од потраге дахија био уклонио у шуму. Не заставши га код куће, Турци му уграбе сина, дечака од 15-16 година и поведу у Београд. Јанко је лугом, крај друма, ишао и послушкивао шта Турци говоре. Када су се зауставили, очигледно да посеку дечака, Јанко се јави из шуме и положи главу како би спасио сину живот.⁴⁰⁸ Када је Карађорђе ударио на Сјеницу и Нови Пазар, вели прича из Старога Влаха, Турци су заробили дванаестогодишњег дечака Марка који је, потом, постао „миралај“ (пуковник) у турској војсци. Прозлазећи са турском војском преко Новог Пазара у Босну, Марко се сусрео са старим оцем. Препознавање је извршено по „биљегу и брадавици једној“ на синовљевом врату.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ У последње време, код нас, изражено је интересовање за проучавање женских студија. Објављено је неколико тематских зборника (*Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – Положај жене као мерило модернизације*, Београд, 1998), као и више целовитијих студија и књига: Р. Љушић, *Љубави српских владара и политичара*, Народна књига, Београд, 2001; Svetlana Slapšak, *Ženske ikone XX veka, XX vek*, Beograd, 2001; *Ženske ikone antičkog sveta, XX vek*, Beograd, 2006; *Приватни живот у српским земљама средњег века*, Слио, Београд, 2004; *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Слио, Београд, 2005.

⁴⁰⁶ Вид. Б. Златковић, *Прилог познавању цивилног друштва Првог српског устанка, Настајање нове српске државе*, 2006, 39–51.

⁴⁰⁷ *Мемоари*, 93–94; *Поменик*, 375.

⁴⁰⁸ *Поменик*, 88.

⁴⁰⁹ *Даница, српски народни календар за годину 2000*, Вукова задужбина, Београд, 1999, 493.

При неуспелом устаничком заузимању Јагодине у боју се истакао стари војник, Мијушко. Заклонивши се у некој воденици, Турцима је нанео грдне губитке, а изгубио је четворицу другова.⁴¹⁰ У Боју на Суводолу 1809. године, када су Срби поразили пећког пашу, према сећањима Анте Протића, нарочито су се одликовале две „старине“, седамдесетогодишњи Ђорђе Спасић из Прокупља и Ђорђе Транганела, пореклом Грк, који је живео у Смедереву. Добро се служећи „арнаутским“ језиком, уз буку и вику, уносили су забуну међу турским редовима и „страшно (су) на коњма пролетали кроз пешаке Турке и растеривали иј на буљуке“.⁴¹¹ Супротно, Прота Матеја је описао кукавичлук старца Јакова из Паљува кога је 1813. године, у жеку турске одмазде, дуго и без успеха убеђивао да пронесе турским заповедницима писмо, у коме их је молио да се смилују покорној раји. Преплашени старац једнако је одбијао заповест. Тек, пошто је Прота запретио да ће га лично погубити, Јаков виде „да му је мрети те мрети“ и једва пристане да носи писмо. Истакавши га високо у процепу штапа, од страха је успут трипут падао и поново наставао пут до турског логора.⁴¹²

Како ондашњи савременици саопштавају и жене су у Устанку енергично узимале ствар у руке. Према приповедању тамношњих војника, у Боју на Кукутници, турско пробијање и освајање устаничке бусије која је била саздана од камења, зауставиле су жене које су у збег склањале чељад и стоку. У великој опасности од Турака, оне „предваре у помоћ војски и свака коликогод тежак камен подићи је могла бацај низ брдо на Турке. И оне су више с камењем Турака побиле и узбиле него л’ војинство с прахом и оловом. И тако се Турци уплаше и натраг се врате у Сјеницу“.⁴¹³

У приповедној грађи о Првом српском устанку издваја се неколицина индивидуализираних женских ликова који спадају у

⁴¹⁰ Јокић, 192.

⁴¹¹ Протић, 289–290; *Поменик*, 331.

⁴¹² *Мемоари*, 225–226.

⁴¹³ *Жизниописанија*, 40.

ред најизразитијих и најмаркантнијих фигура овог историјског периода уопште. Пре свега, реч је о Марици из Маслошева, мајци Ђорђа Петровића. Док се незапажена улога Карађорђевог оца објашњава, било његовим мукотрпним зарађивањем за живот, бављењем око пчела на турским кованлуцима или одрицањем „особити узвишени дарова душевни“, дотле сви извори истичу доминантну породичну улогу мајке Марице и посебно њен пресудан утицај на сина Ђорђа, потоњег Вожда Србије. Иако не изузетак за Српкињу ондашњег времена, Марица се, ипак, издвајала по чврстости карактера и спремности да поднесе терете тадашњег суровог начина живота. Сима Милутиновић наводи како је Марица родила Ђорђа на ногама: *Извали га стојке у опанци*.⁴¹⁴ Приповедач Петар Јокић вели да „у часу роди дете пред кућом у вођу“.⁴¹⁵ Беспштедно се бринући око деце и куће, Марица је обављала многе тежачке послове, па се била свикла и на коње. Говорило се да је „знала боље јашати коња него многи човек“, због чега је и понела карактеристично име – „Катана“ (коњаник).⁴¹⁶ Одајући мушку енергију и срчаност, Марица је Карађорђу, у време када је као момак почео да се обрачунава са Турцима, била главни помагач и чак иницијатор отпора. У јесен 1786. године, Карађорђу су у кућу банула три Турчина. Уобичајено се размећући, ругали су се и Карађорђевој пиштољу кога су упоредили са „козјом ногом“. Ђорђе није отрпео увреде, потегао је пиштољ и на месту убио двојицу Турчина, а трећег је јагаганом „мазнуо“ по врату, „кога мати Кара-Ђорђева Марица тучком копрцајућег се дотуче“.⁴¹⁷

Осим физичког саучесништва, Марица је као особито мудар и довитљива жена веома спретно заклањала Ђорђа од осионости Турака. За време „Сече кнезова“, када је Аци Климента са

⁴¹⁴ *Србијанка*, бр. 23, 42.

⁴¹⁵ Јокић, 151.

⁴¹⁶ Ј. Хаџић, *Живот Кара-ђорђа*, 129–130; Ненадовић, I, 1; Вукићевић, *Карађорђе I*, 18.

⁴¹⁷ Ненадовић, I, 14.

четом дошао у Тополу да посече Карађорђа, баба Марица је обманула Турке, рекавши да је отишао „на скелу у Остружницу, отерао свиње, па док се наплати, отиће у Београд; тако некако вечерас или сутра биће у Београду“.⁴¹⁸ Карађорђе је догађај посматрао из заклона преко потока.

Пред Устанак кулминирала је турска обест према српским женама и девојкама. Поједине турске спахије су биле завеле за себе и нарочити обичај – „права прве брачне ноћи“. Анегдоте описују Маричино умеће којим је успевала да сачувала част снахе Јелене од похотних Турака. О томе преносе Сима Милутиновић, Гаја Пантелић, али се издваја казивање Вука Караџића које је забележио од Ђурђа Милојевића из Тополе, „којега је мати с К. Ђорђа матером била комшијница и другарица“. Када је загорички спахија наумио да проведе ноћ са тек удатом Јеленом, он дође Марици са захтевом и за услугу јој понуди дукаат. Карађорђе је у потаји саслушао разговор. Опазивши да је Ђорђе наперио пушку, Марица је телом заклонила спахију и утешно му одговорила: *Док млада омирише своје цвеће, пак ће онда и туђе*. Одгодивши срамоту, али и несрећу, Марица је добила на времену за пресељење породице у Аустрију.⁴¹⁹ Не пристајући више да сноси турске зулуме, својој је решености жртвовала чак и сопственог мужа. Када се Петар поколебао неизвесношћу пута, Марица је презрела његов поданички карактер и мајчинским млеком заклела Ђорђа да убије оца: *Ђорђе, арам ти млеко које си ти подојио из ове сисе, ако оног пса не убијеш*.⁴²⁰ У другом извору Маричине речи гласе: *Сине Ђорђе, сапрела те моја рана ако га не убијеш!*⁴²¹

Поред мржње и отпора према ропском менталитету, Марица је, будући мудра и трезвена жена, зарад опстанка породице живела и у пословним и пријатељским односима са Турцима.

⁴¹⁸ Јокић, 164.

⁴¹⁹ *Историјски списи* II, 204; Вид. и *Сербијанка*, бр. 8.

⁴²⁰ Ђурић, 15–16.

⁴²¹ Пантелић, 79–80.

Загорички спахија, Мула Хусеин је „цркавао од муке“ када је сазнао да је Марица са породицом избегла у Аустрију. Због тога је прешао у Земун и састао се са Марицом. Позвао ју је натраг у Шумадију и обрицао јој многе услуге. Марица није хтела ни да чује, већ је на састанку опоменула грехе на које ју је Мула Хусеин наводио. Најдрастичније му је замерила што му је служила и као подводачица: *Натерао си ме те сам жене бирала и теби подводила.*⁴²²

Ова енергична жена и брижна мајка, не само да је стрпљиво сносила бреме ропства, које јој је доделило и неславну улогу своднице, него је стојички трпела и изливе беса сина Ђорђа који није био свакад нежан према мајци. Како је већ споменуто, једном јој је сручио пуну кошницу пчела на главу. Убиством Маринка нанео јој је велики бол који је, како пева Сима Милутиновић у *Сербијанки*, морала да ћутке сноси – „умукнула ко залита водом“. Када је Марица пожалила сина, вриснувши „иза гласа, колик’ игда може“, Карађорђе јој је запретио „тврдо“ да ће јој одузети вид:

*Не цвијели с’ дотле!
Јер ја око, што одрони сузу
За такијем, и њем’ подобнима
Знам избости, да б’ и моје било.*⁴²³

Као упечатљива појава, остала је упамћена и окретна и лепа Чучук Стана (Мала Стана), друга жена и највећа љубав Хајдук Вељка. Осим лепоте, коју су хвалили савременици и сви њени биографи, красиле су је и особине одважности и срчаности. Стану је привлачио јуначки начин живота и ценила је, изнад свега, јунаштво мушкараца. После Вељкове смрти, Стану је запресио неки богати трговац у Банату, коме је она поносно одговорила: *Ја сам била за јунаком, и, ако се још један пут уздајем, опет*

⁴²² Исто, 81.

⁴²³ *Сербијанка*, бр. 97, 287–290.

ћу се удати за јунака.⁴²⁴ И удала се касније за чувеног грчког јунака, члана хетерије, Ђорђа Николајевића Олимпија, познатијег по имену Капетан Јоргаћ који се био истакао у грчком устанку 1821. године. Занимљиво да Вук Караџић, коме је Стана очито била веома симпатична, није ништа забележио о њеним устаничким подвизима о којима говори породично предање Станине фамилије. Из тих усмених саопштења сазнајемо да је Стана „уз Ајдук-Вељка често била и на окршају, где су се ране делиле и добијале, да је пушком владала као прави војник и да је гађала у нишан врло вешто“. Успомену на позније дане које је Стана провела у Атини, у Грчкој, сачувао је Милан Милићевић. Он наводи о неоствареној Станиној жељи да оде у Србију за којом је „гинула свега свога века“ и да се у стилу српских јунака провесели, шенлучећи уз печеницу. Своје је задовољство замишљала овако: *Наложила би ватру у гају, наредила бих да се припече прасе, а ја бих певала и пуцала из пиштоља!*⁴²⁵ Румунски историчар Николае Јорга наводи да се Стана удала и трећи пут и то за некога Марина крзнара у Видину, а умрла је у месту Каракали у дубокој старости, у сто осмој години живота.⁴²⁶

Анегдоте издвајају и остале занимљиве појединости у вези са још неким женским личностима. Познато је да су Јелена, Карађорђева жена и Неранца, жена Јаковљева, као и потом кнегиња Љубица, питање женског супарништва решавале истоветно и свирепо – убиством.⁴²⁷ За племениту и брижно одгајану Данојлу, супругу Поп Луке Лазаревића, Сима Милутиновић није штедео речи хвале.⁴²⁸ Веома је особена повест Милене, лепе и богате удовице крајинског оборкнеза Перче Станковића Карапанце, а

⁴²⁴ Вук, *Даница*, 78.

⁴²⁵ *Поменик*, 843.

⁴²⁶ Миодраг Стојановић, *Карађорђе и "капетан Јоргаћ"* – *Јоргакис Олимпиос*, *Митолошки зборник*, 12, 14.

⁴²⁷ *Историјски списи* I, 151; *Житија устаника*, 39; *Поменик*, 464.

⁴²⁸ *Житија устаника*, 29.

потом друге жене војводе Миленка Стојковића.⁴²⁹ Такође, необична је и веома потресна судбина прве жене Стефана Живковића Нишлије са којим је имала четворо деце. У неко време, Вук саопштава, ова жена се „јакo пропије“ и „проневаљали“. Када би Живковић одсуствовао од куће, бивајући у војсци, она би „оставши с дететом на сиси, зарезила дете само у соби те би јадниче свискавало од плача, а она би сву ноћ ђускала и играла с момцима певајући:

*А где ћемо село селит’?
Међу очи девојачке...“*

Живковић, онда, остави жену. Суд онога времена пресуди да на име деце исплати накнаду. Он је великодушно исплатио и више од наложене суме, укупно седам кеса гроша. Жена се, потом, сасвим распусти да је најпосле по Карађорђевој наредби бачена у Дунав. Извори јој не помињу име, али се каже да је родом из Остружнице и да је била тетка кнеза Максe Ранковића који је, иначе, био познат по томе што је припадао првој генерацији ученика Велике школе.⁴³⁰

2. 1. 5. Племенита дела

Ма колико да је Устанак био величанствен у свом ослободилачком духу, показивао је, такође, и своје тамно наличје. Леополд Ранке бележи да „искусне главе“, „стари кнезови“, нису одобравали недела ослободилаца Београда (1806). Они су вртели главом и потајно говорили: *Ово није добро и за ово ћемо испаштати!*

Усред масовног испољавања освете и насиља над турским заробљеницима и цивилима, у анегдотама су истакнути некоји часни и хумани примери. Први хроничар устаничких збивања,

⁴²⁹ *Историјски списи*, II, 98.

⁴³⁰ Исто, 104; *Кнежевина*, II, 1112.

Геден Е. Маретић је пожалио што историји нису позната имена неколицине сажаливих и племенитих Срба који су саветом и опоменама, у Београду, спасили од пламена турске жене и децу.⁴³¹ У Београду је војвода Павле Поповић спасио од острвљености српских војника жену дахије Аганлије која га је у невољи побратимила. Тиме се одужио Аганлији, опомињући се како га је овај пустио из Београда у почетку буне.⁴³² Треба поменути и пожртвованост Узун Мирка Апостоловића. Он је, иако тешко рањен у освајању београдске вароши, успео да заштити од одмазде терзију Мехмеда код кога је био шегрт. Дао му је и дукат за упокојење жене која је баш тада умрла.⁴³³

Војвода Лука Лазаревић се отворено супротстављао насиљу. У Шапцу, где се по Карађорђевој наредби спроводило насиље над турским становништвом, као и у Смедереву и Београду, Лука је заклонио сина и ћерку шабачког диздара од сигурне смрти, покрестио их је и дао у школу. По пропасти Србије, деца су се вратила својој вери. Девојчица је, потом, убрзо умрла, а дечак је касније постављен на место оца. Млади шабачки диздар је поштовао Луку и његову жену Данојлу као родитеље.⁴³⁴ Такође, Данојла је скривала у својој кући Туркињу, робинју Цинцар Јанка, иначе мајку двоје деце, док се Луки није указала прилика да је тајно пребаци у Босну.⁴³⁵

Познати јунак, војвода Аћим (Јаћим) Шућур, осим што се на Маврићима нарочито одликовао великим јунашtvом, тада се особито прочуо и по томе што је узео под заштиту неку Туркињу коју је, потом, вратио као рођену сестру њеном роду.⁴³⁶

⁴³¹ Маретић, 137.

⁴³² Л. Поповић, *Живот и прикљученија Павла Поповића*, 71; *Кнежевина*, I, 85; *Поменик*, 569; Сретен Л. Поповић, *Путовање по новој Србији*, 184.

⁴³³ *Поменик*, 732; А. Гавриловић, 79.

⁴³⁴ *Житија устаника*, 40.

⁴³⁵ Исто, 39–40.

⁴³⁶ *Кнежевина*, II, 672.

За барјактара Јову, сина Петра Сарајлије, остало је упамћено да је у једној бици заробио младића Турчина, па га није погубио, него га привео свом војводи Димитрију Кујунџији. Одушевљен Јовином храброшћу, Кујунџија му уступи Турчина: „*Не ћу роба! Док је мени таквих јунака, имаћу робова кад год зажелим! Него га задржи себи!*“ Онда Јова пусти Турчина, онако с оружјем, да иде слободно куд хоће. Још му поклониле два џекина за трошак, рекавши: „*Ми смо, море, емиерије; треба да праштамо један другоме!*“⁴³⁷

Године 1809, Боцић, сељак из Селевца у Смедеревској нахији, није се осветио Турчину који је хтео да га набоде на „миздрак“ (копље). Сваливши га са коња, одузме му два пиштоља сребрењака и са главе „срмали-капу“ и пусти га на слободу. Када су га питали зашто га је пустио, Боцић је у шали одговорио: *За овај мах доста је! Нека ми, други пут, што друго донесе!*⁴³⁸

Један од, свакако, најсветлијих примера духовног витештва представља племенити подухват кнеза Иве од Семберије (Иван Кнежевић). Он је у пролеће 1806. године, сопственим средствима, откупио српско робље (око 300 душа) од Кулина-капетана. Не добивши за то захвалност, нити од устаничке власти, нити од народа, њему се, како вели Вук, почело „зло за добро враћати“. Када га је заробио харамбаша Црнобарац Станко, Иван је од хајдука морао сам да откупи своју слободу. Случај Ивана Кнежевића забележен је и у епској песми и у анегдоти.⁴³⁹

⁴³⁷ *Кнежевина*, I, 606; *Поменик*, 27.

⁴³⁸ *Поменик*, 45

⁴³⁹ Племенито дело и трагичну судбину Ивана Кнежевића опевали су Филип Вишњић (Вид. *Српске народне пјесме*, IV, 148–154) и Сима Милутиновић (Вид. *Троебратство*, Београд, 1844). Вук Караџић је саставио непотпуну биографију Ивана Кнежевића као објашњење Вишњићевој песми (*Историјски списи* I, 13–14), а касније ју је, новим подацима, допунио М. Ђ. Милићевић (*Поменик*, 254–255). Вид. и С. Самарџија, *Све ће то народ – заборавити, Настајање нове српске државе*, 2006, 81–96.

2. 1. 6. Опет Вук Бранковић

У анегдотама истицани су и осуђивани примери нечасног поступања. Успех устаничког предузећа превасходно је зависио од српског јединства, те је постојала велика бојазан од издаје. Отуда и толико инсистирање на устаничкој заклетви. Духовни учврститељ морала, прота Атанасије Буковички, на појам издајника бацао је најтеже клетве које ударају на здравље, срећу, породицу, потомке и вечни живот.⁴⁴⁰

Настојећи да проникне у дубље разлоге устаничког неуспеха, народ је у неслози старешина и њиховој издаји видео главни узрок пораза и пропасти. Проклетство косовске издаје, које је поново оживело у српском народу, објавио је 125-огодишњи Турчин: *Не можете се одржати зашто вам се родио Вук Бранковић. Цару се подватио да ће истребити кукољ из пшенице. Издајте сте.*⁴⁴¹ Такође, преноси се да су Турци из Босне пред пропаст викали Србима преко Дрине: *Предајте се, родио вам се опет Вук Бранковић да вас изда, опет сте изгубили царство.*⁴⁴²

Читав ток Устанка праћен је спорадичним појавама отпадништва. Већ у првим устаничким данима, у Источној Србији, мучки је погинуо од српске пушке Стојко Кривокућа, дижући на устанак Ресавце. Војницима је било жао због смрти овог јунака, па је сваки узео у руку по камен и бацивши га напред узвикнуо: *Проклет био ко уби Кривокућу.*⁴⁴³ Поента ове анегдоте, занимљиво, испразнила се у виду клетве.

⁴⁴⁰ На основу сећања савременика и учесника догађаја, реконструисане су три заклетве проте Атанасија Антонијевића из Буковика – *Заклетва завереника* у Орашцу 8. новембра 1803, на св. Аранђела, затим *Заклетва устаника* у Орашцу на Сретење 1804. и *Заклетва војника* у Рогачи пред окршај у Дрлупи (Вид. Миле Недељковић, *Орашац, колевка српске државности*, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2002, 64–67).

⁴⁴¹ Пантелић, 104–105.

⁴⁴² *Историјски гласник*, 1–2, 1954, 234.

⁴⁴³ *Кнежевина*, II, 1107.

У централној Шумадији, у устаничком повоју, истакнута је опструктивна делатност Томаша туфекције из села Венчана и кнеза Максима из села Губеревца, калауза Кучук Алијиног.⁴⁴⁴ Биће да је накнадно подстицана и сумња према кнезу Теодосију Марићевићу из Орашца да је био у договору са Кучук Алијом да умири народ, „па да он буде старешина и да раја буде као што је и била“.⁴⁴⁵

Издајство се приписује и хајдучком харамбаши Западне Србије, Ђорђу Ђурчији. Војвода Јаков Ненадовић опао га је код Црног Ђорђа да је пропустио за новце Турке из Босне који су у Шапцу исекли седамдесет и шест Срба.⁴⁴⁶

У истом крају, очи Мишарског боја, када је босански везир са седам паша и многим капетанима кренуо из Босне ка Шапцу, српске старешине нису могле на окупу да одрже војску и да заштите народ од робљења и харања, па се Мачва и Поцерица била скоро сасвим предала. Из тих дана налазе се упечатљиве анегдоте. Српски кметови већ одевени у „црвене бињише“ (знак подаништва Турцима) почели су да отимају ко ће бити кнез. Шушкетајући у говору, један је гласно заговарао: *Ја к'ез, ја к'ез*. Посматрајући како се комично лакта за кнезовско место, Мијајло Ракић из Мровске рече му: *Бре, ако те увати Карађорђе у руке, видећеш какав ћеш бити кнез*. Међутим, још је понека чета била одметнута по шумама, па када видеше да Турци пале села, онда Живко Дабић, момак војводе Јакова Ненадовића, повиче: *У бусију, јунаци*, како би ту дочекали Турке. На то му Мата из Грабовца довикне: *Какву бусију, несрећнице, остави те козије ноге (пиштоље) под кладу, па ајде да те предајем Турцима, јер је Турчина као у гори листа; ми се никако одржати не можемо!* Од тога се војска препадне и растури кудкоје, а старешине које нису хтеле да се предају „попадну

⁴⁴⁴ *Мемоари*, 168; Баталака, I, 153.

⁴⁴⁵ Пантелић, 110.

⁴⁴⁶ Ковачевић, 303.

опанке па бежи у луг“, кријући се од Турака и од преданог народа.⁴⁴⁷

Вук налази да је 1806. године и Јаков Ненадовић спремао бег у Аустрију. Са Забрежја га је силом вратио Цинцар Јанко. Јаков је потом у селу Дријену исекао попа Милована из Грабовца, говорећи да га је опадао Карађорђу како хоће да бежи у Немачку.⁴⁴⁸

Битка на Чегру код села Каменице, у мају 1809. године, највећи је српски устанички пораз пре пропасти 1813. године. До тога је довела сурењивост, неслога и издајство двојице старешина – Милоја Петровића Трнавца, главног заповедника војске која се упутила правцем Ниша и дотадашњег заповедника те области, војводе Петра Теодоровића Добрњца. За Милоја се вели како је примио од нишког паше „пуну лубеницу дуката“ да изда Србе на Каменици, а за Петра Добрњца да је, свађајући се са Милојем, напустио самовољно бојни положај, одвратио Хајдук Вељка да притекне у помоћ и позвао Турке.

Према усменом предању, над обојицом је задовољено народно осећање правде. Милоје је неславно свршио, глава му је на таџиру донесена у Београд и изложена на срамоту.⁴⁴⁹ Петар Добрњац напустио је Србију у друштву српских непријатеља. Прогањан проклетством издаје, оболео је од неке неизлечиве болести. Ни у највећим мукама није могао да се растави са душом, све док није у Јашију призвао к себи неколико Срба који су се тамо затекли – Поп Луку Лазаревић, Цинцар Јанка, Илију Чарапића, Петра Чардаклију и Јеврема Ненадовића. Пошто се пред њима исповедио и признао да је Србе издао на Каменици, а угледни му Срби прихватили покајање, тек је онда испустио душу.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Ј. Хаџић, *Бој на Мишару, Настајање нове српске државе*, 2000, 89–90; Вид. нап. у *Мемоари*, 223.

⁴⁴⁸ *Историјски списи*, II, 213.

⁴⁴⁹ Ненадовић, II, 826.

⁴⁵⁰ Исто, 800–801.

Судбина рудничког војводе, Милана Обреновића, у Букурешту није сасвим разјашњена. Иако у историографији нема познатих доказа о његовој насилној смрти,⁴⁵¹ у народу је постојало другачије уверење. По једној приповедној верзији, Милан Обреновић се приколонио издајничкој страни и радио у Влашкој на своју руку, откуд се и веровало да је отрован.⁴⁵²

Војвода Младен Миловановић је од свих устаничких старешина показивао највише државничког дара, али је био оптуживан за кукавичлук. Нићифор Нинковић наводи занимљиво запажање једног руског официра о Младену као војнику: *Ми говоримо вашем везиру Младену: "Изиђи у бој!" А он говори: "Ја нећу, ја имам жену!" Па шта, ј ... му мајку, и ја имам жену, и ја сам се заклео богу и цару. Дођавола с мојом женом. Моја дужност је да погинем у бици, а она ће себи наћи другог мужа.*⁴⁵³

Несрећна 1813. година изнела је на површину своје јунаке, али и кривце. Народ је у лику војводе Младена Миловановића гледао главног виновника пропасти. Тврдоглаво заговарање и спровођење „погубног“ ратног плана из 1813. године, једна анегдота објашњавала је Младеновом пакошћу према Карађорђу и страхом да му не пропадну некаква имања у Источној Србији, на самој граници са Турском.⁴⁵⁴ Ово сведочанство, иако историјски неутемељено, карактеролошки је примерено Младеновој страсти течења.

На основу једног писма, датираног на 21. јул 1813. године, види се да командант Делиграда, Младен Миловановић, није могао да пошаље тражену помоћ Хајдук Вељку, јер су Турци већ били продрли из Ниша у Топлицу.⁴⁵⁵ Међутим, Вук Караџић који

⁴⁵¹ Р. Љушић, *Вожд Карађорђе II*, Београд – Г. Милановац, 1995, 111.

⁴⁵² Пантелић, 108; Куниберт, 46.

⁴⁵³ *Жизниописанија*, 60.

⁴⁵⁴ Ранке, *Историја српске револуције*, 199; Куниберт, 53.

⁴⁵⁵ Вид. Милован Ристић, *Младен Миловановић*, Нолит, Београд, МСМЛХII, 188.

је о Младену писао готово увек неповољно, навео је како Младен није хтео Вељку да упути помоћ. Своју тврдњу Вук је зачинио и једном Младеновом изјавом упућеном на рачун Вељкове распојасаности: *Кад је мир, њему се пјесма пјева и по 10 музиканата за ручком свирају: нек се држи сад.*⁴⁵⁶

У данима устаничке пропасти, истакнута је и негативна улога команданта дринског ратишта, војводе Симе Марковића. Војвода Милош Обреновић, огорчен тешким српским поразом на Равњу, стао је јавно да „псује“ и „ружи“ кнеза Симу Марковића због катастрофалне ратне тактике. Да би одобрвољио Милоша, Прота Матеја „стане намигивати нањ, говорећи му полако: ’Ћути, од Бога нашао! Знаш да ће доћи мали Божић (кад војводе на скупштини морају за свашто одговор давати)’. Милош му на то здраво одговори: ’Зар си ослепио, те не видиш, да нас мали Божић не ће заједно наћи’“.⁴⁵⁷ Неповољно је певао о Сими Марковићу и Сима Милутиновић, заједљиво га називјући „Кнез-Гизда“.⁴⁵⁸

Међутим, највише је оспоравана издајничка, грчка, анти-српска делатност београдског митрополита, Леонтија Ламбровића (пореком Грк, световно име – Лазар Ламброс). Историографија није посведочила толике његове грехе, већ је запазила да је митрополит Леонтије важио за једног од најопаснијих Карађорђевих неистомишљеника. Очигледно да се Леонтијева истакнута друштвено-политичка активност сукобила са Карађорђевим интересима, па је Вожд на сваки начин настојао да доноси политичке одлуке мимо његовог знања. Карађорђе који је 3. октобра 1813. године напустио Србију, у Недобином и Леонтијевом друштву, сву кривицу је бацио на своје сапутнике, оптужујући их за пропаст Србије и за наговарање да се са породицом упути ван њених граница. Снажна јавна сатанизација београдског митрополита може се протумачити и у кључу активне аги-

⁴⁵⁶ Вук, *Даница*, 74.

⁴⁵⁷ *Историјски списи*, I, 47. Куниберт, 64–65.

⁴⁵⁸ *Србијанка*, бр. 93, 6.

тације и пропаганде Карађорђевој политичке струје која је грешке приписивала другој страни. У том духу, карактеристичан је анонимни политички памфлет, у коме су набројане опасне интриге митрополита Леонтија и руског посланика Родофиникина. Памфлет претендује да представи опште народно виђење устаничке пропасти. Од почетка Устанка Леонтије је као турски шпијун гледао како да поново подјарми Турцима пробуђену рају, па је Србима јавно претио: *Да ћеду сви врућим гвожђем на челу бити жигосати от Турака ако мусахила или пашу међу се не приме и Турцима се не окрену.*⁴⁵⁹ Међутим, главна специјалност овог „грчког туркофила“ састојала се у агилном ширењу малодушности, поткопавању устаничког морала и подривању народа против Карађорђа. На путовањима по Србији, Леонтије је говорио народу: *Саде вам је горе него под Турцима; под Турцима вам је много боље било него сада. Под Турцима сте плаћали, али бар нисте војевали, а саде и плаћате и војујете и кулкујете, и прочитајте.*⁴⁶⁰

Судбоносне 1813. године, извори веле да је Леонтије посредством својих фанариотских агената, али и лично, ширио лажне вести како је „Кара-Ђорђе болујући у Тополи умро. Да Светог Краља Кивот шкрипи; и то да је знак, да Србија ове године мора пропасти“.⁴⁶¹ Када је Карађорђе наложио Леонтију да попови и калуђери чине бденија за победу српског оружја, приповеда се да је митрополит на крају сваке литургије пакосно додавао: *Да ће господ спасти онога, који има лађу, да се у Немачку преко Дунава превести може.* Чак је и купио једну лађу за превоз народа на немачку страну.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Грађа за историју Првог српског устанка, 134.

⁴⁶⁰ Исто, 140.

⁴⁶¹ Ненадовић, I, 298; Милан Ђ. Милићевић, *Поглед у српску прошлост заустављен на последњем добу Карађорђевој владе, тј. од половине 1812. до септембра 1813. године*, прир. М. Радевић, *Настајање нове српске државе*, 2006, 165.

⁴⁶² Ненадовић, I, 298.

Као велики грешник, вели се да је оболео од неке болести од које је боловао дуго и тешко. У највећим мукама, попут Петра Добрњца, са душом није могао да се растави све док се није исповедио пред више духовника да је крив за смрт свога добротвора и претходника, митрополита Методија, преко чије је крви и дошао на место београдског митрополита. На његову се душу ставља и грех због смрти Хаџи Рувима Нешковића.⁴⁶³

2. 2. Политичка и дипломатска делатност

2. 2. 1. Узорити примери

У току десетогодишњег бурног устаничког војевања стварање војске и њене командне управе пратио је и сталан процес изградње институција нове устаничке државе. Носиоци нове врховне власти постајале су личности које раније нису биле довољно познате у народу. Ко је успевао да окупи што више устаника и успостави команду над што већом територијом, оглашаван је војводом. Са ратним успесима расли су слава и ауторитет, али и политички утицај и управна моћ војвода.⁴⁶⁴ Предузимљиве и способне народне вође, али из реда неписмених сељака, без знања и искуства у народним и управним пословима, нису испљавале завидан ниво политичке и дипломатске вештине. Издва-

⁴⁶³ *Поменик*, 295–298; Народна традиција је прихваћена и у званичној црквеној историји (Вид. Јевсевије Поповић, *Опита црквена историја*, I–II, Бард-фин – Романов, Београд – Бања Лука, 2005, 630–631).

⁴⁶⁴ Вид. Слободан Јовановић, *Карађорђе и његове војводе*, *Глас СКА*, CLXXIX, Београд, 1938, 3–28; Александар Белић, *Вук о вођима Првог српског устанка*, Посебна издања САНУ, *Споменица*, ССХХVI, кв. 11, Београд, 1954, 1–14; Љубинковић, *Три биографије војводе Петра Николајевића Молера у контексту српске револуције*, 90–106; Мирослав Свирчевић, *Карађорђе и војводе*, *Даница*, 2004, 91–104; Б. Златковић, *Одјек политичких борби у анегдотама о Првом српском устанку*, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, Филолошки Факултет Универзитета у Београду, Година II, Београд, 2006, 83–91.

јају се свега неколики узорни примери, чија је запажена политичка и дипломатска активност постала и предметом анегдота.

Мудрост Јанка Катића истакло је више савременика. Био је један од ретких писмених војвода који је још и течно говорио турски језик. Присуствовао је свим значајнијим преговорима у својству тумача, али је као добар говорник важио и за вештог преговарача. У Земуну, на већ спомињаном састанку турских и српских представника, одиграо је најистакнутију улогу. Срби су лукаво инсценирали паљење српских кућа на Топчидеру да би аустријског генерала уверили о дахијским зулумима над рајом и сиротињом. Када је угледао договорени дим и ватру, које је за- дао Аћим Дољанац из Остружнице, запаливши неколико „бу- гарских колиба“, Јанко је тако убедљиво и драматично реаговао да се и сам генерал уплашио, смирујући га: *Полако, Јанко, пола- ко Јанко*. Турци су се били нашли у чуду.⁴⁶⁵

Војвода Стојан Чупић био је врло речит и знао је лепо и дуго да говори на војводским скупштинама. Сматра се да је зато Карађорђе о њему изрекао оно познато запажање: *Ко ми надго- вори Чупића и натпише Молера даћу што затражи*.⁴⁶⁶

Устаници су најмање умећа показивали у спољној полити- ци. Једино је у томе више способности испољавао војвода Мла- ден Миловановић, човек знатне политичке каријере. Очито да рат није био његов посао, али се као државник ванредно снала- зио. Био је противник слепог спровођења руских интереса и као лукав и, при том, бистар човек, са успехом се надмудривао са искусним руским представником у Београду, Родофиникином. Такође, Младен је јасно прозирао и аустријске аспирације према Србији. Након аустријских заговарања да им Срби понуде Бео- град, наводи се једна Младенова изјава: *Море, да видите, ова је наша Србија као каква лепа, млада, одевена и богата девојка, пак се сваки граби да је узме*.⁴⁶⁷

---

⁴⁶⁵ *Мемоари*, 121.

⁴⁶⁶ *Поменник*, 838.

⁴⁶⁷ *Грађа за историју Првог српског устанка*, 73.

Током лета 1809. године, у Београду, препричавало се како је ондашњи највећи европски завојевач, Наполеон Бонапарта, по освајању Беча, изразио жељу да се састане са српским устаничким вођом. По неким изворима, Наполеон је о Карађорђу као војсковођи изрекао највиша признања и исказе личног дивљења.⁴⁶⁸ Међутим, изгледа да узрок протурању и ширењу ових непроверених изјава треба тражити у Младеновом политичком лукавству које је имало за циљ темељно преиспитивање српске спољне политике.⁴⁶⁹

Дипломатском довитљивошћу одликовао се још један трговац – Стефан Живковић. Као члан устаничке делегације, која је априла 1805. године ишла у Цариград, у драматичном тренутку, успео је да се ослободи цариградског затвора и спречи устаничку катастрофу. Убедио је султана Селима да га отпусти, под изговором спречавања српског отпора царској војсци коју је од Ниша водио Хафиз-паша. Дошавши у Србију, Живковић је право известио устаничко вођство о предстојећој турској офанзиви, а народу је лажно говорио да Хафиз-паша „не у следству воље царске, већ по жељи и наредби јаничарској на Србију с војском ће напасти“. Још је убедио заповедника крџалија, Алију Гушанца, да не притиче у помоћ Хафиз-паши, коме је султан наменио, наводно, његово место.⁴⁷⁰

Више политичког и дипломатског дара поседовали су образованији слојеви српског свештенства и чиновништва. Први дипломата обновљене српске државе, Прота Матеја Ненадовић, истакао се лукавством придобијања народа за Устанак. Из Земуна је довео Турчина Дел-Ахмета, противника јаничара и представљао га народу као „царског бимбашу“ који је донео „ферман“, којим султан обавезује да се народ подигне против његових од-

⁴⁶⁸ Вид. о Наполеоновој изјави о Карађорђу у књизи Танасија Илића: *Грађа из земунских архива*, Београд, 1961, 195.

⁴⁶⁹ Љушић, *Вожд Карађорђе*, II, 42.

⁴⁷⁰ Баталака, I, 177–179.

Прота Матија Ненадовић,
литографија А. Јовановића (1850)

метника дахија. На то је носилац лажног фермана, Дел-Ахмет, климао главом и потврђивао: *Јест вала, чојече, тако је!*⁴⁷¹ Током прве половине 1806. године, напади босанских Турака у Подрињу нису престајали, па су тамношњи команданти затражили Карађорђеву помоћ. Вожд који је био заузет моравским фронтом поручио је Проти Матеји: *Заварајте босанске Турке како најбоље знате!* Прота Матеја је онда ставио главу у торбу и заједно са Стојаном Чупићем отишао је Турцима у Босну и вешто их задржавао од напада на Србију.⁴⁷²

Знатан допринос успешном развоју Устанка и ширењу његове међународне афирмације дали су Срби, црквени великодостојници, који су живели изван простора устаниких збивања. У првом реду, то су карловачи митрополит Стеван Стратимировић и бачки епископ Јован Јовановић. Поједини детаљи њихове родољубиве делатности остали су да живе у усменом народном памћењу. Митрополит Стратимировић био је у редовној преписци са Карађорђем и још неким српским старешинама, а дуж свих скела на Сави и Дунаву организовао је сопствену обавештајну мрежу, састављену од свештенства и аустријских официра српске националности. Спадајући у ред најобавештенијих личности о развоју Устанка,⁴⁷³ митрополит је устаничком вођству упућивао многе мудре и корисне савете, у погледу спровођења спољашње политике. Свагда је настојао да их подсети да не губе из вида да су, ипак, само турски поданици и да буду стрпљиви и толерантни, да „узалуд и без нужде не гину, да не бесчасте турске цамије, хареме, њихове гробове и једним словом све што год Турци почитују за свето (...) да не би и добре Турке, па и самог султана наљутили и на гнев раздражили“.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ Мемоари, 101.

⁴⁷² Вукићевић, II, 376; *Ратна лукавства српске војске*, 65, 103.

⁴⁷³ Вид. Стеван Стратимировић, *Напомена о српском устанку (1804–1806)*, *Сведочанства о Првом устанку*, прир. Вељко Купрешанин, Ново поколење, Београд, 1954, 156–168.

⁴⁷⁴ Баталака, I, 110; *Први српски устанак, акта и писма*, 6.

Осим саветодавне праксе, митрополит је устаничком вођству указивао и узвраћао наклоност и слањем многих дарова. Војводи Миленку Стојковићу послао је школске књиге, Карађорђу „библију, дурбин и кесу“.⁴⁷⁵ За потребе служења литургије у ратним условима, послао је „чадор цркву војену“ и сву потребну црквену опрему.⁴⁷⁶ Карловачка усмена традиција тврди да је Стратимировић био директно укључен и у ланац тајног наоружавања. Потплаћивао је жену генерала Генеја како би Аустријанци прогледали кроз прсте Србима пренос муниције на устаничку територију.⁴⁷⁷ Међутим, осим жарке жеље за успехом устаничког предузећа, Стратимировић је, као аустријски црквени великодостојник, остављао утисак уздржаног посматрача. Митрополитова опрезност имала је дубоко оправдање, јер су аустријске власти на њега будно мотриле, страхујући од међусрпског зближавања. О томе сведоче и неколике забележене мистификације. За Стратимировићев план (*Мемоар*) о стварању „српске или славено-српске“ државе, који је саставио већ 1804. године, приповедало се да је стално стајао на столовима аустријских царева који су се претварали да о њему ништа не знају. Упркос томе, чак су га и одликовали највишим орденом Леополдова реда. Постоји и једна лажна достава о митрополитовом и Карађорђевој тајном састанку у фрушкогорском манастиру Раваници. Цар Франц је наредио грофу Белграду да испита тај случај.⁴⁷⁸ Такође, говорило се и о тајном Карађорђевој преласку у Карловце, када се опет састао са митрополитом Стратимировићем.⁴⁷⁹ Међутим, од појединости из карловачког приповедног миљеа о Првом српском устанку, које су, како истиче Никола Радојчић, остале

⁴⁷⁵ *Први српски устанак, акта и писма*, 181, 230.

⁴⁷⁶ *Мемоари*, 126.

⁴⁷⁷ Никола Радојчић, *Лукијан Мушицки у Правитељствујушчем Совету сербском, Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука 7, 161–167.

⁴⁷⁸ Љушић, *Вожд Карађорђе II*, 176.

⁴⁷⁹ Н. Радојчић, 166.

ограничене на сасвим узак круг карловачких Срба, далеко су биле распрострањеније анегдоте о неким митрополитовим мање познатим особинама и манама. Велики српски просветни добротвор, Сава Текелија вели за Стратимировића да је „код оноликих прихода, био тврде руке на просветне ствари, и да је окренуо на ништа сву радњу темишварскога сабора, само да не би морао давати 6000 форината годишње на просветне ствари“.⁴⁸⁰ Вук, Мушички и Атанасије Стојковић су имали непријатности од Стратимировића, али је свакако најдебљи крај извукао Иван Југовић (Јован Савић). Биће да је Стратимировић прогањао Југовића због његовог отвореног аустрофилства. Међутим, анегдота има другачије објашњење. Митрополит је Југовића омрзао, како Вук истиче, „што је био врло лијеп човјек и жене га радо имале, те га истјера из службе и из Карловаца“. Југовић се онда настани у Вршцу где је једно време обављао секретарске послове код владике Шакабенте. Стратимировић му ни ту није дао мира, него наговори владику да га и он отпусти, после чега је Југовић прешао у Србију.⁴⁸¹

Пештански правник је у устаничкој Србији обављао различите дужности (писар и секретар Совета, први професор Велике школе, министар просвете, дипломата). Неколицина великих савременика имала је слуха за Југовићеве друштвено-политичке идеје. Вук Караџић га је сврставао у ред „најученијих и најпаметнијих Срба“ онога времена, а Сима Милутиновић је запазио да је „радо свуд за Србе главом, и памећу стајао у Турака“. Године 1809, предводио је српску депутацију у Јашију и водио преговоре са командантом руске војске, великим кнезом Александром Александровичем Прозоровским. На основу аутентичних извештаја, зна се да је руски преговарач, иначе ненаклоњен Србима, био веома непријатан и љут и оптуживао је Србе да желе да заваде Русију са целим светом, зарад идеје о обнови старог

⁴⁸⁰ *Поменик*, 698.

⁴⁸¹ *Историјски списи*, II, 101.

српског царства. Југовић се вешто држао, па када га је Прозоровски саркастично упитао: *Чији ће бити Цариград?*, анегдота вели да му је Југовић у шали одговорио: *По правди ваљало би наш (српски) да буде, јер ви имате столицу.*⁴⁸²

Иван Југовић је био познат и по томе што је јавно критиковао српско везивање за Русију. Био је чврсто уверен у исправност своје политичке орјентације, коју је, како се преноси, јемчио и сопственим животом: *Баците ме у кулу Небојину, окујте ме што можете тврђе, па ме онда питајте, и радите како вам кажем, иако у чем ударите на зло, одмах ме уморите најстрашнијом смрћу.*⁴⁸³

Када је у Совету, ипак, превладала русофилска струја, Југовићеве опомене не само да нису биле прихваћене, већ је као аустрофилски орјентисан чиновник био истеран из државне службе. Анегдота је отргла од заборавља и једно особито Југовићево пророштво које је изрекао српским старешинама: *То је проблемо математическо, да Србија пасти мора, ако се не буде чинило оно што треба да се чини.* По његовом мишљењу требало је прихватити турску понуду за мир и приближити се Аустрији и Француској, а не Русији.⁴⁸⁴

Југовић је у анегдотама остао још познатији и упечатљивији по нетрпељивости према Чардаклији и Доситеју, као и према неким својим карактерним особинама и манама.

Најутицајнији устанички дипломата, Петар Ичко, био је цинцарског порекла из Македоније. Као српски преговарач, 1806. године у Цариграду, успео је да закључи мир са Портом. Споразум није заживео услед одлуке о наставку савезничког ратовања са Русијом против Турске. Ичко је припадао масонској организацији и о његовом се политичком утицају много говорило. Чак се сматрало да се у његовим рукама налазе конци устаничког

⁴⁸² Исто, 216; Баталака, II, 505–506.

⁴⁸³ Поменик, 217; *Србијанка*, бр. 61, 25–33.

⁴⁸⁴ Баталака, II, 905.

Иван Југовић, рад непознатог сликара

„народног покрета“.⁴⁸⁵ Умро је изненада 1808. године у Београду. Неразјашњене околности Ичкове смрти предмет су бројних прича. Владало је уверење да је настрадао од последица тровања после једне гозбе у Топчидеру.⁴⁸⁶

2. 2. 2. Отимање око власти

Устаничке старешине, невичне спољној политици и дипломатији, занимљиво је да су показивале далеко више довитљивости и умећа у погледу решавања унутрашњих питања врховне власти и организовања државне управе. Око тих проблема жестоко су се сукобљавале различите политичке струје које су заступале опречне концепције о устројству државе. Временом, унутрашњи сукоб је постајао важнији од борбе против Турака и међународног положаја Србије. У настојањима да се заташка борба о власти, која је штетила општој слици о Устанку и Србији, појединости и детаље тих борби пропустили су да забележе савременици и сведоци догађаја. О томе сведочи и анегдота. Доситеј Обрадовић је био дубоко забринут неслогом српских старешина, о чему се и јавно изјашњавао. Једном, устанички главари саопште му вољу да он као писмен и образован човек опише Устанак и достојно прикаже њихове заслуге свету, да не би касније неки „туђинац“ налагао којешта, а можда их чак и наградио. Као сведок размирица и отимања власти, Доситеј им узврати горком шалом: *Боље је за вас да ја то не пишем, јер вам ни најгори туђинац не би могао налагати оно што бих написао ја, износећи само чисту истину.*⁴⁸⁷

По хроничарском опредељењу, изузетак чини Вук Караџић који је на светлост дана, ипак, мада позно, изнео тамну политич-

---

⁴⁸⁵ В. Ћоровић, *Почетак Карађорђевог устанка*, СКГ, књ. 15, Београд, 1925.

⁴⁸⁶ *Србијанка*, бр. 61; Ненадовић, II, 49; *Поменик*, 188.

⁴⁸⁷ *Доситеј у говору и твору*, 81.

ку слику. Он је највећи део описа „отимања ондашњијех великаша око власти“⁴⁸⁸ засновао на ономе што се у народу незванично мислило, говорило, али и додавало. Све остале дискусије о овој теми углавном су полемички одговори на Вукову „дрскост“ која је, по општем уверењу, блатила све чега се дотакне.

Како је Карађорђе огласио старешинство на орашачком скупу 1804. године који је био локалнијег карактера, вође других побуњеничких жаришта нису хтеле ни да чују да им Црни Ђорђе заповеда. Прота Матеја Ненадовић, који је то свакако морао добро да зна, нигде у својим *Мемоарима* не говори о супарништву Јакова и Карађорђа. Дотле се у усменој „народној историји“ памти да је све до почетка 1806. године Јаков одлучно поручивао Карађорђу да му као старешина не прелази „горе преко Колубаре“.⁴⁸⁹ Јаков, који је био веома поносан што је први у Србију довукао топове и набавио већу количину „цебане“, био се осилио и као заповедник узурпирао Ваљевску, Шабачку, Ужичку и Сокоску нахију. Надређивао се Карађорђу и породичном традицијом и охолио се што је његов брат, чувени кнез Алекса, једном ранио Карађорђа, гонећи га као разбојника и хајдука по колубарском крају. Због тога је уобичавао да га јавно вређа и назива „хајдуком“: *Браћо! Ко је видио да хајдук господарем земље и народа бити може.*⁴⁹⁰

Војводе Миленко Стојковић и Петар Добрњац, које су самостално и осино управљале великом територијом између Дунава и Мораве, Тимока и Ниша, такође, нису хтеле да чују за Карађорђа и када им се год пружила прилика испољавали су непослушност Војду. Турске трговце, које су на пут опремили Карађорђе и Алија Гушанац, Миленко ни по коју цену није хтео да пропусти кроз своју област. А када су се Турци позвали на допуст Карађорђа и Гушанца, Миленко им је љутито одговорио:

⁴⁸⁸ *Правитељствујуици совет, Историјски списи, II, 50–111.*

⁴⁸⁹ Исто, 60.

⁴⁹⁰ Баталака, I, 299.

*Јуз изун! – сто изуна – и да је сам Карађорђе и Гушанац, ја овуда не дам проћи.*⁴⁹¹

Почетком 1807, Добрњац је у Параћину на своју руку побио турске посланике који су ишли са Петром Ичком у Београд. Карађорђе који није био обавештен о Добрњчевом поступку, поручио му је да Турке мирно пропусти за Београд, јер је помоћу њих мислио да заташка хуманитарни и политички скандал пашиног убиства и покоља Турака у Београду. Добрњац му је на то пакосно одвратио да је Турке „послао на риби у Видин“. Приповедало се, потом, да их је побио зато што су Карађорђе, Младен и остале „поглавице“ из Шумадије, у Београду побили и опљачкали Турке без њега.⁴⁹² Карађорђе је очито имао много проблема са војводом Петром Добрњцем, што потврђује и једна карактеристична Карађорђева изјава која је, иначе, и пословично заживела: *Коекуде, говорити а мом к..., а Петру Добрњцу, све је једно!*⁴⁹³ Занимљиво да је Милићевић у *Поменуку* изоставио ову вулгарну опаску о Петру Добрњцу, али је додао следећу напомену: *Може бити да се је ова особина његовог темперамента косила с нарави Карађорђевог, за кога се зна колико је био прек, и колико је мало трпео поговора. И, зар, стога је вожд и изрекао оно драстично поређење, које се не може записати, али га знају сви сувременници.*⁴⁹⁴

Заснивањем централне администрације и народне касе, Карађорђе је све више успевао да узурпира власт. Осим тога, током 1805. и 1806, у борбама гину најугицајније војводе – Јанко Катић, Васа Чарапић и Ђуша Вулићевић, а Карађорђе остаје господар централне Србије. Такође, војска Јакова Ненадовића попушта пред притиском Турака Бошњака, па се Карађорђево притицање у помоћ показало као најпретежније по српски успех. Карађорђе ће свој положај спасиоца искористити да се наметне и

⁴⁹¹ *Мемоари*, 159.

⁴⁹² *Историјски списи*, II, 62.

⁴⁹³ *Карађорђе у говору и у твору*, 71

⁴⁹⁴ *Поменик*, 141.

за господара Западне Србије. Кињиће Јакова, опходећи се према њему победнички. У једном писму налазимо потврду оваквог расположења: *Јаков је скоро на смрт болестан, али не сме да лежи јербо му Ђорђе каже: „Ниси никада ни ваљао; зелену тикву први мраз убије“*.⁴⁹⁵ Ова, у писму забележена, Карађорђева изјава преносила се и у виду усмене анегдоте.⁴⁹⁶ Карађорђе је тада поделио велику Јаковљеву област мањим старешинама, а Јакову оставио старешинство над Ваљевском нахијом у којој су Ненадовићи били оборкнезови још у турско време. Лукаво изједначавајући остале мање обласне старешине са Јаковом, Карађорђе их је чак и подговарао да му чине и разне пакости. Вук саопштава једну пикантну појединост, како је Црни Ђорђе наложио војводи Павлу Цукићу да опљачка Јаковљеву жену, када се 1806. селила из Бранковине у избеглиштво у Забрeжје.⁴⁹⁷

Један круг анегдота, и иначе, веома упечатљиво осликава примитиван ниво устаничке политичке борбе. Младен Миловановић је посезао подлим средствима у борби против свог политичког супарника, руског представника, Константина Константиновича Родофиникина. Вели се да је Родофиникин по доласку у Београд добио на поклон срну коју је припитомио и веома заволео. Међутим, срна је, неким случајем, залутала у Младеново двориште и то баш за Божић, када је уобичајено да се Срби часте каквом укусном печеницом. Будући „необавештен“ о пореклу дивљачи, Младен је појаву лепо ухрањене и неговане срне протумачио Божјом милошћу и дао ју је у кухињу да се приготви за вечеру.⁴⁹⁸ Такође, у ондашњим београдским круговима, сматрало се да је Младен заједно са трговцем Стефаном Живковићем Нишлијом стајао иза свирепог убиства једне девојке, покрштене Туркиње и њене мајке. О мотивима злочина различито се

⁴⁹⁵ *Први српски устанак, акта и писма* 205.

⁴⁹⁶ *Епика устанка*, 66.

⁴⁹⁷ *Историјски списи*, II, 61.

⁴⁹⁸ Баталака, 335–336.

приповедало, између осталог, и то да је Младен хтео тиме да пакости Родофиникину који је био интиман са убијеном девојком.⁴⁹⁹

Пораз Јакова Ненадовића чинио је и Миленков и Петров положај несигурним, због чега је опозиција намислила да се уједини. Јаков, који је искусио понижење, био је јако опрезан у опозиционом раду. Упркос подсмевању Петра Добрњца, поверљива писма слао је ушивена коњима у седла.⁵⁰⁰ Карађорђе је за рад опозиције сазнао од Луке Лазаревића који је после бојева око Лознице лежао рањен у шатору. Обишавши болесника, Карађорђе га поздрави речима: *Е, којекуде, тако ваља свакоме који право не ће*. Лука помисли да је Ђорђе сазнао све о завери против њега, па га замоли за опроштај, а кривицу баци на Јакова. Вук додаје како може бити да је Карађорђе и на што друго мислио, али је Лука у моменту одао баш све, јер је навукао грдан страх од Карађорђа после батина које је од њега добио у Тополи и од којих је зарадио и болест у прсима.⁵⁰¹

Пошто је пропао покушај опозиције да се преко Правитељствујушћег савета утиче на ограничавање Карађорђеве власти, команданти Источне Србије су видели могућност сузбијања Карађорђевог утицаја у везивању за Русију (у рату против Турака од 1806). Због тога се војвода Миленко Стојковић сав уплео у односе са Русима, а нарочито са изаслаником руске врховне команде у Влашкој, Родофиникином.

Кулминација устаничке неслоге резултирала је каменичким поразом, маја 1809. године. До тога је довела сурењивост, неслога и издајство војвода – Милоја Петровића Трнавца и Петра Теодоровића Добрњца. Каменичка пропаст омогућила је Карађорђу да кривицу баци на Русе. Руски агент у Србији, Родофиникин, извештен о Карађорђевим претњама, није смео да сачека

---

⁴⁹⁹ Исто, 380.

⁵⁰⁰ *Историјски списи*, II, 82.

⁵⁰¹ Исто, 83.

Вожда у Београду. У Букурешту, правдајући свој бег из Србије, Родофиникин је бацао тешке оптужбе на рачун Вожда. Због тога је Карађорђе послао у Букурешт „оданог“ сарадника, рудничког војводу Милана Обреновића, са задатком да га правда пред Русима од Родофиникинових оптужби. Међутим, Милана у Букурешту преласти Петар Добрњац, па се Милан сасвим окрене опозиционом раду, али не задуго, јер убрзо умре.

Ослабљена и примирена опозиција убрзо почиње да се поново оглашава и то не из Источне Србије, одакле се Карађорђе надао, већ се из дуготрајне скрајнутости подигао војвода Јаков Ненадовић. Анегдота преноси драматичан вербални дуел између Карађорђа и Јакова у Јадру. Када су од Лознице одбијени Турци преко Дрине, Јаков упита Карађорђа ко ће одсад да чува Лозницу од Турака, а Карађорђе му одлучно одговори: *Онај који је и досад чувао*, тј. Јаков са Јадранима. Међутим, Јаков се и по цену сукоба са Карађорђем томе успротивио. Извео је напред синовца Проту Матеју и пред окупљеним Јадранима јавно протествовао: *Ево, браћо, ја сам овога послао, још кад смо се стали бити с Турцима, те нам је нашао цара, који ће нас се примити и за нас се старати; али Младен и Милоје не ће да га приме, него сами хоће да царују.*⁵⁰²

На Војводској скупштини крајем 1809. године показало се да су Јаковљеве претње биле опасније него што је Карађорђе мислио. Јаков је довео под оружјем шест стотина момака Ваљеваца који су, како преноси Вук, скандирали Београдом: *Цара хоћемо! не ћемо Младена и Милоја да нам суде и управљају!... Камо тај високосрамни (мјесто високославни) совјет?* Под притиском, Скупштина је из јавних послова искључила Младена Миловановића и Милоја Петровића и Русима упутила делегацију за преговоре.⁵⁰³

У политички веома узаврелој ситуацији, обе су се стране спремале за обрачун. Опозиција, без Милана Обреновића, пла-

⁵⁰² Исто, 73.

⁵⁰³ Исто.

нирала је свргавање Карађорђа који је заједно са Младеном Миловановићем припремио ново државно уређење, поразно по опозицију. На одсудно скупштинско заседање 1811. године у Београду, од представника опозиционе струје, на време су стигли Јаков Ненадовић и Хајдук Вељко. Пошто је постојала бојазан од Вељка и његових момака који би могли да буду главна подршка опозицији, Карађорђе и Младен се послуже лукавством, па опросте Вељку све „кабајете“ од раније, поврате му изгубљену војводску диплому и још га награде. Осим тога, измисле и лажни напад Турака на Бању, те му Карађорђе драматично заповеди: *Вељко сине, трчи.*⁵⁰⁴

Војводе Миленко Стојковић и Петар Добрњац закаснили су очекујући приспеће руског Нојшлотског пешадијског пука са којим су заједно и умарширали у Београд. Када су видели да су их Јаков (прихватио место министра унутрашњих дела) и Вељко (напустио Београд) издали, а да се руски пуковник Александар Феодорович Бала чини неутралан, Вук вели да се готово нису у Београду помаљали из куће. Из тих дана, анегдота је пренела мучно расположење главних актера опозиције. Једино је Стефан Живковић Нишлија позивао саборце да ударе на кућу „оном псу дебелом“ (Младену). Кад њега надвладају или убију, онда ће „пас црни“ (Карађорђије) или пристати са превратницима или побећи. На Миленкова и Петрова изговарања да немају људи, нити цебане, Живковић није одустајао: *Е немамо људи! Ја и вас два то су тројица, у мене има двоје троје момчади, у вас по двоје, по троје, ето нас десеторица, можемо му на кућу ударити, па како стану пушке пуцати биће људи.* Међутим, узалуд је Живковић распиривао згаслу ватру, Миленко и Петар су клонули духом.⁵⁰⁵ Велике војводе и команданти Источне Србије убрзо су заувек напустили Србију, а најватренији превратник, Стефан Живковић је окован и затворен у београдском граду. Дуге затвор-

⁵⁰⁴ Исто, 86.

⁵⁰⁵ Исто.

ске дане прекраћивао је песмом. Кажу да је „у оковима (на једној нози и на једној руци) докле је год тамновао, по цео дан ударао у тамбуру и певао“.⁵⁰⁶

Војвода Милош Обреновић пришао је опозицији озлојеђен смрћу брата Милана. Када је чуо да су Миленко и Петар у Београду без војске и у забуни, упути им писмо са поруком да не узмичу, него да очекују његову помоћ. Међутим, писмо не стигне до Миленка и Петра, него падне у руке Младену. Милош је због тога изведен пред суд којим је председавао Младен. Према Вуку, да би лакше опростио Милошу, Младен је бацао кривицу на његовог писара. Но, Милош је тврдио да је он све то по својој памети писару заповедио да напише. Напослетку, Милош буде укорен, али и обрекне да ће унапред бити веран Карађорђу.⁵⁰⁷

Другачије је о томе известио Петар Јокић. Он је сматрао да је Младен увек мрзео Милана и Милоша, првог ваљда зато што је био добар „еввалија“ (управник), а другог, јер је био и добар војник и управник. У Совету, Младен је вређао Милоша: „Гледајте оно псето рутаво како је необријано дошло у заседаније; псе, а не човече, што се обријао ниси?“ Милошу потекоше сузе: „Господару, ја сам брата скоро изгубио, зато се нисам обријао“. Љутит Младен није се обазирао на Милошеве изговоре, па је настављао да га жестоко напада: *Бре ти, ти си парампас: тебе треба обесити, па о врби, што не рађа ништа. У апс се, курво, вуци.*

Војводе, које су ово забринуто посматрале, запрете да ће положити оставке, ако Младен буде и даље срамотио војводе. Карађорђе се, потом, смилује Милошу, али га знатно ускрати у власти.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ *Кнежевина*, II, 1112.

⁵⁰⁷ *Историјски списи*, I, 46–47; *Историјски списи*, II, 88–89. Баталака, II, 874–875; Куниберг, 63.

⁵⁰⁸ Јокић, 231–232; *Поменик*, 468.

Такође, добро је познат и споран случај Младеновог суђења старовлашком војводи, Максиму Рашковићу. У време примирја између Руса и Турака које је важило и за Србе, Максим изазове оружани сукоб са својим некадашњим крвницима, Белобрковићима. Том приликом убије једног члана породице, а и сам буде рањен. Због тога Младен нареди да се Максим окује, а потом га изведе пред суд, тражећи строгу казну.⁵⁰⁹ Описујући догађај, Сима Милутиновић је сматрао да је Младен неправду чинио зато што би Максим (Милутиновић га назива „Дивотником“), као потомак ретке и старе племићке породице, могао да угрози Карађорђеву власт.⁵¹⁰

Иако је Милутиновић у овом случају претеривао, познато је да се Црни Ђорђије са политичким супарницима жестоко обрачунавао. Исцрпљујућа политичка борба стајала је Вожда много напора. Озлојеђен нечасним поступањем војводе Кара-Марка Васића, оштро му је запретио, уз коменатар: *Нису мене, Кара-Марко, оседиле овако моје многе године, већ су ме оседиле моје зле војводе!*⁵¹¹

Карађорђе је тек 1811. коначно успео да однесе одлучујућу победу над опозицијом и тако постане једини господар земље, окружен великим бројем „мањих“ старешина од којих му није претила опасност угрожавања власти.

---

⁵⁰⁹ Ристић, *Младен Миловановић*, 172–173.

⁵¹⁰ *Србијанка*, бр. 56; Тома Милиновић Морињанин је био мишљења како је овај случај политички инсцениран, јер су Карађорђе и кнез Максим Рашковић били у договору (*Умотворине*, 34).

⁵¹¹ *Жизниописанија*, 70.

Младен Миловановић,
акварел Ф. Јашкеа (1808)

2. 3. Управни и судски поступци

Војводе нису биле само мука Карађорђу, већ и народу којим су управљали и коме су судили. Петар Јокић издвајао је само петорицу војвода – Хајдук Вељка Петровића, Миленка Стојковића, Милана Обреновића, Васу Чарапића и Јанка Катића, који су заслужили да их сваки Србин слави, а остали „само су глобили и убијали народ (...) Бог нека им суди“.⁵¹²

Не разликујући управу од судства, војводе су успостављале осиону власт која је наликовала дахијској. Преузели су највредније турске куће, воденице, скеле, ђумруке и тако се богатали. Грабиле су многе војводе, али су се по томе, у Београду, највише истицали Младен Миловановић и Милоје Петровић. Двојица ортака и кумова, како их је Вук описао, биле су праве дахије у Београду. Користећи свемоћ у Совету, Младен као председник, а Милоје као шеф комисионе продаје, куповали су непокретности у бесцење. Младенова среброљубивост била је често предмет приче у Србији онога времена.⁵¹³ Као познат трговац, Младен је у почетку Устанка био у служби главног устаничког благајника. Сумњајући у Младеново поштење, Карађорђе у Жаркову призове Петра Јокића и каже му у поверењу да поведе рачуна о Младеновом располагању народном касом: *Петре, Младен је трговац, ја се бојим да он сад не шпекулира. Он може узети један лебац а писати десет. Зато ти заповедам да пазиш на то.*⁵¹⁴ Занимљива је и анегдота која описује јавну распродају Доситејеве имовине која је извршена за тили час. Младен није могао да сакрије чуђење тако скромној заоставштини. На то му је Реља Банаћанин, иначе, чувен по духовитости, добацио: *Да! Овога*

---

⁵¹² Јокић, 237.

⁵¹³ Вид. Алекса Јовановић, *Баштина војводе Младена Миловановића, Бранич*, 1888, II; Душан Перовић, *Устаничке старешине и турска непокретна имања*, у: *Из историје Првог српског устанка*, Слово љубве, Београд, 1979, 83–109.

⁵¹⁴ Јокић, 197.

*старца једва и за толико беше..., ал' кад станемо твоје продавати, таман две године имаћемо посла!*⁵¹⁵

Код Младена је био најизраженији порив за стицањем иметка. Међутим, ретко су се народне старешине одликовале само једном врстом порока, већ их је најчешће „красило“ сваковрсно недозвољено понашање. Сем харања народа и имовине Турака, спроводили су насиље над женама и чинили злочине и убиства.

Чегарски херој, војвода Стеван Синђелић, вршио је многе преступе. У време мобилизације војске давао је превише слободе својим страстима. Када су Ресавци 1808. године у делиградском војном логору дознали како се Синђелић срамно опходи према њиховим сестрама и женама код куће, побунили су се против војводе. Карађорђе је упутио Младена у Делиград да извиди ситуацију и умири побуну. Младен, иначе, побратим Синђелићев, сву је кривицу бацио на једног официра и једног „страшмештера“ које је обесио негде код Ражња о крушку крај пута. Синђелић је тада, у знак захвалности, побратиму поклонιο сабљу Изирбегову, а руски књаз Прозоровски је за умирење буне наградио Младена „грамотом и медаљом“. Према једном руском извору (писмо Родофиникина кнезу Прозоровском из 1809), Младен се толико обрадовао, да га је радост бацила у „неко изумљење, и он, за неколико минута, ништа није знао поњати“.⁵¹⁶

Вишеструка силовања и убиства која је починио војвода и сликар, Петар Николајевић Молер, била су предмет бројних причавања, а потврђена су и у судском процесу. Отео је Тадијину ћерку, невесту Косаву из Рогате и бацио је у Дрину. Према једној судској белешци, ништа слично није било познато ни под Турцима.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Поменик, 26.

⁵¹⁶ *Историјски списи* II, 215; Баталака, I, 454.

⁵¹⁷ А. Ивић, 23–25; Љушић, *Вожд Карађорђе* II, 180; Љубинковић, *Три биографије*, 100.

Војводи Кара-Марку Васићу ништа није било свето, похарао је манастир, а за 1800 гроша убио је два дунђера, земљака из Осата, који су му били још и кумови.⁵¹⁸

Бранилац Мачве, војвода Стојан Чупић, кажњавао је са смешком, сурово и неумољиво. И још је знао рећи: *Ваши животи зависе од једне моје речи.*⁵¹⁹ Сима Милутиновић преноси како је Стојан Чупић тако испребијао јадарског кнеза Јефту и Вуковог рођака Јефту Чотрића, да је кнез од последица батина и умро. Јефта Чотра преболи, али је после тога јадно живео.⁵²⁰

Карађорђево зет, војвода Антоније Пљакић, вели један извор, имао је „гробље у шарампову, у Карановцу, око куће, у којој је седио, од укопаних људи, које је он поубијао, кад му је од пића, крв на очи наседала“.⁵²¹ Када су се последњих година Устанка објављивали пророци и врачаре најављујући пропаст, Карађорђе је сузбијање ове појаве поверио зету. Пљакић је задатак извршавао савесно и бездушно. Неки Сеничанин, момак који је служио код Пљаке, приповедао је како је Пљакић неку бабу за коју је био чуо да је вештица живу испекао усред Карановца. У селу Невадама у Рудничкој нахији, сеоски кмет Петар Грковић морао је да по Пљакићевој пљоштимице испруженој сабљи ређа све злато. Када му је злата понестало, ређао је сребро да би искупио свој и живот неке бабе за коју је Пљакић чуо да је врачара.⁵²²

Хајдук Вељкова управа била је далеко од примерне. Међутим, Вук који је са много симпатија писао о неготинском јунаку, Вељкову је лакомост према туђем имању подредио његовој изразитој дарезљивости. Зато Вељко онако карактеристично образлаже свој порив: *Кад у мене, вели, има, коме гођ треба, нека дође, да му дам, али кад у мене нестане, ја ћу отети у когагођ*

⁵¹⁸ *Жизниописанија*, 73.

⁵¹⁹ Ранке, *Српска револуција*, 84.

⁵²⁰ *Житија устаника*, 38.

⁵²¹ Баталака, I, 378–379.

⁵²² *Поменик*, 548.

знам да има.⁵²³ Оптужбама за силовање „некаквих ђевојака“ претпостављају се Вељкове велике заслуге на ратном плану. Тако се Хајдук Вељко правда пред оптужбама: *Браћо! Ја сам мислио, мене зову у Бијоград, да ме питају, колико сам рана љетос претрпио, и колико ми је момака погинуло, колико ли сакати остало, и колико ми је кумбара више главе пукло, и колико је коња пода мном погинуло, и имам ли чим момцима ајлук исплатити; а они ме питају, колико сам ђевојака обљубио; па сјутра оће да ме затворе у кулу; него бјежите да бјежимо одавде.*⁵²⁴

О Вељку у рату и Вељку у миру, као о два лица исте личности, сведочи и Кнез Милош: *Море, кад је мир, Вељка да затвориш у онај кавез у ком се носе по свету тигрови и лавови, он би се истргао, и учинио што безвредно; а кад је рат, само га пусти, па не бери бригу за њега.*⁵²⁵

Међутим, нису само Карађорђе и велики обласни господари по сопственој слободи делили правду, већ су то право узимали чак и њихови момци и слуге. Рађевског војводу, Крсту Игњатовића, тукао је „песницама и ногом“ слуга Јакова Ненадовића, неки Ђорђије звани „Дериште“ који је и по годинама и по звању био далеко млађи од њега.⁵²⁶ Вук сведочи да је „својијем очима гледао“ у Београду 1808. године како су Карађорђеви момци „повалили“ једног човека у блато и истукли га колико су више могли, само зато што их је, пројавивши мимо њих, наводно попрскао, док су они седели испред Карађорђевог конака. Вук мисли да је име жртви било „Шашкин-Тошо, а коњ му је био алатаст“.⁵²⁷

Самоуке народне старешине управљале су народом и судиле му онако како су умеле и како су осећале. Неколицини се само може упутити похвала због узорног владања и свесног потпомагања процеса успостављања тек створене државе. За војво-

⁵²³ Вук, *Даница*, 76.

⁵²⁴ Исто, 71.

⁵²⁵ *Поменик*, 749.

⁵²⁶ *Историјски списи*, II, 83.

⁵²⁷ Исто, 65–66.

ду Јанка Катића везују се мудрији управни поступци. Карактеристична је анегдота коју је забележио Милан Милићевић. После Скупштине у Пећанима код Остружнице, маја 1805. године, Карађорђе, Милан Обреновић и Јанко Катић дошли су у село Рогачу. Рано сутрадан, сељаци су Катићевој кући довели везану стару жену, захтевајући да јој старешине суде, јер је вештица и помори село. У ствари, то је била баба Ивана, вредна и поштена жена. Карађорђе, који је изгледа био сујеверан, дао би за право сељацима да се Катић није успротивио: *Вештица је она што устаје пре зоре; што леже после великих вечера; што свакад зна шта њеној кући треба; што сваки посао ради на време! Вештица је што је вредна, паметна и чуварна. То је све њена кривица.* Не чекајући Карађорђеове заповести, Јанко нареди да одреше бабу Ивану и да је пусте на слободу. Карађорђе је био неповерљив, па је ипак баби Ивани издао неколико упозорења.⁵²⁸

Војводе Прота Матеја Ненадовић и Поп Лука Лазаревић истицали су се праведном и ауторитативном управом. Прота Матеја, који се у колубарском округу истакао као најватренији агитатор Устанка, здушно се трудио да за Устанак заинтересује застрашеног и колебљивог кнеза Пеју. Слушајући тај разговор, Ђорђе Крстојевић, кмет из Забрдице, рече: *Чујеш, кнеже Пејо! Да овај прота рекне: Ђорђе, једи месо у петак и среду, – ја ћу јести, а камоли нећу Турке сећи.*⁵²⁹ Иако је Прота Матеја тврдио да је ово споменуо само у намери да дочара потомству колико су онда Срби постове уважавали, ипак се похвалио и својим угледом и ауторитетом који је уживао у народу.

Испољена мудрост у погледу решавања питања устаничке управе неретко је била и резултат богатог животног искуства појединца. У читавој ондашњој Србији био је познат старац Јанко Ђурђевић из села Коњске (данашњи Михаиловац) кога су савре-

⁵²⁸ Миливоје Катић, *Војвода Јанко Катић*, Сопот, 2003, 88–90. Пре-штампано из *Зановета*.

⁵²⁹ *Мемоари*, 104.

меници звали „Сиротињска мајка“. О њему је певао Тома Милиновић: *Канда га је родила Римљанка, а не српска мајка Шумадинка!* Јанко је, као уважен човек у народу и међу војводама, својим разложним интервенцијама често успевао да ублажи дивље страсти устаничких вођа. Онда када је глава Милоша Обреновића, због шуровања са опозицијом, висила о концу, сматра се да је Карађорђе на Јанково заузимање Милошу опростио живот, рекавши: *Коекуде, и многи други моле ме за њега, па кад и ти, сиротињска мајко, тако велиш, нека тако и буде! Пустите Милоша!*⁵³⁰ Сима Милутиновић бележи да је старац Јанко штитио и старовлашког војводу Максима Рашковића, а прекоревао и оптуживао судију Младена и Совет:

*Не видите л', Бог вас не видео,
Да тај чоек крив ни у чем није!
А, Младене, прођи дер се зала!
Не вријећај на јунаку ране,
Када му их лијечити нећеш,
Нити стојиш и ноге му мити;
Јунак судит а јунака може!*⁵³¹

Као човек великог животног искуства и као један од првих еманципованих Срба у европском духу, Доситеј Обрадовић је у Србији био једна од најпоштованијих личности. Он је умногоме доприносио изграђивању дипломатске и управне доктрине у обновљеној српској држави.⁵³² Посебан амузитет према старом филозофу и књижевнику показивао је Карађорђе који му је у Београду поверио васпитање сина Алексе, потом и место „попечитеља просвете“. Неколике анегдоте истичу како је Доситеј мудрим саветима више пута знао да оправда и задужи Вождову

⁵³⁰ *Поменик*, 157–158.

⁵³¹ *Србијанка*, бр. 56, 352–358.

⁵³² Вид. Никола Грдинић, *Почеци дипломатије код Срба и Доситеј Обрадовић, Утемељивање нове српске државности*, 59–71.

Доситеј Обрадовић, К. Ненадовић

наклоност. По каменичкој пропасти и Родофиникиновом бекству из Србије 1809. године, према наводима историчара Лазара Арсенијевића Баталаке, Доситеј је брижно уливао Карађорђу самопоуздање: *Ја те молим, немој да се смутиш, немој да клонеш духом, и да се узгубиш.*⁵³³

Тешке и неизвесне 1811. године, саветници су упитали Доситеја како би се, по његовом мишљењу, Устанак могао срећно одржати. Доситеј их је саветовао да управу преместе у Тополу, да је саставе од људи подобних Вожду, да Вожда „пазе боље но ишта на свету“ и да га не пуштају никуда ван земље. Такође, да ни „највернијим пријатељима“ не шаљу посланике, „ма и најбоље, него језгровита писма нека носе гласници који не знају њихову садржину“.⁵³⁴

По карактеристичним и за оно време неуобичајеним управним поступцима, остали су упамћени и некоји мање познати устаници. У *Кнежевини Србији*, помињући топоним Плоча на планини Јелици, Милићевић је забележио једно такво сведочанство. Плоча је била толико густо обрасла шумом да су товарни коњи туда једва пролазили. Онда неки Максим Зеочанин, старешина у Драгачеву, „удари по грош приреза на све оне који пуше, и тим новцима плати мајсторима те просеку Плочу, да могу ићи кола, и начини мост у селу Лисицама под Висојевцем“.⁵³⁵

2. 4. Тајна историја

Анегдоте радо говоре о карактеристичним епизодама и појединостима из свакодневног и приватног живота војвода и других знатнијих савременика Устанка. По правилу, овај тематско-мотивски комплекс је најподложнији субјективним и емоционалним интерпретацијама и дорадама. Када је циљ да се личност

⁵³³ Баталака, II, 587–588.

⁵³⁴ Доситеј у говору и твору, 84–85.

⁵³⁵ *Кнежевина*, II, 673.

прикаже у што ружнијем светлу, стварају се пригодне анегдоте које садрже компромитујуће садржаје. Оцена личности војводе Младена Миловановића, на пример, у песништву Симе Милутиновића Сарајлије носи изразит печат нетрпелivosti. Милутиновић га је жестоко нападао за каменичку пропаст и за „срамно“ суђење кнезу Максиму Рашковићу. Круг руских чиновника у Београду био је још нерасположенији према Младену, у коме су видели свог најжешћег противника. Занимљив и хуморан одраз оваквог расположења налазимо у путопису руског колешког асесора Бантиш-Каменског. Деградирање Младенове личности (у крајњој инстанци и српске државе) остварено је путем спољашње карактеризације јунака. У својој кући, Младен је сањив и неприпремљен дочекао госта, Бантиш-Каменског. Приказ команданта Београда и председника Совета, непосредно по буђењу, босог у папучама и огрнутог „црвеним огртачем“, дало је Каменском широке могућности комичних опсервација. Тако, сањиве Младенове очи даваше „још више лепоте његовом црвеном пуном лицу“, његов велики трбух доказивао је да он „ради у корист свог стомака“. Све време „он је зевао, трљао је своје очи песницама, тражио уши у глави (ваљда чешао се по глави!) глатдио је дугачке црне брке, и нудећи нас вином, показивао нам је своју вештину у пићу, испијајући трећу чашу док смо ми пили тек прву“.⁵³⁶

Лазар Арсенијевић Баталака желео је да прикаже Младена у лепшем светлу. Не могавши да порекне раскошност његовог живота, истицао је, у први план, Младенову ванредну гостољубивост. Баталака вели да је само за Младенов конак, који је увек био отворен „сваком сиромасу“, радила посебна пекара која је сваки дан по „сто ока хлеба“ пекла.⁵³⁷

У доба Устанка, пороку пића одавала се већина устаника. Епска песма о Боју на Чокешини 1804. године није забележила

⁵³⁶ Ј. Вукићевић, *Писма једног Руса*, 165–166.

⁵³⁷ Баталака, I, 379.

Јаков Ненадовић, К. Ненадовић

пијанство браће Недића, јер је епика, по правилу, резервисана за високоморалне поступке својих јунака. Но, једна анегдота тврди да су браћа Недићи уочи боја пили целу ноћ, а у време битке „тако су се били изопијали да већ готово нијесу виђели један другога“.⁵³⁸

Хајдук Вељко је у Неготину имао, на врху своје куле, чардак, који се звао „Баба-Финка“. Ту се са својим јунацима одма-

---

⁵³⁸ Вук, *Даница*, 339.

рао и забављао уз свирку Цигана, док су их Чучук Стана или снаха му Станојка двориле, служећи вино или ракију, чему је кад било време.⁵³⁹ И војвода Јаков Ненадовић је уживао у добром вину и песми. У једном писму, Јаков јавља митрополиту Стевану Стратимировићу да је рањен и моли га за лек да „(би) учинили архипастирску мислост ... (послати ми) 2 акова вина старога, бела, чиста, које није мешано ничим, но старо, чисто, таково бо преписано ми је“.⁵⁴⁰ По предаји Ужица, осим богатог плена, Јакову је турски заповедник града, Али-ага, поклонио „сву његову градску банду која је Јакова свим путем до Ваљева пратила“. После тога, „ти сви бандисти јесу ниове фамилије, жене и децу, собом у Ваљево довели“.⁵⁴¹

За Стевана Јаковљевића, војводу левачког, Тома Милиновић Морињанин је забележио да је био велики јунак, „но и вино крвнички пијаше/ које му је много покварило/ из господства њега истурило“.⁵⁴² Више деценија касније, Милан Ђ. Милићевић је пренео како се у Левчу приповеда да војвода Стеван са својим братом Јованом и мајком „седнувчи за вечеру, (може) попити, до зоре, аков вина, па сутра се умити, и отићи на рад, без икакве главобоље“.⁵⁴³

Међутим, нису само Вожд, војводе и војници пили, већ су се овом пороку одавале и друге личности. Вук пише да је Иван Југовић „до подне пио ракију, а исто је онако послвије подне пио црно (Неготинско) вино“. Југовић је умро не навршивши ни четрдесет година. Вук мисли да му је пиће прекинуло живот.⁵⁴⁴ И Доситеј Обрадовић се радовао берби грожђа и добром роду. У Београду је имао пространу башту у којој је запатио „лозе чудотворне“. Надао се да ће му оне већ треће године родити за петна-

⁵³⁹ *Кнежевина*, II, 982.

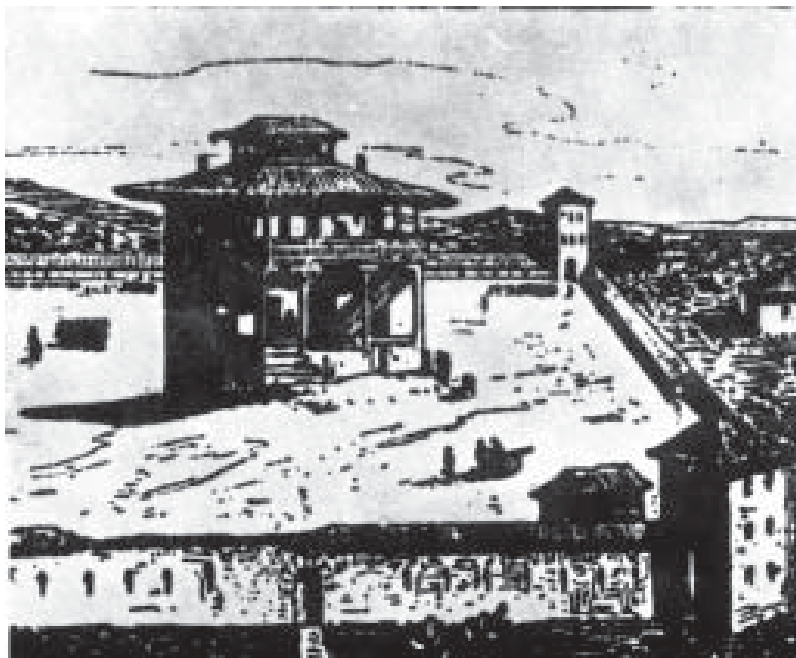
⁵⁴⁰ *Први српски устанак, акта и писма*, 237.

⁵⁴¹ *Исто*, 75.

⁵⁴² *Умотворине*, 42.

⁵⁴³ *Поменик*, 192.

⁵⁴⁴ *Историјски списи* II, 111.

Баба-Финка, чардак Хајдук Вељков у Неготину

ест акова вина, па ће онда бити весеља.⁵⁴⁵ За његову љубав спрам добре капљице знали су његови читаоци и поштоваоци широм Србије, па „шиљали су му на дар и вина, и бермета, и шљивовице, што је он све умерено пио“.⁵⁴⁶

Друштвену чамотињу разбијали су неумереним пићем и руски чиновници у Београду. Лазар Арсенијевић Баталака је описао неколико чувених пијанстава Константина Константиновића Родофиникина и Тодора Ивановича Недобе. У Младеновом

---

⁵⁴⁵ *Први српски устанак – према казивањима устаника и савремених посматрача*, 190.

⁵⁴⁶ *Доситеј у говору и твору*, 100.

конаку 1807. године, Родофиникин и Недоба су се опили до „беспамјатства“. Недоба је играче и играчице у колу све једнако пещицом иза врата ударао, а Родофиникин је отео од Цигана свирача све њихове „скрипке (чечанета, виолине)“, излупао све о патос, ногама у мрве претворио, па им је зато сваком по два дуката дао да нове „скрипке“ купе.⁵⁴⁷

Усмена анегдота забележила је и гурманске нарави појединих устаника. Војвода Младен Миловановић није био умерен у течењу, али ни у јелу. Истичићи до перверзних размера Младенов хедонизам, Сима Милутиновић је навео један пикантан гастрономски детаљ, како се Младен, поред свега, волео частити чак и жабљим батацима.⁵⁴⁸ У *Сербијанци* га је најчешће називао алегоричним именима која погрдно истичу његову телесност – *Гломазче, Трбоња, Гњили, Гњилац, Куљавац (трбушаст), Дугоноси, Штрконоси, Безјак*.

За Проту Матеју Ненадовића прича вели да је у пићу био увек умерен, али да је уживао у храни. Особито „полапан је био на хајвар, рибу и раке, кад ји је се докопао, није знао шта му је доста. Но он се је задовољавао и са најпростијим јелом, само да се добро наруча, па било то сланина, бели лукац, пасуљ и ма које јело; особито је волео салату и пољско цикорје за салату, које је и логорујући, пошто га добро позејтини употребљавао“.⁵⁴⁹ По питању стомака и сам је признавао да је слаб, па је себе називао „грешником“. У својим сећањима није прећутао да је у Ваљеву на Посни понедељак заједно са Карађорђејем и Живаном буљубашом навалио на печену јагњетину.⁵⁵⁰

За Доситеја Обрадовића савременици кажу да је волео јела од теста.⁵⁵¹ Карловачки митрополит Стеван Стратимировић „ми-

---

⁵⁴⁷ Баталака, I, 379.

⁵⁴⁸ *Сербијанка*, бр. 56, 283.

⁵⁴⁹ Ненадовић, II, 400.

⁵⁵⁰ *Мемоари*, 238.

⁵⁵¹ *Доситеј у говору и твору*, 100.

ловао је обилну трпезу“, а док му је једино пиће била дунавска вода.⁵⁵²

Посебно привлачне теме усменом приповедању биле су разноврсни детаљи из љубавног живота устаника.

Још за време дечаштва Јанка Катића, Турци му на силу одведу сестру у Београд и удају је за Омер-агу. Касније, као младић, Јанко је проводио доста времена у кући сестре Перунике и зета Турчина. Ту се и тајно волео са Омер-агином лепом и младом рођаком Емиром. За љубав је знала и кришом је помагала Јанкова сестра. Међутим, када је једном Омер-ага затекао у загрљају Емиру и Јанка, полетео је сабљом на љубавника. Пред мужа се испречила Перуника, рекавши: *Расеци мене, па брата мога!*⁵⁵³ О Катићевој љубави постоји још једна варијанта. По њој се Јанкова Туркиња звала Хана, а зет Ахмет-бег. Лепа Хана била је верена за сестрића господара Београда, Алије Гушанца, за кога је Ахмет-бег био у обавези да је и сачува.⁵⁵⁴

И Чолак Анта Симоновић, потоњи крушевачки војвода, као „бујно и окретно момче ступи у неке љубавничке везе с лепом једном девојком вере мухамеданске, а кад девојачки рођаци сазнају то, склоне девојку некуда у род па дигну хајку против младог љубавника, који у одбрани рани једног потерника, после чега му није било станка ни у Призрену ни близу њега“. Тако је Чолак Анта побегао из родног Призрена у Београд, где је убрзо изашао на глас као добар мајстор-ћурчија.⁵⁵⁵

Један од највећих и најпрослављенијих љубавника епохе Првог српског устанка, Хајдук Вељко, своје је љубавне авантуре започео у селу Дубона, у Смедеревској нахији. Напаствовао је удовицу Марију. Да се не би замерио свом хајдучком харамбаши, Станоју Главашу, чија је Марија била сестра, он је запроби и

⁵⁵² *Поменик*, 698.

⁵⁵³ *Поменик*, 243.

⁵⁵⁴ Вид. М. Катић, *Војвода Јанко Катић*, 85–86. Претходно објављено у војном часопису *Фронт*, бр. 34. из 1971.

⁵⁵⁵ *Знаменити Срби XIX века*, год. II, 1.

тако ступи у први брак. То је било 1803. године, а већ се 1804. пресвукао у хајдучко одело и стао тако одевен пред жену која изгледа није знала да живи са хајдуком, па се бусала у груди и кукала: *Куку мене! Међер сам ја пошла за ајдука!*⁵⁵⁶ Током Устанка, Вељко се прославио јунаштвом, а такође је и његов заводнички углед порастао. Док је 1809. године боравио у Поречу код свог пријатеља и заштитника, војводе Миленка Стојковића, заволео је лепу Херцеговку, Чучук Стану. Пошто је Марија сазнала како Вељко јавно живи са другом женом, наумила је да лично дође у Пореч. Уз поруку да не долази, Вељко је запретио да ће је бацити у Дунав. Поткупио је владику који му је, уз Карађорђево допуст, дозволио да се поново венча. Међутим, Вељко није био одан ни Стани, него је заводио и на силу освајао и друге жене. Осим тога, знао је да се и по неколико дана задржи и код своје прве жене са којом је добио и сина Раку. Ипак, Стана је то толерисала, знајући да је по питању жена непоправљив.⁵⁵⁷

Срби су од Турака попримили многе обичаје, па и стварање харема, које су сваременици још и називали „хоровима нимфи“. Око најпознатијег српског харема у Источној Србији испрео се велики број занимљивих приповести. Када је 1806. године освојен Београд, многи су устаници задржали виђеније турске буле за љубавнице или слушкиње. Сво преостало турско становништво отпремљено је лађама низ Дунав. Код Пореча, лађе је зауставио Миленко Стојковић и одабрао најлепше жене и девојке које је уврстио у свој харем, а остале пустио да наставе пут. Убрзо је Миленку умрла жена, па је он одлучио да се поново ожени. Жену није узео из харема, већ се венчао Миленом, удовицом крајинског оборкнеза Карапанце. Милена је условљавала да распусти харем о коме је брујала читава Србија. Како Миленко није испунио обећање, Милена науми да се

---

⁵⁵⁶ Вук, *Даница*, 67.

⁵⁵⁷ Исто, 77.

освети, па је у Кличевцу од Миленкове куће начинила сопствени први мушки харем. Живела је слободно и распусно са сеоским момцима. Када је пукла брука, Миленко је Милену добро изударо буздованом и отпремио је натраг њеној родбини.⁵⁵⁸ Тако се неславно свршио, колико је познато, први случај борбе за женска права у нововековној Србији.

По питању Миленкове дарежљивости разликују се мишљења од извора до извора. Једни веле да је смрћу кажњавао „што је погледак спазио, да се је који, на какову његову нимфу, умилно осмехнуо“.⁵⁵⁹ Опет друга сведочанства наводе да су у Пореч као гости навраћале многе српске старешине којима је Миленко, као својим пријатељима, дозвољавао да залазе у харем. Сматра се да је у харему завладала и болест. Кружила је прича да је војвода Милан Обреновић умро од „сфренге“ (сифилиса) који је зарадио баш у Миленковом харему, а не од политички инспирисаног тровања у Букурешту.⁵⁶⁰

Начелник окружја смедеревског, Пера Попов, сећао се како су у Пожаревцу грађани и ђаци са учитељима приређивали дочеке војводи који се увек кретао у пратњи својих девојака.⁵⁶¹ Године 1811, због сукоба са Карађорђем, Миленко је у изгнанство повео са собом читав харем. Пошто није могао више да га издражава, био је приморан да харем распусти. Оставио је себи једино неку Катинку којом се касније и венчао.⁵⁶²

Лазар Арсенијевић Баталака наводи како је и трговац Стефан Живковић Нишлија имао свој „хор нимфи“ и како је вредно трагао за лепим и младим покрштеницама којима је обогатио харем.⁵⁶³ Живковић се двапут женио. После неуспелог и трагич-

⁵⁵⁸ *Историјски списи*, II, 98.

⁵⁵⁹ Баталака, I, 378.

⁵⁶⁰ Милутиновић, *Трагедија српскога господара и вожда Карађорђа*, 310–318.

⁵⁶¹ Баталака, I, 378.

⁵⁶² *Историјски списи*, II, 99.

⁵⁶³ Баталака, I, 380.

Миленко Стојковић,
гравира Д. Н. Бантиша-Каменског (1808)

ног брака, венчао се Рунишом Ханум, женом дахије Аганлије која се покрстила и прекрстила у Љубицу.⁵⁶⁴

Након борби око Београда и Капетан Радич Петровић се оженио младом и лепом Туркињом-покрштеницом. Касније, 1809. године, када је у Ћуприју утекао због страха од Карађорђа, жена му је одбегла из Београда у Турску са осталим Туркињама и покрштеницама и однела му све што је год имао, „премда није врло богат ни био“. Но, Радич се 1810. године поново ожени младом и лепом Сарајком.⁵⁶⁵

Велики војвода Јаков Ненадовић је 1806. године задржао у Шапцу булу Алајбеговицу коју је покрстио и узео је за наложницу. Сазнавши за то, Јаковљева жена, Неранца, није могла дуго да подноси мужевљево неверство, па је нашла начина да Алајбеговицу убије и баци је у Саву. Леш је из реке извађен и укопан захваљујући старању Данојле, жене војводе Луке Лазаревића.⁵⁶⁶

Причало се и о љубавној афери између Кучук Алијине жене и војводе Павла Цукића,⁵⁶⁷ као и о интимној вези војводе Цинцар Јанка и неке Туркиње.⁵⁶⁸

Једна од најлепших љубавних романи из периода Српске револуције везује се за храброг устаничког буљубашу, Ђорђа Заглу и његову пријатељицу „булу“ коју су у Београду звали „Баца“. Са њом је Загла разговарао неуобичајеним „двехним језиком“: *Кад би хтео што да каже пријатељици својој Баци, он би узабрао цвет, који казује његову мисао, и који хоће да јој пошаље, завио би га у мараму, па би ту мараму везао своје псетанцету око врата. А псето, научено, отишло би Баци, и од ње би, на такав исти начин, одговор донело!*⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ *Кнежевина*, II, 1112; *Путовање по новој Србији*, 184.

⁵⁶⁵ Вук, *Даница*, 415–416; *Кнежевина*, I, 79.

⁵⁶⁶ *Житија устаника*, 39.

⁵⁶⁷ *Трагедија српскога господара и војска Карађорђа*, XI, 28–46.

⁵⁶⁸ *Житија устаника*, 39.

⁵⁶⁹ *Поменик*, 169–170.

V
ЗНАТНИЈИ ДОГАЂАЈИ ПРВЕ ГОДИНЕ
СРПСКОГ ВОЈЕВАЊА НА ДАХИЈЕ

1. ОД КОЛУБАРСКОГ МОСТА, ПРЕКО ОРАШЦА, ДО ИВАНКОВЦА

У српској усменој хроници Крагујевачка нахија је центар припремних устанничких активности. Међутим, на основу мало-бројних докумената може се закључити да су се интезивне припреме за отпочињање Устанка вршиле, најпре у Ваљевској, а тек онда у Крагујевачкој нахији. Дванаест кнезова (симболичан број) који су се састали у манастиру Боговађа (пре 9. марта 1803) одлучили су да подигну Устанак за осам месеци, што се отприлике поклапа са временом када су се тек окупили орашачки завереници о Св. Аранђелу 1803. и угодили почетак Устанка за март 1804. године.⁵⁷⁰

Иако припреме протичу у тајности, дахије успевају да уђу у траг завери. У историографији се као непосредан и пресудан информатор дахија о буни узима појава „ухваћеног“ писма. Увидевши да је „враг однео шалу“, дахије доносе одлуку да се обрачунају са најугледнијим људима тадашње Србије. Велики број људи пострадаће у дахијској акцији, познатој под називом „Сеча кнезова“. Приликом јавног погубљења угледних кнежева, Алексе Ненадовића и Илије Бирчанина, на колубарском мосту почетком 1804. године, прочитано је писмо Алексе Ненадовића, упућено мајору Јохану Митесеру. За писмо је дахија Фочић Мехмед-ага нагласио да оно сече Алексу: *Ето, ова писма сече Алексу, који с Немцима се договара, и код нашег цара нас тужи и опада, и о нашим главама ради, зато би грехота била његову*

---

⁵⁷⁰ Први скуп завереника у селу Орашцу збио се 8. новембра, о Св. Аранђелу 1803. године. Окупљени завереници положили су заклетву и договорили се о подизању Устанка, чије је отпочињање предвиђено за март 1804 (Јокић, 164–168); Вид. и М. Недељковић, *Орашац*, 18–19.

главу живу оставити.⁵⁷¹ Окупљеном народу, коме је писменост била велика непознаница, „писмо које сече“ дубоко се урезало у памћење.

Пошто је на забрешкој скели ухваћено писмо на име Алексе Ненадовића, Вук Караџић вели да је кнез Алекса искористио одсуство боговађског архимандрита, Хаџи Рувима и бацио подозрење на њега. Када се Хаџи Рувим вратио у Боговађу, Алекса му је поручио да одмах бежи из Београдског пашалука како би подозрење и даље остало на њему. На то му је Хаџи Рувим отпоручио: *Кажите ви кнезу Алекси: Нека он сада бежи, а ја сам доста бежао и скитао се; не зна кнез Алекса што је туђа кућа и туђа земља.* Рувим је на Алексу био киван, јер га није заштитио у свађи са прњаворским субашом 1802. године, због чега је био приморан да се потуца по туђим манастирима, а сада му још и лажно подмеће кривицу. Анегдота још додаје да је Рувим тада и „проклео“ Алексу, чиме се на, очигледно, фолклоран начин мотивише Алексинова смрт.⁵⁷² Осврћући се на овај спорни моменат, Константин Ненадовић га је приписао Вуковој пакости и омрази према породици Ненадовић, при чему се јасно уочава битна одлика анегдоте која може бити у функцији прворазредног средства оспоравања.⁵⁷³

У вези са овим писмом, занимљива је још једна варијанта. У њој се, осим Алексе и Рувима, као могући аутори писма, помињу још и Прота Матеја Ненадовић, Петар Николајевић Молер и поп Милован из Грабовца. Они су намерно удесили да писмо допадне дахијама у руке, како би побудили Турке на последње мере према народу и тако подстакли кнезове да заједно са народом устану на Турке, јер су кнезови трпељиво сносили зулуме, док су ова тројица били већ изашли из сваког стрпљења. Али су тако лоше прерачунали да нису ни слутили да ће „прва сикира паднути на врат, једнога оцу, а другога стрицу“.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ Мемоари, 93.

⁵⁷² Вук, Даница, 414.

⁵⁷³ Ненадовић, II, 289.

⁵⁷⁴ Баталака, I, 63.

Осим овог писма, у традицији је познато више „писама која секу“. О другом које је, такође, допало дахијама у руке, пише Сима Милутиновић. Он наводи да је потурица и ухода, кнез Максим из Губеревца, у Остружници, у једној „дашчарној крчми“, ухватио несмотрен разговор који се водио између проте Марка Дољанчевића и неког скелесије. Турци „склептају“ проту и код њега пронађу некакво писмо из којег сазнају за договор између „царских“ Турака и кнезова.⁵⁷⁵

По казивању Гаје Пантелића, дахије су, опет, за заверу дознале од једног Немца који је био послужитељ код земунског трговца Драгутина Милутиновића. Немац је украдио неко писмо и хитро преписао на папир 20–30 имена која су се у писму наводила. На списку су се налазили Карађорђе, Мата из Липовца, браћа Чарапићи, Станоје из Зеока и готово сви остали које су Турци касније побили и на које су кренули, али су им измакли. Са овим папиром, Немац похита у Београд где у „кави“ (кафани) затече Кучук Алију и Мулу Јусуфа. За неуобичајено малу надокнаду од једног „чама дрва“⁵⁷⁶ понудио им је важну информацију. Већ уверени да се у народу нешто опасно спрема, дахије му обрекоше и „два чама дрва“ и још дуката само да се дочепају доказа.⁵⁷⁷

У причама са мотивом „ухваћеног писма“ изражено је народно поимање света које се огледа у особеном и наивном гонетању проблемских питања око утврђивања потенцијалних аутора писама, адресаната и њихових мотива. Међутим, домаћа историографија је ове непроверљиве и фолклорног порекла садржаје, углавном, прихватила као веродостојна сведочанства која су

⁵⁷⁵ *Сербијанка*, бр. 11, 60–75; Вукићевић, *Карађорђе* I, 266; Љушић, *Вожд Карађорђе*, I, 57.

⁵⁷⁶ „Чам дрва“ је мера за запремину и износи онолико колико на сплав може да стане дрва (Вид. Недељковић, *Орашац*, 87).

⁵⁷⁷ Пантелић, 98. Ово се Гајино казивање може довести у везу са списком за који се претпоставља да је састављен у време Карађорђевих преговора са земунским трговцима, као врста јемства за плаћање муниције и оружја (Љушић, *Вожд Карађорђе*, I, 57).

присутна, како у делима првих историчара Српске револуције, тако и код савремених аутора.⁵⁷⁸

У збивањима „Сече кнезова“ централна места заузимају погубљења најугледнијих српских кнезова – Алексе Ненадовића и Илије Бирчнина. Ранија смрт кнеза Шабачке нахије, Ранка Лазаревића, у 1802. години, представља увод трагичним дешавањима. Догађај је и први пример истицања свесне личне жртве вишим народним циљевима. На упозорење анонимног „пријатеља-гласоноше“ да не иде у Шабац на ноге Бегу Новљанину који намерава да га погуби, Ранко је хладнокрвно одговорио: *Фала Богу, и на такomu дару, ако ме допусти умријети и од онаквије душманина, он ће ме и њима покајати кадитад и како-тако, јербо ја се за народ и сиротињу старам и трудим и ризикам, пак, идем без никавог страха и сад као и свагда у тај Шабац, и свуда куд имадем посла и службе Богу и цару!*⁵⁷⁹

Слично је кнеза Илију Бирчанина упозорио његов момак Милић Кедић, потоњи истакнути војвода. Саветовао му је да не иде „зверу у чељусти“, онда када се овај одлучно упутио Фочићу на састанак. На то је Бирчанин мирно узвратио, да уколико би се обистиниле Кедићеве слутње, Турцима ће „доћи главе погажена вера и сузе сиротињске“.⁵⁸⁰

У истом је духу и последња Алексина опомена Фочићу која је одјекнула као опорука да се народне жртве морају да освете: *А знај Фочићу, да ће моја Крв и пред Богом и пред људима теби досадити!*⁵⁸¹

У споменутих анегдотама уздижу се жртве српских кнежева до светих симбола. Међутим, оне уједно имплицитно сугеришу и нешто савим друго и противуречно. Када се помније раз-

⁵⁷⁸ Ранке, *Историја српске револуције*, 87–88; Вукићевић, *Карађорђе I*, 265–268; Љушић, *Вожд Карађорђе*, I, 57.

⁵⁷⁹ *Житија устаника*, 11–12.

⁵⁸⁰ *Поменик*, 36.

⁵⁸¹ *Мемоари*, 92.

мотри „пријатељ-гласоноша“ и Милић Кедић својим кнезовима, у ствари, више упућују израз чуђења, па и прекора, него упозорења. Они не поштују и не схватају ту врсту покорности турској власти, ма колико жртве биле симболичне и свете. Као типични репрезенти нове устаничке епохе, они су идеологију „косовског предања“ и „царства небеског“ заменили јединим циљем који доноси славу и спасење, а то је коначно ослобођење од Турака.

И трећем српском кнезу Николи Грбовићу био је намењен исти „колач“ као и Алекси и Бирчанину. Од извесне смрти на колубарском мосту старог је кнеза спасила болест. Не слутивши дахијске намере, на састанак са Фочићем послао је сина Милована, касније истакнутог војводу, коме је било пресуђено да уместо оца падне као дахијска жртва. Међутим, младост и порив живота, односно снага која се акумулирала и која ће изнети Устанак, нису се мирили са смрћу. У одсудном тренутку, Милован је поочимио Пореч Алију који га је измолио од Фочића и спасио му живот.⁵⁸² Такође, ни погубљени кнезови на смрт нису гледали равнодушно. Бирчанин је безуспешно покушавао да се искупи великим новцем који је обрицао дахији Фочићу. Међутим, поткупљивање је турски обичај, а Карађорђе је као отелотворени симбол Устанка био непоткупљив. Успех и снага Милована Грбовића, који је измакао оштрици целата, састоје се у томе што је у помоћ позвао вредности народног обичајног канона. Устанак је тријумф народних институција – побратимства, поочимства, кумства. Излази и решења намењени су заговорницима наступајуће устаничке епохе. Стога је Јаков Ненадовић и одбио кнештво наместо брата Алексе, не зато што је тај позив постао опасан и ризичан, већ због тога што је прозрео дух предстојећег доба.⁵⁸³

Анегдоте које су настајале и уопштавале се у току и после Устанка, формирале су се по актуелним идеолошким обрасцима. Оне легитимизују и прослављају нове вредности, а оспора-

---

⁵⁸² *Мемоари*, 91; Баталака, I, 45–46.

⁵⁸³ *Мемоари*, 95

вају старе и превазиђене. У њима је присутна митизирана борба између детронизованог система кнежинске самоуправе и новог устаничког старешинског кадра.

У току „Сече кнезова“, према једном извештају, у Београд су донесене седамдесет и две српске главе.⁵⁸⁴ Према другом, живот је изгубило сто педесет „које кнезова које отмених људи“.⁵⁸⁵ Оне вође устаничких припрема које су успеле да измакну турским потерама, бежале су и скривале су се у шумама и планинама. Неки су се застрашени склањали и у Срем, као онај „кнез из Скеле“ што „побегне са фамилијом на нашу страну, а и он живот изгубио би“.⁵⁸⁶ Међутим, народ је стихијски почео да се склања у збегове, отпочињући са првим облицима отпора. Како је већ споменуто, првог Турчина је за време „Сече“ убио млади Никола из села Зеока. Други је убијен у селу Бањи. Пре паљења хана у Орашцу, Алекса Дукић је већ запалио три хана.⁵⁸⁷

Сам догађај другог орашачког збора није непосредно забележен од савременика и у документима, па је обвијен многим непознаницама. Будући да је већ, на првом орашачком скупу, одлучено о подизању Устанка, а још није био познат вођа, за претпоставити је да је окосницу догађаја чинио његов избор. Остављајући по страни бројне приповедне верзије о избору Вожда, интересују нас две. Прву саопштава сведок догађаја, Јанићије Ђурић. Карађорђе је на скупу имао уводну реч, у којој се одлучно заложиио за обрачун са дахијама. Окупљени су се једнодушно сагласили и обавезали на послушност, уколико Карађорђе буде „глава пред народом“. Захтеву војника придружио се и Прота Атанасије Буковички. Карађорђе је предложио: *Ето Станоја, ето Вула, ето кнеза Марка, ето Тодосија терговца или кога коћете, а ја ћу га најбоље слушати*. На Протино питање зашто

⁵⁸⁴ *Први српски устанак, акта и писма*, 54.

⁵⁸⁵ Исто, 71.

⁵⁸⁶ Исто, 54.

⁵⁸⁷ Локић, 176.

Збор у Орашцу, К. Ненадовић

није вољан да се прихвати вођства, Карађорђе је одговорио да би непослушност, самовољу и хајдучију кажњавао смрћу. Сви се сложе да им треба тако строг „поглавица“. Атанасије је онда избор вође крунисао заклетвом, а завереници се стану примицати орашачком хану који се убрзо претворио у огањ.⁵⁸⁸

Према Вуковој верзији догађаја произилази да су се Срби већ почели тући са Турцима, када су се шумадијске четобаше стале договарати ко ће им бити старешина. Они предложе Станоја Главаша, али је он сматрао да хајдук није за предводника народа. Онда стану да нуде од једног кнеза и поглавара до другог, али се сви изговорише. Најпосле навале на кнеза Теодосија Марићевића из Орашца. Он је био мишљења да се избором кнеза за вођу, буни даје одвише званичан карактер, па је предложио Карађорђа као већ познатог хајдука, на кога би у случају неуспе-

⁵⁸⁸ Ђурић, 35–36.

ха лако свалили кривицу. А, ако би се предузеће успешно протегло, мислио је, лако ће кнезови владати народом. Онда сви навале на Карађорђа који се бранио да није вичан да управља народом и да је „љут и зао, па оће одма да убије“. Теодосије обрече да ће подучити Карађорђа у управи, а што каже да је строг „баш такови сад и треба“ и тако се Карађорђе прими старешинства.⁵⁸⁹

По питању веродостојности чини се да предност припада првој варијанти. Већ уполовљени и добро застрашени од турске одмазде кнезови и други знатнији људи клонили су се истицања и челних улога у новим догађајима. Међутим, пред Устанак, Карађорђе се био истакао као један од најенергичнијих посленика буне у Крагујевачкој нахији. Када се то има у виду, онда није нимало немогуће да је Карађорђе могао бити и једини кандидат за вођу и да је само у таквим околностима и могао да тражи и да добије безусловно право на одузимање живота. У прилог томе сведочи и висок степен сагласности у сведочењу двојице сведока, Јанићија Ђурића и Петра Јокића, с тим што Јокић не помиње ништа о Карађорђевом уступању предности Главашу, Вулу, Марку, Теодосију. Може бити зато што је у изворном контексту овај моменат био од споредног значаја, јер није имао вредност предлога, већ само функцију примера.

Друга варијанта, која је општеприхваћена у нашој историографији,⁵⁹⁰ сјајан је пример усаглашене и беспрекорно уобличене анегдоте у већ заокруженом фолклорном систему. Она је сажеља искуства „свевремености“, јер истичући предност Теодосијевог старешинства (сведоци на томе не инсистирају или уопште не помињу), она, у ствари, сугерише и мотивише будући сукоб између Теодосија и Карађорђа. Вероватно да је потоњи догађај регресивно утицао на формирање сужејног склопа ове варијанте анегдоте о избору Вожда.

⁵⁸⁹ Вук, *Даница*, 332.

⁵⁹⁰ Вуковом опису избора Вожда поверење је поклонито и Карађорђев биограф и истакнути историчар Српске револуције, Радош Љушић, који у овом тренутку има статус последњег судије.

После положене заклетве, завереници су пришли свом првом циљу, орашачком хану. Треба нагласити да Устанак званично не отпочиње српском одмаздом и проливањем турске крви, већ у духу поштовања народне институције побратимства. Наиме, Карађорђе је, уз одобравање устаника, „невредимо“ пустио побратима, ханцију орашачког Ибрахима са дванаест Турака у Ужице, док се наочиглед свих хан претварао у буктињу.⁵⁹¹ Поштовање народних институција морала фреквентна је тема устаничких анегдота.

Након првих дана који протичу у паљењу ханова, изгону или убијању Турака, у селу Дрлупи долази и до првих покушаја преговора, али и окршаја између дахијске и устаничке војске. Вест о догађају је забележило и описало више извора. У непоузданом извештају земунског проте Михаила Пејића наводи се да је српска војска подељена у „четири колоне“ и да главну води „неки Церни Ђорђе“.⁵⁹² У спеву Гаврила Ковачевића, Карађорђе је неуспех преговора образлагао Аганлији: *Видиш сада шта се овде стече / Видиш да ме не слушају људи / Него бежи, пак како знаш суди.*⁵⁹³ Јанићије Ђурић је другачије описао Карађорђеву улогу у истој ситуацији. Карађорђе је лако разрешио настали метеж међу војницима. Он „једним својим гласом устави своју војску и утиша, те стане као кап воде“.⁵⁹⁴

На основу издвојених примера, у временском распону од скоро две ипо деценије, јасно се може пратити развој и настајање Вождовог култа. Од анонимног вође, преко предводника неорганизоване и непослушне војске, Карађорђе, напослетку, израста у неприкосновеног Вожда који једном заповешћу уставља распламсалу борбу у којој је живот већ изгубио један Аганлијин и један Карађорђевог момак, а рањени су Аганлија, Станоје Главаш и још неколико турских војника.

⁵⁹¹ Ђурић, 37.

⁵⁹² *Први српски устанак, акта и писма*, 55.

⁵⁹³ Ковачевић, 265.

⁵⁹⁴ Ђурић, 51.

Освајање утврђеног града Рудника који је вековима био седиште Рудничке нахије представља први знатнији успех устаника. Подвиг је тиме био већи што је заповедник града био брат дахије Кучук Алије, по злу чувени, Сали-ага, у народу прозван „Руднички Бик“. У догађају који се одиграо у марту 1804. године, на Проштене покладе, занимљиво да је из чврсто опседнутог града Сали-ага са женом измакао преобучен у „женско руо“. У паници су оставили и двогодишње дете које је Карађорђе даривао „стопарцем“ и отпратио га родитељима. Немогуће је утврдити у којој је мери ова прича веродостојна, али је за претпоставити да је латентно присуство покладног амбијента у приповедачевој свести активирало неке обичајне манифестације, те отуда појава Сали-агиног маскирања.⁵⁹⁵ За разлику од Гаје Пантелића, о овоме ништа не спомиње Јанићије Ђурић.⁵⁹⁶ И иначе, читава епизода о Сали-аги изразито је митски интонирана. Само његово име – Руднички Бик, упућује на прелазак из историјске у митску егзистенцију. Настањен је на највећој шумадијској планини – Руднику. Као муселим истоименог града, заштитник је Рудничке нахије и поврх тога испољава велику полну енергију. Атрибути који се везују за њега – плодност, заштитник краја, скровито планинско станиште – експлицитно сугеришу да епизода о опсади Рудника у својим дубоким значењским слојевима чува древно сећање на митски изгон змаја из свог станишта.

Истота дана када је освојен Рудник устаничке чете на челу са кнезом Николом Грбовићем и Протом Матејом Ненадовићем заузеле су Ваљево. О томе стари кнез Грбовић каже: *Те ноћи када смо се тукли на Ваљево, видели смо с брда сво небо црвено на Руднику, који је Карађорђе и Јанко Катић запалио, и то кад види наша војска, врло се охрабри; а тако су исто и они (као што ми је после Катић казивао) видели пламен од Ваљева.*⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ Пантелић, 137.

⁵⁹⁶ Ђурић, 55–60.

⁵⁹⁷ Мемоари, 109.

Након успеха, уследили су и неуспеси у селу Врбици и у Јагодини. Анегдота није пропустила, а да не забележи и неке упечатљиве згоде тих историјских датума. У повлачењу пред јаничарима дахије Кучук Алије, у Врбици се са коња превалио Карађорђевог товар, у коме се налазио и Карађорђево „црвени ћурак“. У општем метежу, ћурак допадне Турцима у руке. Кучук Алија онда стане да га показује народу и да говори: *Рајо, ја сам Црнога Ђорђа погубио и ево му ћурка*. Ту се народ већ био обесхрабрио и почео да се предаје и враћа кући.⁵⁹⁸

У петом месецу борбе, устаници су успели да униште дахијски управни и војни систем. Под притиском везира Бећирпаше и вође крцалија, Гушанца Алије, четири дахије су из Београда отпловиле шајкама низ Дунав. На острву Адакале, војвода Миленко Стојковић је са четом обезглавио све четири дахије. Из тих дана, сачувала се прича да је Циганин испирајући у Дунаву одсечене дахијске главе испустио Аганлијину. Због несмотрености, Циганин је издахнуо од батина. Убрзо је међу устаницима заживела изрека: *Вода га донела, вода га однела*, јер је дошао као чамција Савом из Босне.⁵⁹⁹ Необичност догађаја вукла је даље у причу, па је настала и анегдота, по којој се, тобож, обистинило оно што је Аганлија прорекао да глава „његова тамо пред њи (Србе), доиста, отићи неће“.⁶⁰⁰ Будући да је Аганлија важио

⁵⁹⁸ Ковачевић, 278–279; *Мемоари*, 116, 167–168; Ђурић, 61; Јокић, 189; Вукићевић, *Карађорђе II*, 613.

⁵⁹⁹ Нав. према: Љушић, *Војед Карађорђе I*, 94; Вид. претходно: Протић, 267; *Кнежевина II*, 1040.

⁶⁰⁰ *Житија устаника*, 25–26. Познато је још једно Аганлијино пророчанство. Од губе која је Аганлију гонила због убиства неког Турчина, склонио га је Србин, Павле Градојевић. Како би се одужио побратиму, Аганлија је Павлу обећао да ће га поставити за владика београдског, онда када буде постао „везир“. Павле је то схватио као шалу, па се питао: *Како може чамција везиром постати?* Међутим, када је Аганлија постао дахија, хтео је своје обећање и да испуни. Но, да је Павле „знао само Отче наш читати, а као у оно време, могао је лако постати владиком и просветитељем целе српске нације“ (Л. Поповић, 64).

за најбољег и најчовечијег међу дахијама, може бити да му се народ на тај начин одужио, па је у причи његову главу поштедео допадања у српске руке.

Одране и напуњене вуном, дахијске главе донесене су у Београд и изложене. Многи су их рукама додиривали како би се уверили да они заиста нису више живи. Дакле, Срби су постигли свој почетни циљ. Међутим, осетили су снагу и спремност за више изазове и тада нису положили оружје, већ су одлучили да наставе борбу до коначног ослобођења. То је неминовно довело до одмеравања снага и са званичном султановом војском. Порта је упутила ка Београду новог београдског везира, Хафиз-пашу, с циљем да ликвидира устанике и да силом успостави турску власт. До познатог окршаја дошло је у селу Иваковцу код Ћуприје. Након тродневне борбе (18–20. август, 1805), турска војска се повукла у Ниш.

Слава српске победе живо је окупирала народно интересовање и машту, те су се испреле бројне анегдоте. Једна описује комично разметање самоувереног султановог везира, нишког Хафиз-паше, који се био зарекао да ће прегазити Србију и славно умарширати у Београд. При том је, кажу, да би српска срамота била још већа спремио „пун товар конопаца“ којима ће везивати и вешати устанике. Понео је на пут неколико хиљада „абених капица“ и „кривих бритвица“ које ће да раздели народу – капице уместо црвених фесова, а бритвице уместо оружја.⁶⁰¹ Но, испало је све другојачије. Доживео је тежак пораз и морао је да се у тајности повуче у Ниш, у коме је убрзо и преминуо. Док је историографија неодлучна у разјашњавању узрока пашине смрти, дотле је анегдота понудила крајње занимљиво објашњење. Док су Турци у Параћину весело прекраћивали време до одлучног боја, устаници су целу ноћ копали шанчеве. Међу исцрпљене копаче дође Стева писар који се био добро „накитио“ ракијом, те стане

---

⁶⁰¹ Ранке, *Историја српске револуције*, 112; *Србијанка*, бр. 13; Вук, *Даница*, 481–482; *Мемоари*, 203. Баталака, I, 179.

да наваљује на Карађорђа да му дозволи да избаци „један топ на Турке“. Ђорђе га је дуго одговарао, пак, најпосле попусти: *Е, па удри, кад си толико навалио!* Стева опали! Тек се сутрадан обелоданило да је Стева погодио баш шатор Хафиз-паше коме је топовско тане и „пребило ногу на двоје“. Јаучући од бола, паша је увио ногу у „зобницу пуну врућих мекиња“, сео на коња и отишао у Ниш, где је убрзо подлегао ранама.⁶⁰²

У иванковачком боју јунаштвом се особито одликовао буљубаша Кара-Стеван из села Прова. Пожртвовано бранећи устанички шанац, Стеван је задобио седам убојних рана. Према казивању Стевине ћерке, Теодоре, забележен је натуралистички опис његовог одсудног рањавања: *У овоме јуришу прескочи један турски јунак на беломе ату с голом сабљом у руци споља у шанац, кога Срби дочекају живом ватром из пушака, који полумртав падне, но у томе падању ударио је Кара-Стеву сабљом, те га је тако обранио да су му се виделе џигерице.*⁶⁰³ Смртно рањен, Стева је затражио: *Дајте ми ата да идем да им се осветим’, но не даде му његов господар Миленко (Стојковић).*⁶⁰⁴ Још се каже да је на самрти једино зажалио: *Што не поживе да се набијем Турка.*⁶⁰⁵

---

⁶⁰² Јокић, 212; *Карађорђе у говору и у твору*, 42–45. С. Милутиновић вели да се Хафиз-паша отровао (*Србијанка*, бр. 13, 37).

⁶⁰³ *Бој на Иванковцу 1805*, 81.

⁶⁰⁴ Према сећању Јована Станишића, исто, 73.

⁶⁰⁵ Протић, 270.

2. ОДЈЕК УНУТРАШЊЕГ ПРЕОБРАЖАЈА

Осим беспоштедне борбе против јаничарске, а онда и султанове војске, Устанак је једнако и бескомпромисна борба спрам унутрашњих отпадника, односно заговорника старог поретка. Одраз те константне борбе присутан је у анегдотама, у којима је активитран и митски образац.

Трећег дана Устанка, Карађорђе је упутио јасну поруку „потурицама“. Обесио је Турчина о врата куће угледног старца, Томаша пушкара, који је одвраћао мештане села Венчане од мобилизације у устаничку војску. Старцу који је избегао, код куће је остао син. Заставши сина, Карађорђе му није наудио, већ је објавио да „син за дела оца не одговара“. Тиме је и свом ранијем делу оцеубиства дао идеолошки смисао.⁶⁰⁶ Надређивање општих интереса над личним и појединачним, Карађорђе ће потврдити и касније, убиством брата Маринка.

Вождов устанички радикализам посведочио је и његов биограф, Миленко Вукићевић. Боравећи у буковичкој цркви, Вукићевић је у њеној околини уочио већи број издвојених гробова. Интересујући се о томе, стари буковички поп М. Поповић испричао му је оно што је он слушао од свог оца: *У оно време кад су се почели договори за устанак, састајали први људи с Карађорђем овде у Букуљи, призивали поједине људе и договарали како да се дигну против Турака, па оне, који су пристајали и били поуздани, пуштали кућама; а оне, који нису хтели пристати, или су били непоуздани или турске удворице, убијали и онуда закопавали, па су им породице доцније ударале каменове на гробове.*⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ Ђурић, 42; О принудном приступању Срба у устанак, у страху од Карађорђеове одмазде, посведочио је и Божидар Грујевић у дневничкој белешци од 9. јунија 1805. године: „(Карађорђе) потеря све, и који није хтео, њему Турчина обеси о врати, или закоље, онда бојећи се село глобе, сви су устали“ (Б. Грујевић, 28).

⁶⁰⁷ Вукићевић, *Карађорђе* I, 365.

У средишту овог тематско-мотивског комплекса налази се обрачун између Карађорђа и његовог побратима, кнеза Теодосија Марићевића из Орашца. Очигледно да је догађај имао великог одјека, што се запажа по бројним забележеним варијантама. Међутим, издваја се анегдота која доводи у везу тројицу главнијих кандидата за место Војда на орашачком збору.⁶⁰⁸ Како се Устанак успешно развијао, Теодосије постаје незадовољан испуштањем предводништва. Због тога је брзо испољио суревњивост, опозициони став, али и опструкцију Карађорђевој власти. Сукоб је био неминован и кулминирао је на Остружничкој скупштини 1804. године. После ручка дошло је до чарке око плаћања муниције и оружја земунским трговцима. Сви извори се слажу да је оружје први потегло Теодосије, али будући неуспешан, пао је погођен из „шишане“ коју је Карађорђе дограбио од Станоја Главаша.⁶⁰⁹

Анегдота има вишеструки смисао. Поручује да је Теодосијево оружје неубојито, јер је и његова моћ јалова и превазиђена. Смрт је последица непрозирања снаге устаничког преображаја. Како вели друга анегдота, Теодосије је с Кучук Алијом „уредио послове да обали буну Карађорђевој и да умири народ, па да он буде старешина и да раја буде као што је и била“.⁶¹⁰ Теодосијева смрт не одражава само тријумф устаничког принципа над ропским, већ и симболично фиксира моменат превласти војничке над цивилном управом. Устанак је створио нов старешински кадар који је у други план истиснуо кнезове и оборкнезове, а на површину избацио хајдуке, буљубаше, трговце. Одјек промена запажа се и у познатој Вишњићевој песми *Почетак буне против дахија* која истовремено пева апотеозу новом добу и некролог старом, пре почетка буне.

---

⁶⁰⁸ *Казивање Марка Јовановића, у: Казивања савременика, Мемоарска грађа о Првом српском устанку, 27–28; Уп. Вукићевић, Карађорђе II, 621–622.*

⁶⁰⁹ *Казивање Марка Јовановића, 27–28.*

⁶¹⁰ Пантелић, 109–110.

У обрачуну, Карађорђу је ослонац пружио Станоје Главаш, негдашњи хајдучки харамбаша, а потом знатни устанички војвода. То имплицира важну друштвену чињеницу. Хајдучија је Устанку дала снагу и најбоље људе. Међутим, Устанак је, потом, прихватио само ону хајдучију која је доживела револуционарни преображај. По надахнутом сведочењу бившег хајдука Станојевете, а потом и команданта Смедерева, Вула Илића Коларца, молитва коју је читао Прота Атанасије на орашачком збору оплеменила је дивље хајдучке душе.⁶¹¹ Супротно, чувени хајдучки харамбаша Западне Србије, Ђорђе Ђурчија, платио је главом своју хајдучку доследност.⁶¹² У Устанку, устаници гледају у хахијама хајдуке. У једном писму, Миленко Стојковић је ословљавао хахије са „четири ајдука“, а Кучук Алију са „велики арамбаша“.⁶¹³ Војвода Јаков Ненадовић, онда када је вређао и потцењивао Карађорђа, јавно га је називао хајдуком. Руси који су се дивили храбрости Хајдук Вељка, саветовали су га да се не назива хајдуком, јер то значи разбојник, али је он „окретао ћурак наопако“, одговарајући: *Било би ми жао кад би било већег разбојника од мене.*⁶¹⁴

Карађорђе који је био један од истакнутијих хајдука свога времена, одрекао се касније тог позива и пред Устанак је био већ чувен марвени трговац. Баш у време када се Карађорђе мануо хајдучије, вели једна прича, догоди се страшна хајдучка похара у Драгачеву. Карађорђе се био толико расрдио, да се зарекао да ће бесомучно гонити и убијати оне који се неће оставити хајдуковања. Тада су му се „потулили“ многи хајдуци. Међу њима су били, чак, и Теодосије Марићевић (побратимили се тада) и Младен Миловановић.⁶¹⁵

⁶¹¹ Баталака, I, 66.

⁶¹² Вук, *Даница*, 347–348; *Житија устаника*, 50; Љушић, *Вожд Карађорђе I*, 113.

⁶¹³ Писмо цару Францу од априла 1804, у: *Први српски устанак, акта и писма*, 65–66.

⁶¹⁴ *Карађорђеве војводе у историји, епу и драми*, 80.

⁶¹⁵ Пантелић, 120–121.

Постоје подаци који указују да се око 1791. године у Србији радило на предавању хајдука, али је мало вероватно да је тај посао радио Карађорђе. То приводи закључку да је Карађорђе у усменој традицији постао личност за коју су се везивале најразноврсније теме и садржаји.⁶¹⁶

Казивања о Вожду служила су и саопштавању забрањених и опасних тема. О томе сведочи варијанта анегдоте о смрти кнеза Теодосија Марићевића коју је, за време владе Обреновића, забележио Милан Ђ. Милићевић од сељака у Орашцу. Када је Теодосије, после тешког рањавања у Остружници, донесен у Орашац, лечила га је нека жена. И скоро би га сасвим извидала, да јој Карађорђе није наредио да га отрује. Уколико заповест не изврши, запретио је да ће је убити и кућу јој затрти. И сам Милићевић је изразио сумњу у веродостојност анегдоте, наводећи да Карађорђе није био „човек који се тровањем и тајним убиством ослобађао од своји супарника, него својим непромашним пиштољем“.⁶¹⁷ Међутим, ако пажљивије анализирамо анегдоту јасно је да она, у ствари, на посредан начин говори о Кнезу Милошу Обреновићу коме је овај начин политичке борбе био својствен.

Устанак је највећа потврда темељног и далекосежног преображаја Србије ондашњег времена, те није нимало случајно довођен у везу са „свадбом“. Својим ритуалним и симболичним чиновима избора Вожда и заклетвом, Устанак представља свршетак и смрт једног, а рађање и живот другог доба.⁶¹⁸ На Св. Аранђела 1803. године, када је одржан први скуп завереника, према казивању Петра Јокића, у Орашцу је Стеван Томић женио сина.⁶¹⁹ Прота Атанасије Буковички обавио је обред венчања, ста-

⁶¹⁶ Вукићевић, *Карађорђе I*, 109–110.

⁶¹⁷ *Кнежевина*, I, 262–263.

⁶¹⁸ Везу између Устанка и свадбе запазио је и Бранислав Крстић, вид. *Српске народне песме о буни на дахије*, *Гласник српске православне цркве*, 33–42.

⁶¹⁹ Јокић, 167.

ри сват је био неки трговац из Жабара, а Карађорђе је дошао у својству старосватског момка.⁶²⁰ По наводима Проте Матеје, за тајно окупљање на орашачком скупу 1804. године поново је као заклон послужила свадба. Тада је кнез Марко Савић женио сина Луку. Свадба је трајала три дана.⁶²¹

Ондашњи друштвени преображај Србије добио је одговарајући смисао и најпунију надоградњу у усменом народном умовању које је на особит и функционалан начин верификовало примерене вредности и симболе новог доба. Наместо „ибрика“, симбола турске духовне надмоћи, у устаничком умотвору су „крст“ и „Јеванђеље“ крунске духовне вредности. „Кулинова сабља“ симбол је победе над Турцима, а „обешени Турчин“ знак отпора „потурицама“, док је „хајдучка“, односно устаничка застава, ново државотворно обележје.

---

⁶²⁰ Вукићевић, I, 253.

⁶²¹ *Мемоари*, 96.

VI
ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

ДРАГОЦЕНО КЊИЖЕВНО НАСЛЕЂЕ

Усмена анегдота се интезивно шири међу српским становништвом током 18. и 19. века, у време све учесталијих окршаја са Турцима. У Источној Херцеговини и Црној Гори, она у потпуности одражава израз племенског и „херојског“ духа. Посебно, у својим ранијим слојевима сагласна је са духом, тоном и функцијом народне епске песме. У предустаничкој и устаничкој Србији (1804–1813), која је најбурније проживела друштвени и идеолошки преображај, раније је дошло до раслојавања епске свести. Захтевима новог динамичног времена све је мање одговарао једноличан и спори ритам епског десетерца. Као најпогоднија форма обраде важних стварносних садржаја, доминантно се издвојила наративна, језгровита и витална анегдота. Она је пренела најпуну и најживописнију слику света о устаничким збивањима и њиховим актерима. Најнепосредније је осветлила сложен друштвено-историјски контекст и покретачке механизме устаничког времена.

Темељно проучавање устаничке анегдоте подразумева истраживање свеколике разноврсне и разноврне писане грађе о Српској револуцији, јер се анегдота као кратка и животворна форма уградила у највећи део те грађе. Посебно је значајан и занимљив проблем присуства и статуса анегдота у научној историографији и књижевно-историјском жанру биографије. У недостатку првостепених извора, али и из других побуда, историчари у помоћ призивају секундарне историјске изворе који су често анегдоте. Ти садржаји, иако историјски вероватни, у ствари су неведостојно представљени догађаји. Прихвативши их, званична историографија даје им статус важних момената и историјских

путоказа. Сатиричар Габријел Лауб занимљиво је закључио дискусију о односу историје и анегдоте. Он налази непобитну сродност између анегдоте и историје, јер говоре о истим темама и обе су „велике лажливице“. Ипак, анегдота није тако штура и самоуверена као историја и када не говори истину, чини то са много више дражи и шарма.⁶²²

Прве, уједно и класичне, редакције устаничке анегдоте уследиле су касно, у односу на време најинтезивнијег ширења. Међутим, поједине анегдоте налазимо забележене веома рано, већ у првим устаничким данима и током читавог Устанка. Анегдоте о Устанку настају и ретроактивно, деценијама након свршених догађаја. Оне попуњавају празнине, али и на нов, час афирмативни, час критички начин, промишљају и домишљају о јунацима и о важним, минулим збивањима.

Анегдоте о Првом српском устанку показују висок степен приповедне варијантности. За поједине, већ навођене, примере може се пронаћи и до десетак варијаната. Стилска и садржинска променљивост последица је неколиких узрока. Чињеница је да се усмено дело увек изнова и другачије ствара и да се у процесу усменог преношења јављају „погрешке“ у сећању, као и да долази до мешања чињеница са оним што људи приповедају. Међутим, често је узрок томе и заинтересованост, било информатора, записивача или редактора, који некада свесно преиначавају и кривотворе чињенице. Ова појава је веома карактеристична и за устаничке анегдоте.

У једној студији није могуће предочити сав прикупљени и обрађени материјал. Након избора најилустративнијих примера свакако долази до одређених недоумица око питања функционалног распореда и систематизације огледне грађе. Проблем се још додатно усложњава, јер је за анегдоте, као и уопште за краће прозне врсте, тешко установити уједначене критеријуме на основу којих би се вршила њихова подела. Стога је у раду примењен

⁶²² Габријел Лауб, *Уметност смеха*, 113.

плурализам методолошких решења који је резултат прилагођавања посебностима конкретног материјала. Примењени модел класификације грађе резултирао је скицирањем занимљивих и живописних јавних (политичких, управних) и приватних биографија већег броја устаника. Повезивањем, ових, по правилу, контрастних полова у целовит портрет, остварују се сложене слике реалистички приказаних јунака. У њиховом свођењу на људску меру, коначно је напуштена једнодимензионална карактеризација ликова. У устаничкој приповедној слици света успостављен је нови тип јунака који је истовремено херој, али и велики преступник. Њега красе моралне вредности, али и деградирају драстични пороци. Таква је већина гласовитих војвода, па и сам Вожд. Сведок суровог начина живота у доба Устанка, Нићифор Нинковић је забележио: *У оно време тако су Србљи дивљи били и свирепи како исти тигри и лафови, пак ту треба врло лисичка мајсторија с њима живити.*⁶²³ Попут класичних митских јунака и јунацима Првог српског устанка својствена је „демонска“ карактеролошка компонента. Будући да је усмена народна прича својеврстан прежитак мита који је „дубоко социјалан“, чак и „социоцентричан“,⁶²⁴ дају се објаснити околности под којима се слабости јунака стављају у други план, у односу на њихове више друштвене заслуге. Војводе Стеван Синђелић, Хајдук Вељко Петровић, Петар Николајевић Молер, били су пожртвовани и на гласу јунаци, али истовремено и насилници. Већ је спомињан судски документ о Молеровим злочинима који су надилазили чак и турску свирепост. Међутим, на теразијама народног суда, над неделима војвода, превагнула су њихова залагања на општем плану – Синђелићево херојство на Чегру, Хајдук Вељкова легендарна смрт у Неготину, Молерова храбра одбрана Лознице.

Наведени библиографски преглед указује да се, у нашој књижевној традицији, збирке анегдота радије групишу око лично-

⁶²³ *Жизниописанија*, 49.

⁶²⁴ Е. М. Мелетински, *Поетика мита*, Нолит, Београд, 172.

сти, него према догађајима.⁶²⁵ Реч је о само формалном раздвајању, јер говор о некој личности не искључује контекст ситуације и обратно. Међутим, било би веома изазовно уредити збирку анегдотског материјала према историјској хронологији устаничких збивања. Треба очекивати да би се тиме добило занимљиво штиво, захвално за мултидисциплинарна истраживања, привлачно у популарној и примењиво у школској употреби. Међутим, устаничке анегдоте се налазе и у другим контекстима. У *Кнежевини Србији*, Милићевић је већину анегдота донео у вези са географским појмовима, при чему су се оне умногоме приближиле формама предања. Такође, устаничке анегдоте радо говоре и о животињама (чувени и ретки коњи), као и о предметном свету (ножеви, сабље, пушке, топови).

Једна од најважнијих одлика анегдоте јесте хумор који је присутан у знатном броју примера овог књижевног жанра. Постоји више подстицајних начина по којима би се предочена анегдотска грађа могла сисистематизовати према квалитету и врсти оствареног хумора, као и према приповедним средствима помоћу којих се хумор остварује. Овакви критеријуми су теоријски прихватљиви, али су ретке анегдоте које су засноване на само једном виду хумора. Разноврстан и богат анегдотски материјал о Првом српском устанку показује широк дијапазон облика хумора (вербална комика, комика ситуације, комика нарави и карактера), као и већину основних типова и приповедних поступака (иронија, пародија, гротеска, карневализација).

⁶²⁵ Било је покушаја, о чему је напред већ било речи, да се прикупе анегдоте о догађајима из Балканских ратова и из Првог светског рата, али су резултати остали слаби (акција *Политике* из 1932). Такође, прикупљан је и објављиван материјал о догађајима из Народноослободилачке борбе (1941–1945). Међутим, у западноевропским књижевним традицијама уобичајене су и популарне збирке које у светлости анегдотских сведочанстава карактеристично, сликовито и упечатљиво описују и дочаравају време и прилике историјских епоха (Херман Ајке, Паул Бергер, *Историја света у анегдотама*; Фридрих Торберг, *Тетка Јолеш или Пропаст Запада у анегдотама* – Вид. Габријел Лауб, *Уметност смеха*, 123, 128).

У неким својим видовима, хумор је историјски променљива категорија. Владимир Проп, који је теоријски проучавао проблеме комике и смеха, тврди да „свака епоха и сваки народ поседује посебно, за њих специфично осећање хумора и комике, које је понекад нејасно и недоступно другим епохама“.⁶²⁶ Анегдоте су забележиле неколике појаве које су савременицима Устанка деловале комично и умногоме посведочиле о њиховом специфичном сензибилитету. Међутим, у данашњој рецепцији, ове појаве изазивају језива осећања. У дневничкој белешци од 17. јунија 1805. године, сведок Боја на Карановцу, Божидар Грујевић, описао је смрт највећег турског јунака, Згуре Мемед-аге. Срби су његову главу прво исекли, па је обесили о рог „једној црној крави“ коју су, потом, упутили у Карановац. Грујевић преноси да је приказ код каранавачких Турака изазвао смех и подсмеванье. Говорили су: *Ао, мој Гуро, зар ти се хат на галуљу окренуо!*⁶²⁷ Очигледно да је случај био веома карактеристичан и познат. Осим у анегдоти, опеван је и у епској песми коју је забележио Милан Милићевић.⁶²⁸ Упечатљив је још један пример који описује лукавство руског представника у Србији, К. К. Родофиникина. Он се свакојако довијао како би задобио поверење и благонаклоност „свирепих“ Срба, па је за постоље свог баштенског стола у Београду искористио четири турска надгробна споменика. Ако је поклонити поверење тврдњи Бантиш-Каменског, Срби су били „ван себе“ од радости због овог стола.⁶²⁹

Осим забавне, устаничка анегдота вршила је и друге функције. Сродна „ратничко-патријархалној“ анегдоти, истицала је високоморалне примере и деловала васпитно и поучно у својој средини. Такође, устаничке анегдоте су немали број пута биле ангажоване у династичке и политичке сврхе. У периодима вла-

⁶²⁶ Vladimir Prop, *Problemi komike i smeha*, preveo B. Kosanović, Novi Sad, 1984, 30.

⁶²⁷ *Мемоарска проза*, 29.

⁶²⁸ *Кнежевина*, II, 680–683.

⁶²⁹ Ј. Вукићевић, *Писма једног Руса*, 172.

давине Обреновића много се тога у анегдотама неповољног и ружног износило о Карађорђу. Посебно се инсистирало на три-ма битним и тешким моментима из Вождове биографије – оцеубиство (1796), братоубиство (1806) и напуштање Србије (1813). Међутим, када је дошла на власт династија Карађорђевића пласирано је више другачијих прича (други је убио Карађорђевог оца, Ђорђе је убио очуха). Њихов циљ је био да прикрију или бар ублаже спорне моменте који су говорили лоше о родоначелнику династије и штетили њеним интересима. Такође, настајале су и анегдоте које су бацале сенке на чланове династије Обреновић, а нарочито на њиховог родоначелника, Кнеза Милоша. Прве код нас опсежне и значајне збирке анегдота, настале на размеђи 19. и 20. века, итекако су политички и династички тенденциозне и ангажоване. Милан Милићевић је добро проценио у којој је мери анегдотско причање заводљиво, па је помоћу њега настојао да у што љупкијем и шармантнијем светлу прикаже, тада, толико оспораваног и критикованог Кнеза Милоша. Са друге стране, у књизи прича о Карађорђу, Милићевић је применио супротан поступак. У њој је ненаметљиво и непретенциозно поткопавао Вождов ауторитет, обзнањујући, наводно, „проверене“ компромитујуће детаље из његовог јавног и приватног живота.

Устаничка анегдота је веома сложена и слојевита усмена творевина. У свом времену, иако сва актуелна, чак и ангажована, она сажима и свеколику историјску, духовну и архетипску баштину својих стваралаца и преносилаца. Испод површинског стварносног, неретко, најтривијалнијег приповедног слоја, дају се препознати и издвојити хришћански, легендарни, епски и митски одједи живота древних становника Балкана.

Први српски устанак је велика и вечна тема српске историографије, али исто тако и српске науке о књижевности која је у овој области начинила скромне кораке. Зато је потребно да се нашој култури, на што свеобухватнији и утемељенији начин, приближи једно од највреднијих и најзамашнијих српских књижевних наслеђа 19. века.

VII
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. ИЗВОРИ

- Плутарх, *Славни ликови антике*, избор из *Упоредних животописа*, превод Милош Н. Ђурић, Дерета, Београд, 2002.
- Вилхар, Албин, *Легенде о јунацима старог Рима*, Народна књига, Београд, 1967.
- Лазаревић, Зоран, *Антички великани у анегдотама*, Просвета, Београд, 1994.
- Транквил, Гај Светоније, *Дванаест римских царева*, превео Никола Шоп, Дерета, Београд, 2003.
- Прокопије из Цезареје, *Тајна историја*, превод А. Вилхар, Дерета, Београд, 2004.
- Љетопис попа Дукљанина*, предговор и превод Славко Мијушковић, Просвета – СКЗ, Београд, 1988.
- Мушкатиоровић, Јован, *Причте илити по простому пословице, тјем-же сентенције илити реченија*, Беч, 1787 (Будим, 1807²).
- Ковачевић, Гаврило, *Пјесн о случајном возмушченији в Србији 1804. љета*, Будим, 1804 (1806²).
- Тријандафило, Дука, *Историја Славено-Срба*, *Просветин гласник*, XXXI, 1910 (1807¹).
- Вукићевић, Јелена, *Писма једног Руса о Србији за време устанка 1808. године*, *Звезда*, Београд, 1901 (1810¹), 156–176.
- Деловодни протокол Карађорђа Петровића 1812, 1813*, прир. Миле Недељковић и Миливоје Станковић, Крагујевац – Топола, 1988 (1848¹).
- Протокол писама Проте – о ратовању крај Дрине 1811, 1812 и 1813*, издао Љ. П. Ненадовић, Државна штампарија, Београд, 1861.
- Протокол Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*. Издао Никола Крстић, *Гласник Српског ученог друштва*, Београд, 1868.

- Деловодни протокол писама Петра Тодоровића Добрњца, Споменик СКА, XXXVII, Београд, 1900.*
- Михајловић, Гаврило, *Исписи из париских архива, Грађа за историју Првог српског устанка*, СКА, Београд, 1904.
- Ивић, Алекса, *Нови подаци за проучавање српског устанка*, Загреб, 1915.
- Ивић, А., *Документи о устанку Срба под Карађорђем Петровићем*, Загреб, 1920.
- Ивић, А., *Из доба Карађорђа и сина му Александра*, Београд, 1926.
- Ивић, А., *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књ. I–XI, Београд – Суботица, 1935–1977.
- Ивић, А., *Родбински и биографски подаци о Карађорђу и његовим војводама*, ЛМС, књ. 351, св. 5–6, 1939.
- Перовић, Радослав, *Грађа за историју Првог српског устанка*, Београд, 1954.
- Први српски устанак, акта и писма на српском језику 1804–1808*, књ. I, у редакцији Р. Перовића, Београд, 1977.
- Перовић, Р., *Прилози за историју првог српског устанка*, Слово љубве, Београд, 1980.
- Милисављевић, Милош, *Прилози за историју Првог српског устанка, необјављена грађа*, Београд, 1954.
- Исписи из холандских архива*, прикупио Иван Авакумовић, *Гласник српске православне цркве*, Београд, 1954, 69–73.
- Исписи из шведских архива*, прир. А. А, *Гласник српске православне цркве*, Београд, 1954, 73–75.
- Турски извори о српској револуцији 1804*, I, *Списи царске канцеларије 1789–1804*, уредио Хазим Шабановић, Београд, 1956.
- Илић, Танасије, *Грађа из земунских архива*, Београд, 1961.
- Гавриловић, Славко, *Грађа бечких архива о првом српском устанку*, САНУ, Београд, 1989.
- Деспот, Мирослава, *Страна сувремена штампа о првом српском устанку*, *Историјски гласник*, 1–2, Београд, 1954.
- Јанковић, Драгослав, *Француска штампа о Првом српском устанку*, *Историјски институт САНУ*, Београд, 1959.

- Момчиловић, Бранко, „*Тајмс*“ о Првом српском устанку, *Зборник Историјског музеја Србије*, св. 10, Београд, 1973, 63–81.
- Вести у Новинама српским*, прир. Милорад Радевић, *Настајање нове српске државе*, В. Плана, 2000, 33–52.
- Карацић, Вук Стеф., *Скупљени историјски и етнографски списи Вука Стеф. Карацића*, књ. 1, Београд, 1898.
- Карацић, Вук, *Српске народне пословице, Сабрана дела Вука Карацића*, књ. IX, прир. Мирослав Пантић, Просвета, Београд, 1965.
- Карацић, В., *Српски рјечник (1818), Сабрана дела Вука Карацића*, књ. II, прир. Павле Ивић, Просвета, Београд, 1966.
- Karadžić V., *Životi srpskih vojvoda i drugih znamenitih Srba*, прир. Golub Dobrašinović, Nolit, Beograd, 1967.
- Карацић, В., *Даница 1826, 1827, 1828, 1829, 1834, Сабрана дела Вука Карацића*, књ. VIII, прир. Милорад Павић, Просвета, Београд, 1969.
- Карацић, В., *Историјски списи I, Сабрана дела Вука Карацића*, књ. XV, прир. Радован Самарцић, Просвета, Београд, 1969.
- Карацић, В., *Историјски списи, II, Сабрана дела Вука Карацића*, књ. XVI, прир. Р. Самарцић, Просвета, Београд, 1969.
- Карацић, В., *Српске народне пјесме, IV, Сабрана дела Вука Карацића*, књ. VII, прир. Љубомир Зуковић, Просвета, Београд, 1986.
- Карацић, В., *Српске народне приповјетке, Сабрана дела Вука Карацића*, књ. III, прир. Мирослав Пантић, Просвета, Београд, 1988.
- Карацић, В., *Преписка I–V, Сабрана дела Вука Карацића*, књ. XX–XXIV, прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима, Просвета, Београд, 1988–1989.
- Маретић, Ернест Гедеон, *Историја Српске револуције 1804–1813*, Филип Вишњић, Београд, 1987 (1821¹).
- Милутиновић, Симо Сарајлија, *Србијанка*, прир. Душан Иванић, LXXXVI, књ. 573, СКЗ, Београд, 1993 (1826¹).
- Милутиновић, С., *Историја Србије од почетка 1813-е до конца 1815-е године*, Београд, 1888 (1837¹).

- Милутиновић, С., *Трагедија српскога господара и вожда Карађорђа*, прир. Тања Поповић, Београд, 1990.
- Милутиновић, С., *Житија устаника*, прир. Милорад Радевић, Коцељева, 2003.
- Томо Милиновић Морињанин, *Умотворине*, прир. Јеремија Милиновић, Морињ, Бока Которска, 2004 (1847¹).
- Ранке, Леополд, *Историја српске револуције*, превео Стојан Новковић, Београд, 1864 (1829¹).
- Ранке, Л., *Српска револуција*, превео Огњан Радовић, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2002.
- Георгијевић, Герасим, *Знаменити догађаји новије србске историје на кратко и у везаном и у простом слогу*, Београд, 1838.
- Стојановић, Исидор, *Преодница свеобите историје света*, Београд, 1844.
- Стојановић, И., *Усви за новију српску историју, Гласник Друштва српске словесности*, II, 1849, 171–172.
- Први српски устанак – према казивањима устаника и савремених посматрача*, прир. Божидар Ковачевић, Београд, 1949.
- Сведочанства о Првом устанку*, прир. Вељко Купрешанин, Ново поколење, Београд, 1954.
- Сечански, Живан, *Причања савременика о Првом устанку*, Просвета, Београд, 1954.
- Казивања о српском устанку 1804*, прир. Драгана Самарџић, СКЗ, Београд, 1980.
- Казивања о Првом устанку Ђура Милутиновића – Црногорца, Историјски записи*, Орган историјског института Републике Црне Горе, ур. Јагош Јовановић, год. VI, књ. IX, св. 2, Цетиње, 1953.
- Казивања савременика, мемоарска грађа о Првом српском устанку*, прир. Љубодраг Поповић, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2003.
- Ненадовић, Прота Матија, *Мемоари*, Матица српска – СКЗ, Н. Сад – Београд, 1969 (1856¹, 1867²).
- Народне умотворине у Шумадинчету и Шумадинки*, прир. Милорад Радевић, Матица српска – Институт за књижевност и уметност, Н. Сад – Београд, 1999.

- Нинковић, Нићифор, *Жизниописанија моја (1807–1842)*, прир. Тома Поповић, Матица српска, Н. Сад, 1972.
- Голубица с цветом Књижевства србског*, Београд, V, 1843. и 1844.
- Хацић, Јован, *Живот Кара-Ђорђа Петровића, врховног војска народа србског*, Дела Димитрија Давидовића, I, Београд, 1846.
- Хацић, Ј., *Устанак српскиј под Црним Ђорђем. И Прве три године*, Нови Сад, 1862.
- Тирол, Димитрије, *Карађорђе Петровић, војска народа Србског, Споменик чрезвичайни мужева народа нашег*, Темишвар, 1846, Архив САНУ 9979.
- Гласник ДСС*, III, 1851.
- Куниберт, Бартоломео, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804–1850*, I–II, Просвета, Београд, 1988 (I - Paris 1850¹, II - Leipzig 1855¹).
- Радовановић, Петар, *Воине Срба с Турцима од устанка војска србског Карађорђа до септембра месеца 1813 или до паденија србског*, Београд, 1852.
- Дубравин, Н. Ф. (превод Милорад Медаковић), *Устанак србски од 1806–1810. године* I, II, Н. Сад, 1866.
- Врчевић, Вук, *Српске народне приповјетке, по највише кратке и шаљиве*, Београд, 1868.
- Каниц, Феликс, *Србија, земља и становништво*, I–II, СКЗ – Рад, Београд, 1985 (1868¹).
- Попов, Нил, *Србија и Русија од Кочине Крајине до св. Андрејевске скупштине*, I, Београд, 1870.
- Богишић, Валтазар, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (анкете из 1873)*, Титоград, ЦАНУ – Обод, Цетиње, 1980.
- Милићевић, Милан Ђ., *Кнежевина Србија*, I–II, Београд, 1876.
- Милићевић, М., *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*, Београд, 1888.
- Милићевић М., *Кнез Милош у причама*, Београд, 1891.
- Кнез Милош прича о себи*, прир. М. Ђ. Милићевић, *Споменик СКА*, XXI, Београд, 1893, 1–33.
- Милићевић, М., *Живот Срба сељака*, Београд, 1894.

- Милићевић, М., *Кнез Михаило у успоменима некадашњег свог секретара*, Београд, 1898.
- Милићевић, М., *Кнез Милош у причама*. Нова збирка, Београд, 1900.
- Милићевић, М., *Карађорђе у говору и у твору*, Београд, 1904.
- Јоанновић, Павле, *Историја најважнијих догађаја у Србији од год. 1459. до 19/20. септ. 1813*, Службени гласник, Београд, 2004.
- Поповић, Сретен Л., *Путовање по новој Србији (1878 и 1880)*, СКЗ, Београд, 1950.
- Путовање по јужнословенским земљама у XIX веку*, Етнолошка књижица 1, ур. Петар Ж. Петровић, Београд, 1934.
- Посниковић, Драгутин, *Живот и дела врских Срба*, Београд, 1880.
- Разбиграда. Књига за оне који пате од невоље, зубобоље, костобоље, главобоље, и све боље и горе и оне који желе да се развеселе. Збирка 365 одабраних анекдота, шала и доскочица*. Покупио К(оста) К(остић). Панчево. Наклада књижаре браће Јовановић, 1880, 1886.
- Ненадовић, Константин, *Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа, Врховног Војводе, ослободиоца и Владара Србије и живот његови Војвода и јунака*, I–II, Беч, 1883.
- Јовановић, Алекса, *Баштина војводе Младена Миловановића, Бранич*, II, 1888.
- Новаковић, Стојан, *Шест службених писама из Првог српског устанка 1809–1812*, Споменик СКА, XVII, 1892.
- Новаковић, С., *Устанак на дахије 1804. Оцена извора. Карактер устанка. Војевање 1804*, Београд, 1904.
- Новаковић, С., *Васкрс државе српске, политичко-историјска студија о Првом српском устанку 1804–1813*, Фонд „Први српски устанак“ – СКЗ, Аранђеловац – Београд, 2002 (1904¹).
- Протић, Коста, *Ратни догађаји из првог српског устанка под Карађорђем Петровићем 1804–1813*, ГНЧ, књ. XIII, Београд, 1893.
- Збирке српских народних умотворина из Горње Крајине*. Књига III, *Српске народне приповијетке слијепца Рада Рапајића*, Вјерно побилежио и за штампу приредио Манојло Б. Кордунаш, Н. Сад, Издавачка књижарница и штампарија А. Пајевића, 1893.

- Збирка хумористичких приповјечица, анегдота и других шаљивих ствари.* Скупио и написао Н(ино) Ф(уфић) Травничанин. У Новом Саду. Издавачка књижарница и штампарија А. Пајевића, 1893.
- Арсенијевић, Лазар Баталака, *Историја српског устанка I–II*, Београд, 1898, 1899.
- Покојници, успомене од Михајла Полита Десанчића*, Нови Сад, 1899.
- Огњановић, др Илија, *Занимљиве приче и белешке из живота знаменитих Срба*, Загреб, 1900.
- Вукићевић, Миленко, *Писма из првог и другог устанка, Споменик СКА*, бр. 37, Београд, 1900.
- Вукићевић, М., *Карађорђе, I–II*, Београд, 1907, 1912.
- Гавриловић, Андра, *Знаменити Срби XIX века*, Загреб, 1901.
- Гавриловић, А., *Досетије у Србији 1807–1811, Прилози књижевној и народној историји српској*, Београд, 1902.
- Гавриловић, А., *Црте из историје ослобођења Србије*, Београд, 1904.
- Гавриловић, А., *Седамдесет анегдота из живота српских књижевника*, Београд, 1911.
- Гавриловић, А., *Сто једна анегдота из живота српских књижевника*, Београд, 1929.
- Миљанов, Марко, *Примјери чојства и јунаштва*, прир. Симо Матавуљ, Чупићева задужбина, Београд, 1901.
- Миљанов, М., *Племе Кучи у народној причи и пјесми*, прир. Љубомир Ковачевић, Београд, 1904.
- Грђић, Бјелокосић Лука, *Стотина шаљивих прича: из српског народног живота у Херцег-Босни*, Мостар, 1902.
- Рад, Српски народни велики календар са савременим сликама за годину 1904*, Рума, 1903.
- Шевић, Милан, *Из Бранкова и Даничићева круга*, Београд, 1903.
- Шевић, М., *Јосиф Панчић као педагог*, Београд, 1925.
- Шевић, М., *О нашим људима великим и малим*, Београд, 1928.
- Илустрована споменица Стогодишњег Устанка великог Ђорђа Петровића Кара-ђорђа и његових војвода*, Београд, 1904.

- Гуслар, српски народни илустровани календар за просту годину 1906*, Велика Кикинда, 1905.
- Београд 30. новембар 1806*, репринт издање, Чигоја – Етнографски музеј, Београд, 2002 (1906¹).
- Гавриловић, Михајло, *Милош Обреновић*, I–III, Београд, 1908–1912.
- Поповић, Јевсевије, *Опита црквена историја*, I–II, Бард-фин – Романов, Београд – Бања Лука, 2005 (1912¹).
- Радојчић, Никола, *Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије*, ЛМС, 300, 1921.
- Павловић, Миле, *Приче из живота краља Петра*, 1922.
- Павловић, М., *Анегдоте из живота наших књижевника и уметника*, Београд, 1953.
- Бајаде, Анегдоте о Николи Пашићу*, у перо их похватао Никац од Ровина, фототипско издање из 1924, Београд, 1996.
- Стојковић, Срета, *Нова Србијанка, Борбе за ослобођење 1804–1815. год. Историја и народна поезија*, Београд, 1927.
- Поповић, Д. Ј., *О Цинцарима, Прилози питању постанка нашег грађанског друштва*, Прометеј, Београд, 1998 (1927¹).
- Шобајић, Симо, *Црногорци*, Београд, 1928.
- Церовић, Стојан, *Примјери из живота Црногораца*, књ. I, II и III, Никшић, 1929, 1932 и 1936.
- Боричић, Драгиша Н., *Испод Комова, анегдоте*, Скопље, 1929.
- Шкеровић, Никола, *Црногорка, њен положај у породици, и њени послови*, Цетиње, 1929.
- Радов, Сула, *Мудре изреке и анегдоте из његова живота*, Прогрес, Никшић, 1932.
- Календар „Колубара“ за 1936. годину.*
- Ђоровић, Владимир, *Карађорђе и Први српски устанак*, Свет књиже, Београд, 2003, (1937¹).
- Предић, Миливоје, *Нушић у причама*, Београд, 1937.
- Страњаковић, Драгослав, *Карађорђе*, Београд, 1938.
- Михаиловић, Аритон, *Кнез Милош и жене*, романсирана биографија, Звезда, Београд, 1939.
- Јанковић, Драгослав, *Карађорђев закон*, *Историјски гласник*, 2, 1948, 10–20.

- Ердељановић, Јован, *Етнoлoшкa грaђa o Шумaдинцимa*, САН, СЕЗБ, књ. LXIV, Рaспрaвe и грaђa, књ. 2, ур. Петар Ж. Петровић, Београд, 1951.
- Костић, Милан П., *Ђурa Јaкишић у зaписимa и aнeгдoтaмa*, 1952.
- Марковић, Рaдoслaв, *Крагујeвaчкa нaхијa 1815–1839*, Београд, 1954. *Глaсник српскe прaвослaвнe црквe. Стопeдeсeтoгoдишњицa Устaнкa у Србији 1804–1954*, Београд, 1954.
- Кoлaрић, Миoдрaг, *Кo је биo први Кaрaђoрђeв тoпoливaц*, *Збoрник Мaтицe српскe*, Сeријa друштвeних нaукa, 7, Н. Сaд, 1954.
- Стeвaнoвић, Пaвлe С., *Сaврeмeници-књижeвници o првoм устaнку и Кaрaђoрђу*, *Збoрник Мaтицe српскe зa књижeвнoст и јeзик*, III, Н. Сaд, 1955, 35–47.
- Ристић, Милoвaн, *Стeфaн Живкoвић Нишилијa*, Прoсвeтa, Београд, 1956.
- Анeгдoтe из oслoбoдилaчкoг рaтa*, избoр и рeдaкцијa Рaдe Бaшић и Сaит Oрaхoвaц, Нaрoднa прoсвјeтa, Сaрaјeвo, 1957.
- Мaринкoвић, Бoривoјe, *Дoситeј у гoвoру и твoру*, *Збиркa зaписa и aнeгдoтa*, Нoлит, Београд, 1961.
- Скeрлић, Јeлeнa Ђoрoвић, *О Скeрлићeвим рoдитeљимa. Нeкe мoјe успoмeнe из дeтињствa и млaдoсти*, *Прилoзи зa књижeвнoст, јeзик, истoрију и фoлклoр*, XXX, Београд, 1964.
- Мeдeницa, Рaдoслaв, *Црнoгoрскe aнeгдoтe*, Титoгрaд, 1967.
- Мeмoaри XVIII и XIX вeкa*, прeдгoвoр, избoр и рeдaкцијa Милoрaд Пaвић, Н. Сaд – Београд, 1964, 1972.
- Титo у aнeгдoтaмa*, прир. Милoјe Пoпoвић, Млaдoст, Зaгрeб, 1972.
- Бaнaшeвић, Никoлa, *Бaснa o фрaнцускoм пoрeклу Кaрaђoрђa*, *Филoлoшки прeглeд*, I–II, Београд, 1976, 127–137.
- Ђeнић, Љубишa Р., *Ерскe мyдрoлијe*, Чaјeтинa, 1976.
- Пoпoвић, Рaдoвaн, *Кaзивaњa o Иви Андрићу. Успoмeнe сaврeмeникa*, 1976.
- Дeсницa, Гoјкo, *Кaрaђoрђe, цeлoкyпнa истoријa вoждa Србијe (1768–1817)*, Београд, 1977.
- Дeсницa, Г., *Истoријa Србијe у дeлимa књижeвних вeликaнa 1804–1907*, Београд, 1987.

- Перовић, Душан, *Из историје Првог српског устанка*, Слово љубве, Београд, 1979.
- Бој на Иванковцу 1805. године*, Посебна издања, DXXII, Одељење историјских наука, књ. 6, ур. Васа Чубриловић, САНУ, Самоуправна интересна заједница културе, СО Ћуприја, Београд, 1979.
- Вуковић, Драгутин, *Трипо Гуриш Кнежевић, праћед Карађорђевог*, Зборник историјског музеја Србије, Београд, 1979.
- Срећковић, Панта, *Детињство*, Просвета, Београд, 1986.
- Петровић, Бошко и Трећаков, Стојан, *Мале приче из Рјечника*, Београд, 1987.
- Станисављевић, Вукашин, *Хајдук Вељко у народној песми*, Београд, 1988.
- Савић, Велибор Берко, *Карађорђе, Документи*, I–III, Горњи Милановац, 1988.
- Мемоарска проза XVIII и XIX века*, Зборник, I–II, прир. Д. Иванић, Нолит, Београд, 1989.
- Вучетић, Петко, *Писци Југославије у анегдотама*, 1990.
- Тодоровић, Миодраг, *Анегдоте о Иви Андрићу*, 1992.
- Миланков, Владимир, *Ђура Јакшић у причама и анегдотама*, 1993.
- Карађорђе у епу и историји*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1994.
- Даница, српски народни илустровани календар за годину 1995–2006*, Вукова задужбина, Београд, 1994–2006.
- Андрић, Љубисав, *Љуба Ненадовић у шали и збиљи*, Н. Сад, 1995.
- Петровић, Биљана и Петровић, Видосав, *Стеван Сремац у успоменама и анегдотама*, Просвета, Ниш, 1996.
- Карађорђево војводе у историји, епу и драми*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1997.
- Карађорђево устанак – настајање нове српске државе*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1998.
- Утемељење нове српске државности*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1999.
- Знаменити Срби у анегдотама*, *Цветник*, сабрао Дејан Томић, Прометеј, Нови Сад, 1999.
- Настајање нове српске државе*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 2000.

- Богојевић, Славко, *Списак Сврху побијени људи за Кара-Ђорђева времена, Годишњак Народног музеја у Шапцу*, Шабац, 2002, 277–292.
- Мајсторовић, Никола Ж., *Смех и сузе, анегдоте о великанима глуме*, Београд.
- Катић, Миливоје, *Војвода Јанко Катић*, Сопот, 2003.
- Домазет, Славко, *365 анегдота из света шаха*, Рад, Београд, 2003.
- Златковић, Драгољуб, *Гладно грне, Анегдотска и друга казивања из пиротског краја*, Пирот, 2003.
- Историја Српске револуције, Сведочанства великих савременика 1804–1813*, прир. Роман Мулић, Филип Вишњић, Београд, 2004.
- Ненаручене приче, познати Крагујевчани у анегдотама*, сакупио Мића Милорадовић, Крагујевац, 2004.
- Споменица*, бр. 4, Задужбинско друштво „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2004.

2. ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Љубисав, *Ка поетици анегдоте* (Предговор), *Знаменити Срби у анегдотама*, Цветник, сабрао Дејан Томић, Прометеј, Нови Сад, 1999.
- Антонијевић, Драгана, *Митски слојеви у повести о Карађорђу, Даница, српски народни календар за годину 2004*, година једанаеста, Вукова Задужбина, Београд, 2003.
- Историја приватног живота*, прир. Филип Аријес и Жорж Диби, 1–5, Слио, Београд, 2000–2004.
- Аранитовић, Добрило, *Подриње у устанцима 1804–1815*, Заслон, Шабац, 2005.
- Белић, Александар, *Вук о вођима Првог српског устанка*, Посебна издања САНУ, *Споменица*, ССХХVI, књ. 11, Београд, 1954, 1–14.

- Bahtin, Mihail, *Problemi poetike Dostojevskog*, Nolit, Beograd, 1967.
- Bahtin, M., *Sivaraštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, Nolit, Beograd, 1978.
- Банашевић, Никола, *Летопис попа Дукљанина и народна предања*, СКЗ, Београд, 1971.
- Bergson, Henri, *Smijeh, o značenju komičnoga*, Znanje, Zagreb, 1987.
- Бура, Никола, *Србија и свет у време Првог српског устанка (1804–1813), хронологија – догађаји и личности*, Теовид, Београд, 2003.
- Одједи Сретења, Србија у потрази за новим уставом*, уредник Драган Батавељић, Крагујевац, 2006.
- Вученов, Димитрије, *Трагом епохе реализма, студије и огледи о епохи, ствараоцима и историчарима*, Багдала, Крушевац, 1981.
- Васић, Павле, *Јаков Јакшић Панцирлија у Србији*, *Зборник Историјског музеја Србије*, Београд 1981, св. 17–18, 98–101.
- Васић, Драгослав и Јакшић, Нада, *Вожд Карађорђе и српска револуција, Казивања и филмови о хероју тополскоме*, Топола филм, 2003.
- Веселиновић, Рајко Л., *Жртве и надгробни споменици ослободилаца београдске вароши од Турака у Првом српском устанку*, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. 4, 1957, 181–206.
- Гофман, Владимир Е., *Велики вожд Карађорђе*, Београд, 1930.
- Грдинић, Никола, *Пророчанства о Карађорђу и српској држави, Карађорђев устанак – настајање нове српске државе*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1998, 114–125.
- Грдинић, Н., *Почеци дипломатије код Срба и Доситеј Обрадовић, Утемељивање нове српске државности*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1999, 59–71.
- Дробњаковић, Боривоје М., *Јасеница*, СЕЗБ, књ. XXV, Насеља и порекло становништва, књ. 13, Београд, 1923.
- Дворниковић, Владимир, *Карактерологија Југословена*, фототипско издање из 1939, Просвета, Београд.
- Дучић, Јован, *Анегдота и историја*, у: *Јутра са Леутара, Стаза поред пута (есеји)*, Свјетлост, Сарајево, 1969.

- Десница, Гојко, *Ненадовићи, витезови, државници и књижевници у Србији, Црној Гори, Војводини, Босни и Херцеговини*, Београд, 1976.
- Димитријевић, Коста, *Вожд Карађорђе*, Београд.
- Dor, Milo i Federman, Rajnhard, *Politički vic*, Matica srpska, 1995.
- Дрндарски, Мирјана, *Промена улоге епског противника у устанничкој песми као одраз нове државотворне идеологије, Карађорђево устанак – настајање нове српске државе*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1998.
- Дрндарски, М., *Анегдота осмишљена политичка порука (Карађорђе и кнез Милош „у причама“, у „говору и твору“)*, Утемељење нове српске државности, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1999.
- Деретић, Јован, *Историја српске књижевности*, Просвета, Београд, 2002.
- Димитријевић, Брана, *Ране Луке Лазаревића, Даница, српски народни илустровани календар за годину 2004*, Једанаеста година, Вукова задужбина, Београд, 2003.
- Приватни живот у српским земљама средњег века*, прир. Смиља Марјановић-Душанић, Даница Поповић, Слио, Београд, 2004.
- Ђурић, Војислав, *Антологија народних приповедака*, Београд, 1977.
- Ђурић, В., *Вукови портрети устаника у спису „Као српски Плутарх“*, Источник, Београд, 2002.
- Ђорђевић, Нада Милошевић, *Анегдота, Речник усмених књижевних родова и врста, I, Књижевна историја*, Београд, 1984.
- Ђорђевић, Н. М., *Од бајке до изреке, обликовање и облици српске усмене прозе*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2000.
- Ђорђевић, Драгутин М., *Српске народне приповетке из Лесковачке области*, прир. Н. Милошевић-Ђорђевић, САНУ, Београд, 1988.
- Žirarde, Raul, *Politički mitovi i mitologije, XX vek*, Beograd, 2000.
- Митолошки зборник*, 4, 7, 12, прир. Живојин Андрејић, Центар за митолошке студије Србије, Рача – Београд, 2001, 2002, 2004.

- Златковић, Бранко, *Анегдота – карактеристично сведочанство о приватном животу епохе Првог српског устанка, Књижевна историја*, XXXVII 125–126, Београд, 2005, 359–374.
- Златковић, Б., *Управни и судски поступци Карађорђа и његових војвода у усменој причи и традицијском сећању савременика устанка, Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LIII, св. 1–3, 2005, 361–372.
- Златковић, Б., *Освајање Београда 1806. у усменој причи и традицијском сећању, Даница, српски народни илустровани календар за годину 2006*, тринаеста година, Вукова задужбина, 2005, 345–356.
- Златковић, Б., *Одјек политичких борби у анегдотама о Првом српском устанку, Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, Филолошки Факултет Универзитета у Београду, Година II, Београд, 2006, 83–91.
- Златковић, Б., *Прилог познавању цивилног друштва Првог српског устанка – деца, жене и стари у традицијском памћењу, Настајање нове српске државе*, В. Плана, 2006, 39–51.
- Историјски гласник*, 1–4, Београд, 1954.
- Историја српског народа*, књ. 5, I и II, *Од првог Устанка до Берлинског конгреса, 1804–1878*, СКЗ, Београд, 1981.
- Јовановић, Слободан, *Вук као сликар историјских личности, Књига о Вуку Караџићу*, Београд, 1938.
- Јовановић, С., *Карађорђе и његове војводе, Глас СКА*, CLXXIX, Београд, 1938, 3–28.
- Јовановић, Слободан А., *Речник књижевних израза*, БИГЗ, 1972.
- Joles, A., *Jednostavni oblici*, Zagreb, 1978.
- Орашац у прошлости и данас*, прир. Миодраг Д. Јаковљевић и Душан Б. Чоловић, Београд, 1994.
- Јовановић, Милорад, *Пренос устанничких писама*, Пошта Србије, 2005.
- Латковић, Видо, *Народна књижевност*, Београд, 1975.
- Ламартин, де Алфонс, *Од Ниша до Београда*, превео Ристо Лаиновић, *Градина*, год. XVIII, бр. 12, Ниш, 1983.

- Лазаревић, Лука И., *Узор-вitez поп Лука Лазаревић* (одштампано из *Витеза* из 1900), Народна библиотека „Жика Поповић“, Шабац, 1996.
- Лауб, Габријел, *Уметност смеха*, Дерета, Београд, 1999.
- Шаљиве народне приче*, избор и Предговор: Н. Љубинковић, Рад, Београд, 1976.
- Карађорђе у драми (и на филму)*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 1996.
- Љубинковић, Ненад, *Три биографије војводе Петра Николајевића Молера у контексту српске револуције, Карађорђевог војводе у историји, епу и драми*, В. Плана, 1997, 90–106.
- Љубинковић, Н., *Епика Првог српског устанка – народни информатор о темељним одликама националног, политичког и просветног програма Карађорђевог Србије, уз придодате основне одредбе јавног и кривичног права, Карађорђевог устанак – Настајање нове српске државе*, В. Плана, 1998.
- Љубинковић, Н., *Различито сагледавање и тумачење историјских превирања у зависности од карактера и друштвеног статуса појединца, Утемељење нове српске државе*, В. Плана, 1999.
- Настајање нове српске државе*, прир. Н. Љубинковић, В. Плана, 2006.
- Љушић, Радош, *Вук о српској револуцији*, Књижевне новине – Београд, Дечје новине – Г. Милановац, 1990.
- Љушић, Р., *Вожд Карађорђе*, I, С. Паланка, 1993.
- Љушић, Р., *Вожд Карађорђе*, II, Београд – Г. Милановац, 1995.
- Љушић, Р., *Љубави српских владара и политичара*, Народна књига, Београд, 2001.
- Љушић, Р., *Ангажована историографија*, Народна књига, 2004.
- Мишковић, Јован, *Српска војска и војевање за време устанка од 1804–1815*, Глас САН, XLVII, Београд, 1895.
- Милутиновић, Драгутин С., *Из „Србијанке“ Симе Милутиновића. „Дивотник“, Годишњица Николе Чупића*, XVI, Београд, 1896, 87–174.
- Меденица, Радослав, *Кратка ерска прича као карактеролошка грађа*, Рад VIII конгреса фолклориста Југославије, Т. Ужице, 1961.

- Мијушковић, Владимир, *Црногорске анегдоте као слика живота и одраз времена*, Преглед, 1/5, 1963.
- Матицки, Миодраг, *Епика устанка*, Вуков сабор – Рад, Београд, 1982.
- Матицки, М., *Житија устаника Симе Милутиновића Сарајлије према спеву „Србијанка“*, Зборник у част Војислава Ђурића, Београд, 1992, 195–201.
- Матицки, М., *Карађорђево вожводе у лирским народним песмама, Даница. Српски народни илустровани календар за годину 1997*, Вукова задужбина, Београд, 1997, 378–393.
- Матицки, М., *Историја као предање*, Рад, КПЗ Србије, Београд, 1999.
- Meletinski, E. M., *Poetika mita*, Nolit, Beograd, 1983.
- Мисаиловић, Миленко, *Мудрост народног хумора I–II*, Вести, Т. Ужице, 1987.
- Misailović, M., *Anegdota, Književni rodovi i vrste – teorija i istorija*, III, Beograd, 1989.
- Маринковић, Боривоје, *Хаџи Рувим. Пре целине, пре смисла. Књига друга: Записи с коментарима (1791–1803)*, Ваљево, 1989.
- Народна књижевност*, прир. Владан Недић, Нолит, Београд, 1972.
- Новаковић, Стојан, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена, студија о постању и развићу врховне и средишње власти у Србији: 1805–1811*, Задужбина Илије М. Коларца, књ. 124, Београд, 1907.
- Новаковић, С., *Историја и традиција*, прир. Сима Ћирковић, СКЗ, књ. 496, Београд, 1982.
- Недељковић, Душан, *Фолклорни род фацетија, Рад XXXVII конгреса савеза удружења фолклориста Југославије*, Плитвичка језера, Загреб, 1990.
- Недељковић, Миле, *Записи о Шумадији*, II, Београд, 2000.
- Недељковић, М., *Орашац, колевка српске државности*, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2002.
- Недељковић, М., *Вождове вожводе, Број и судбина војсковођа у Првом српском устанку*, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2002.

- Николић, Дејан, *Илустрована занимљива српска историја*, Деспотовац, 2003.
- Обележавање 175-огодишњице Првог српског устанка у СР Србији. Посебан прилог Зборника Историјског музеја Србије*, 17–18, Београд, 1981.
- Поповић, Павле, *Преглед српске књижевности*, Београд, 1909.
- Продановић, Јаша, *Анегдотска књижевност, Српски књижевни гласник*, XXVII/2, 1929.
- Пантелић, Душан, *Први српски устанак и Српска академија наука*, Посебна издања САНУ, *Споменица*, ССХХVI, књ. 11, Београд, 1954.
- Протић, М. Д., *Драгачево и његови славни синови*, Ниш, 1970.
- Prop, Vladimir, *Problemi komike i smeha*, preveo Bogdan Kosanović, N. Sad, 1984.
- Пешић, Радмила и Ђорђевић, Нада Милошевић, *Народна књижевност*, Вук Караџић, Београд, 1984.
- Поповић, Миодраг, *Вук Стеф. Караџић, 1787–1864*, Нолит, Београд, 1987.
- Пешут, Петар С., *Ратничко-патријархална анегдота*, Научна књига, Београд, 1989.
- Поповић, Тања, *Последње Сарајлијино дело, О Трагедији војска Карађорђа*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1992.
- Палавестра, Влајко, *Хисторијска усмена предања из Босне и Херцеговине*, прир. Мирослав Нишкановић, Београд, 2003.
- Радојчић, Никола, *Лукијан Мушицки у Правитељствујушчем Совјету сербском*, *Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука 7, Н. Сад, 1954.
- Ристић, Милован, *Младен Миловановић*, Нолит, Београд, МСМLXII *Речник књижевних термина*, Институт за књижевност и уметност, Нолит, Београд, 1985.
- Радовић, М. Поповић, *Српски витешки кодекс*, Народна књига, Београд, 1989.
- Слијепчевић, Перо, *Анегдота као уметничко дело, Записи*, Цетиње, 1929.

- Страњаковић, Драгослав, *Збор у Орашцу 2. фебруара 1804 године, Годинишњица Николе Чупића*, књ. XLIV, Београд, 1935, 71–91.
- Страњаковић, Д., *Одметништво Миленка Стојковића од Карађорђа 1809. године*, ЈИЧ, год. V, св. 1–2, Београд, 1939.
- Stulli, Маја Воšković, *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, INU, Zagreb, 1961.
- Stulli, М. Воšković, *Pričanja o životu, Književni rodovi i vrste – teorija i istorija*, Београд, 1985, 137–164.
- Самарцић, Радован, *Усмена народна хроника*, Матица српска, Н. Сад, 1978.
- Самарцић, Р., *Писци српске историје*, IV, Просвета – Терсит, Београд, 1994.
- Сарадња између Срба и Грка за време својих ослободилачких покрета 1804–1830*. Грчко-српски Симпозијум, Thessaloniki, 1979.
- Стојковић, Душица Поповић, *Чучук Стана жена Хајдук Вељка и грчког народног хероја Георгакиса Олимпиоса*, 1795–1849, Неготин, 1981.
- Самарцић, Драгана, *Војне заставе Србије до 1918*, Београд, 1983.
- Савић, Милисав, *Устаничка проза*, Вуков сабор – Рад, Београд, 1985.
- Стојанчевић, Владимир, *Први српски устанак, огледи и студије*, Војна књига, Београд, 1994.
- Самарција, Снежана, *Кнез Милош у причама, Књижевност и језик*, бр. 34, Београд, 1994.
- Самарција, С., *Збирке превода шаљивих приповедака и шаљива народна прича у XIX веку, Књижевна историја*, XXVI, Београд, 1994.
- Самарција, С., *Поетика усмених прозних облика*, Народна књига, Алфа, Београд, 1997.
- Самарција, С., *Две стематологије Цигана с почетка XIX века и шаљиве народне приповетке, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 2002–2003, књ. LXVIII и LXIX, Филолошки факултет, Београд, 2004.
- Самарција, С., *Од казивања до збирке народних прича, Прилог проучавању историје народне књижевности*, Бања Лука, 2006.

- Савић, Станислава, *Оружје у Вуковим епским песмама*, Расковник, јесен-зима 1998, XXIV, 93–94, 132–148.
- Стевановић, Новица, *Ратна лукавства српске војске (1804–1815)*, Војска, Београд, 2002.
- Симић, Томислав М., *Господар Миленко Стојковић*, Крушевац, 2003.
- Свирчевић, Мирослав, *Карађорђе и војводе*, Даница за 2004, Једнаеста година, Вукова задужбина, 2003, 91–104.
- Савић, Велибор Берко, *Ненадовићи*, Ваљево, 2004.
- Томашевски, Б. В., *Теорија књижевности*, СКЗ, Београд, 1972.
- Ђоровић, Владимир, *Хајдук Вељко и Чучук Стана, Карађорђево војводе у историји, епу и драми*, В. Плана, 1997.
- Фројд, Сигмунд, *Досетка и њен однос према несвесном*, Н. Сад, Матица српска, 1969.
- Сима Милутиновић Сарајлија, 1791–1991, *Књижевно дело и културноисторијска улога*, уредник Марта Фрајнд, Институт за књижевност и уметност, Вукова задужбина, Београд, 1993.
- Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, прир. Александар Фотић, Сlio, Београд, 2005.
- Hobsbom, Erik i Rejndžer Terens (ur), *Izmišljanje tradicije*, XX vek, Beograd, 2002.
- Halpern, M. Džoel, *Srpsko selo, Društvene i kulturne promene u seoskoj zajednici 1952–1987*, Srpski genealoški centar, Beograd, 2006.
- Цвијић, Јован, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд, 1966.
- Цветковић, Томислав, *Шалџиве народне приповетке Вука Караџића и Вука Врчевића*, Књижевна заједница, Нови Сад, 1988.
- Ћареk, Karel, *Marsija ili na marginama literature*, Kultura, Beograd, 1967.
- Čolović, Ivan, *Politika simbola, Ogledi o političkoj antropologiji*, XX vek, Beograd, 2000.
- Чубриловић, Васа, *Први српски устанак и босански Срби*, Изабране студије, Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац, 2003.

